

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**20. VE 21.YÜZYILDA İRAN VE İRAN'I BEKLEYEN
GELİŞMELER**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Arife KARAKAŞ**

İSTANBUL, 2011

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**20. VE 21.YÜZYILDA İRAN VE İRAN'I BEKLEYEN
GELİŞMELER**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Arife KARAKAŞ
Öğrenci No:
080771013

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Sait YILMAZ

İSTANBUL, 2011

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**20. Ve 21.Yüzyılda İıran Ve İıran'ı Bekleyen Gelişmeler** ” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere uygun bir şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 31/10/2011

Arife KARAKAŞ

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

31.10.2011

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 080771013 numaralı *Arife KARAKAŞ*'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*20. VE 21. YÜZYILDA İRAN VE İRAN'I BEKLEYEN GELİŞMELER*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 07.10.2011 tarih ve 2011/17 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (60.) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 1 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. SAİT YILMAZ

ÜYE
YRD. DOÇ. DR. MUZAFFER ÜREKLİ

ÜYE
YRD. DOÇ. DR. GÖKÇEN YAVAŞ

ÖNSÖZ

İran, bölgesel olduğu kadar dünya tarihi açısından da önemli gelişmelere sahne olmuştur. Siyasi ve politik olarak bu denli bir öneme sahip olan bir ülkeyi son zamanlarda yaşanan gelişmeleriyle incelenmeye değer buldum ve elinizde bulundurduğunuz tezi hazırlamaya karar verdim. Aynı zamanda çalışıyor olmak tez yazım sürecinin uzamasına neden olmuştur. Fakat nihayetinde bitirmeye gayret ettim.

Bu tez konusunun belirlendiği andan itibaren yardımlarını gördüğüm değerli tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Sait Yılmaz'a öncelikle teşekkürü bir borç bilirim. Kaynak araştırması ve tez yazım sürecinde fikirlerini ve manevi desteklerini benden esirgemeyen değerli arkadaşlarım Hakan Tunç, M.Şevki Toker, Alaattin Kasımoğlu ve Elif Yıldırım'a sonsuz sevgilerimi sunarım.

20. VE 21.YÜZYILDA İRAN VE İRAN'I BEKLEYEN GELİŞMELER

Tezi Hazırlayan: Arife KARAKAŞ

ÖZET

Bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu köklü uygarlık İran'ı dünya konjüktüründe önemli bir yere getirmiştir. Kilit ülke konumunu yıllar boyunca muhafaza etmiştir. İran'ın bu denli önemli oluşu kendi iç dinamiklerinin yapıtaşını oluşturmuştur. Salt tarihsel olarak ele alınmamıştır. Sosyal, siyasi ve kültürel açıdan da ele alınmıştır. Daha öncede değinildiği gibi kilit bir noktada bulunması, topraklarının birçok uygarlığa ev sahipliği yapmasına neden olmuştur. Bu uygarlıklar sadece tarihsel açıdan ele alınmış siyasi açıdan değerlendirilmemiştir.

İran tarihi ve aslında Dünya tarihi açısından önemli bir gelişme olan İran islam devrimi üzerinde durulmuştur. Zira, İslam Devrimi, rejimi değiştiren bir hareket olsa da; İran, tarihsel devamlılığı en fazla ve köklü politik yapılardan biridir. Bu nedenle, rejim değişse de; sosyo-politik dinamiklerde kökten bir değişim beklenmemelidir; çünkü kültürel antropoloji ve sosyoloji açısından, geçmişin tortularının toplum üzerindeki belirleyiciliği yadsınamaz boyutlardadır. Devrim olduğu süreç içerisinde birçok farklı kesimin desteğini alarak oluşmuştur. İstenilen tek şey Şahlık rejiminin son bulması ve İran halkının düşünsel açıdan, ekonomik açıdan "özgürleşmesi"dir. İran kalabalık ve genç bir nüfusa sahiptir, ayrıca dünyanın önde gelen petrol üreticisi ülkelerinden biri olması ekonomisini önemli bir hale getirmiştir. Bu çalışmada kısaca İran ekonomisi ve demografik yapıya değinilmiştir.

Ayrıca İran'ın son zamanlarda dünya kamuoyunu ciddi şekilde işgal eden nükleer enerji üretimine yer verilmiştir. Bu sürecin nasıl başladığına, nasıl geliştiğine ve nükleer enerjinin gerçekten "enerji" amaçlı olarak üretildiğine mi yoksa dünya ülkelerinin iddia ettiği gibi bir "bomba" yapımına dönüştüğü konuları hakkında bilgi verilmiştir.. Bunun dışında İran'ın Ortadoğu ülkeleriyle, komşularıyla ve her fırsatta düşmanlığını ifade etmekten kaçınmadığı Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, İran Tarihi, Devrim, Nükleer Enerji, Ortadoğu, Petrol, Amerika Birleşik Devletleri.

THE IRAN IN 20. AND 21. CENTURY AND DEVELOPMENTS

WAITING IRAN

Prepared by: Arife KARAKAŞ

ABSTRACT

The geography which it exist and It's great civilization bring Iran to a important place in world conjuncture. It has kept it's key country position for several years. Being such important compose building stones of Iran's own dynamics. It doesn't handed only historical. Also handed social, political and culturel. As said before bein in a key position, causes to host several civilization in it's teritory. Those civilizations handed only historical respect, doesn't assessed from political respect.

Emphasized on history of Iran and Iran İslam Reveloution which is an important event from world history respect. But also Islam Revelotion is a regime changing movement, Iran is one of the politic constition that has the longest historical contunity. For that reason also the regim change, a rooted change is not to waited in the politico-social Dynamics, because for the respect of anthropolgy and sociolgy, dregs of history's specify on comminty is on size that can not be rejected. The revelotion is formed by the support of many different sector The only thing that is wanted is to end of shah regime and the become free of Iran community from respect of intellectual and economical. Iran has a crowded and young ascendance, and also being a one of the biggest petrolium producer countries has brought it's economy in to a important situation. İn this thesis shortly emphasised to Iran econmy and demograpgh structure.

Also given place to Iran nucleer energy producing that seriously occupy the world community agenda. İnformatin is given about how this process has begun, how it has developed and whether nucleer energy is produced realy for "energy" or as it is mentioned by world country that it has turned into bomb producing. Except that mentioned about the relation with Middle East countries, It's neighbours and United States Of America that it never call off to tell It's hostility.

Key Words: Iran, History of Iran, Nucleer Energy, Middle East, Petrolium, United States Of America. Revulation.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	3
İRAN TARİHİ	3
1.1. ELAM UYGARLIĞI.....	3
1.2. MEDYA DEVLETİ.....	4
1.2.1. Herodot'un Altı Med Kabilesi.....	5
1.2.2. Medler'e İlk Tarihsel Referanslar.....	6
1.3. AKAMANİS HANEDANI (Pers İmparatorluğu).....	7
1.4. PARTH İMPARATORLUĞU.....	8
1.5. SASANİ İMPARATORLUĞU.....	9
1.5.1. Kuruluşu ve Erken Tarihi (205-310)	10
1.5.2. İlk Altın Çağı (309-379)	12
1.6. SAFAVİ DEVLETİ.....	13
1.7. ZEND HANEDANI.....	15
1.8. KAÇAR DEVLETİ.....	15
1.9. PEHLEVİ HANEDANI.....	16
II. BÖLÜM	
İRAN İSLAM DEVRİMİ	18
2.1. İSLAMİ CUMHURİYETİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN NEDENLER.....	18

2.2. İRAN DEVRİMİ SONRASINDA SİYASİ PARTİ SİSTEMİ.....	22
2.2.1. Devrim Öncesi Gruplar.....	23
2.2.2. İran İslam Devrimi Dönemi'nde Siyasi Yelpaze.....	24
2.2.3. İslami Devrim'den Sonra Yapılan Siyasi Oluşumlar.....	26
2.2.4. Militan Din Adamları Topluluğu (Came-ye Ruhaniyet-i Mübariz- CRM).....	26
2.2.5. Onarımın Uygulayıcıları (Kargozaran-ı Sazendegi-G6).....	27
2.2.6. Militan Din Adamları Birliği (Mecma-yı Ruhaniyun-u Mübariz- MRM).....	27
2.2.7. Ensar-i Hizbullah (Allah'ın Partisi'nin yoldaşları).....	28
2.2.8. Nehzet-i Azadi-yi İran (İran Özgürlük Hareketi).....	28
2.3. İRAN'IN 1979 İSLAM DEVRİMİ SONRAKİ SİYASİ YAPISI.....	29
2.3.1. Velayet-i Fakih (rehber-dini lider).....	29
2.3.2. Danışmanlar Konseyi.....	30
2.3.3. Anayasayı Koruyucular Konseyi(Şuraye Negehban Kanun Esasi).....	30
2.3.4. Maslahat Konseyi(Mecme-e Teşhis-e Meslehet-e Nezam).....	31
2.3.5. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şuraye Ali-e Emniyete Melli).....	31
2.3.6. Cumhurbaşkanı (Devlet Başkanı).....	31
2.3.7. İran İslam Şurası Meclisi.....	32
2.3.8. Yargı.....	33
2.3.9. İran Siyasal Tarihinde Şii Ulema.....	33
2.4. MUHALİF GRUPLAR.....	37
2.4.1. Kürtler.....	37
2.4.2. PJAK.....	37
2.4.2.1. Kuruluş ve Amaçları.....	38
2.4.2.2. PJAK Nasıl Büyüdü?.....	40
2.4.2.3. PKK'nın "Yeni Misyon Arayışı".....	42

2.4.2.4. İran Siyasi Denkleminde PJAK.....	44
2.4.3. Şiiliğin İçeriği ve Tarihsel Gelişimi.....	47

III. BÖLÜM

İRAN'IN GÜVENLİK ALGILAMASI VE BU DOĞRULTUDA BELİRLENEN GÜVENLİK POLİTİKASI.....	50
3.1. GÜVENLİK POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER.....	51
3.2. ULUSAL GÜVENLİK KARAR SÜRECİ.....	56
3.3. GÜNEYDEN KUZEYE GÜVENLİK ALGILAMALARI.....	58
3.4. ULUSAL GÜVENLİK BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE İRAN	63
3.5. NÜKLEER KRİZ.....	67
3.5.1. Dünya'nın Nükleer Enerjiyle Tanışması ve Barışması İçin Atom Projesi.....	69
3.5.2. Nükleer Silahlanma Sürecini Durdurma Maksadıyla Oluşturulan Uluslar Arası Rejim: NPT	69
3.5.3. İran Nükleer Programının Tarihsel Arkapları ve Krizin Ortaya Çıkışı. 71	
3.5.3.1. Şah Dönemi'nde İran Nükleer Programı	71
3.5.3.2. 1979 İslam Devrimi Sonrasında İran Nükleer Programı.....	75
3.5.4. İran Nükleer Krizi.....	78
3.6. İRAN VE ORTADOĞU.....	78
3.7. İRAN VE TÜRKİYE.....	83
3.7.1. İslam Devrimi Sonrası İlişkiler.....	86
3.7.2. Türkiye – İran Güvenlik Sorunları.....	88
3.7.3. Nükleer Silahlar Bağlamında Türkiye İran İlişkileri.....	88
3.7.4. Türkiye – İran ve Nükleer Kriz.....	90
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	92
KAYNAKÇA.....	94

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AMF	: American Machine And Foundry
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü. (Central Treaty Organization)
CIA	: Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
DÇP	: Demokratik Çerkez Platformu
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GCC	: Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği. (Gulf Cooperative Countries)
HRK	: Kürdistan Kurtuluş Birliği. (Hezen Rızgariya Kürdistan)
İKDP	: İran Kürdistan Demokratik Partisi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü

KADEK	: Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi. (Kongreya Azadi u Demokrasiya Kürdistan)
KONGRA-GEL	: Halk Kongresi
M16	: İngiliz İstihbarat Birimi
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
NPT	: Non-proliferation Treaty
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeran Kürdistan)
NSYÖ	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (Partiya Jiyana Azad a Kürdistan)
SAVAK	: İran istihbarat teşkilatıdır. (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar)
ŞİA	: Hz Ali Taraftarlarına Verilen Ad
TPAO	: Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı
V.B	: Ve Benzeri
YJRK	: Kürdistan Özgür Kadınlar Birliği (Yekitiya Jinen Rojhilate Kürdistan)

GİRİŞ

İran, dünyanın en köklü tarihsel arkaplanı ile çok farklı coğrafi eksenlerde etkin biçimde var olduğu için de dikkatle incelenmesi gereken bir “vakiadır”. Bu nedenle, “Tarihsel süreç” olarak adlandırılan kavramın, söz konusu İran olunca; uluslararası ilişkilerin birçok araştırma sahasından daha büyük bir anlam ifade ettiği düşünülmektedir. İran’ı oluşturan dinamikleri anlamak için, dünyanın en eski yerleşim alanlarından biri olan bu ülkenin tarihsel süreci ve hakim inanç olan Şii İslam anlayışı göz ardı edilmemelidir. Devrime kadar olan süreçte İran öncelikle imparatorluk şeklinde bir yönetim biçimiyle yönetliyordu, fakat daha sonra Şahlık rejimiyle yönetilmeye başlandı. Bu otokratik yönetim şekli, yerini Monarşinin tamamen ortadan kaldırıldığı, şeriat kanunlarının uluslararası kabul gören hukuk kurallarının yerini aldığı ve yeni dini elitlerden oluşan bir seçkinler sınıfının oluşturulduğu sistem, halkın büyük çoğunluğunun desteği ile kurulmuştur. Radikal sağdan, sol hareket ve gruplara kadar birçok farklı görüşü içinde barındıran ve bu anlamda nitelikli bir çoğunluğu temsil ettiği düşünülen devrim yanlısı kitle, gerçekte devrim sonrasında oluşması muhtemel siyasi görüş ayrılıklarının ve siyasal yaşamda kendilerini yeniden konumlandırarak hiziplerin temelini oluşturmaktadır.

İran, devletler tarafından genellikle sevilmediğinin, istenilmediğinin ve güvenilmediğinin farkındadır. İran’a, başta ABD olmak üzere, Batılılar derin kuşkuyla bakmaktadırlar. Bu kuşku sadece Batılılara özgü de değildir. Dolayısıyla İran’a sadece ABD ve İsrail’in sorunu gibi bakmak hatalı olabilir. İran’ın komşuları da aynı kuşkuyu farklı oranlarda paylaşmaktadırlar. Şii Hilali, Fars Şii İmparatorluğu gibi tartışmalar ve Sünni Arap devletleri arasında İran’a karşı korunma arayışı bu kuşkunun ne denli derin olduğunun göstergesidir. Ayetullah Humeyni liderliğindeki yeni yönetim, devrimin daha ilk günlerden itibaren dış politika hedeflerinin Pan-İslamcılık ve üçüncü dünyanın devrimci hareketlerinin desteklenmesi yönünde oluşturulacağını açıkça ifade ederek başta ABD olmak üzere iki kutuplu dünyaya meydan okumaya başladı.

Dış politikada İslamcılık faktörü daha önce bazı devletler tarafından kullanılsa da (örneğin, Pakistan, Suudi Arabistan gibi) İran örneğinde olduğu gibi resmi bir nitelik kazanmamıştır. İran, gerek jeoekonomik konumu (dünya doğal gaz ve petrol rezervlerinin %65-68’nin bulunduğu bölgenin merkezinde yer alması), gerek jeopolitik konumu (çevre ülkelerde Müslüman nüfusun yoğunlukta olması ve

dolayısıyla devrimin komşu ülkelere de sıçrama olasılığı, hem petrolün bulunduğu hem de ulaşım yollarının "körfez" merkezinde bulunması, Afganistan ve Pakistan'a komşu olması, İsrail'in güvenliği için tehlikeli bulunması itibariyle süper güçleri alternatif bir güç odağının doğduğu konusunda ciddi bir şekilde endişelendirmiştir. İran'ın konjonktürel olarak bu denli stratejik bir öneme sahip olması tez konusunuda teşkil etmektedir. Genel olarak İran'da yaşanan önemli gelişmelerden bahsedilmiştir. Bunun dünyadaki dönüşümlerinden söz edilmiştir. Olaylar hakkında yer yer ayrıntıya girilerek bilgi verilmiş ve bazı öngörülerde bulunulmuştur.

Bu tez çalışmasında ilk bölümde, İran'ın ev sahipliği yaptığı uygarlıklar incelenmiştir. Fakat bu uygarlıklar sadece tarihsel açıdan incelenmiştir. Siyasi açıdan değerlendirilmemiştir. Ayrıca Devrimin parametreleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise yine İran'ın devrim süreci anlatılmaktadır . Devrimden sonra yaşanan gelişmelere de değinilmiştir. İran'da şu anda var olan siyasi yapı, anayasal kurumlar, siyasi bir ideoloji olarak islam, varlığını devam ettiren muhalif gruplar, İran'da oluşan demografik hareketler hakkında da yer yer bilgi verilmiştir.

Son bölümde ise İran'ın güvenlik parametreleri hakkında genel bir giriş yapıldıktan sonra; İran'ın güvenlik sorunları, yine aynı bağlamda güvenlik yapılanması, ve bu yapılanma içinde çevresindeki ülkeleriyle ilişkilerine de değinilmiştir. İran'ın, nükleer enerji üretimi ve nükleer silah yapımı konularında yer verilmiştir. İran'ın Ortadoğu ülkeleriyle ve komşularıyla olan ilişkilerine değinilmiştir.

I. BÖLÜM

İRAN TARİHİ

İran'ın büyük bir kısmı, deniz seviyesinden yaklaşık 1,200 metre yükseklikte, çorak bir platodur. ¹Bazı bölgeler yağışsız çöldür; bazıları ise ancak koyun otlaklarına yetecek ölçüde seyrek yağış alır. Dünyanın bu kısmında anlama, uygarlığı mümkün kılmıştır ve her bozulmuş sulama tesisi, tahrip edici sonuçlara yol açmıştır. Pers ülkesinin konumu, onu Doğu ile Batı arasında önemli bir ticaret yolu ve Orta Doğu ile Asya arasındaki bağlantılardan biri durumuna getirmiştir. Böylece İran, bir uygarlıklar kavşağı ve büyük medeniyetlerin en eskilerinden biri olmuştur.

1.1. ELAM UYGARLIĞI

III. binyılın başında Elamlılar, başta İran Mezopotamya sınırındaki Susiane (bugünkü Huzistan) Ovası olmak üzere, bütün Güney İran'a yayılmış durumdadırlar. Sus'un, Elam Devleti'nin ilk başkenti olduğu sanılır. Elam devleti, Mezopotamya uygarlığından çivi yazısını, tabletleri, silindir biçimindeki mühürleri ve düz kırmızı çanak çömlekleri alır. Bu etkiler, doğal kaynaklar bakımından, zengin Yayla ile hammaddelerden yoksun Susiane ve Mezopotamya arasında "karum ticareti" geliştikçe çoğalır. Bu ticaret, İran devleti üzerindeki Mezopotamya etkisini güçlendirecektir. Öte yandan, Akkad imparatorluğu, MÖ XXIII.yy.'da, Elam devletini kendi içinde eritir. Bununla birlikte, arkeolojik kaynakların yetersizliği nedeniyle, III. binyılın bu ikinci yarısında Mezopotamya etkisinin yaylanın içerilerine kadar yayılıp yayılmadığı bilinmemektedir. Siyelk'te bir kopukluk olur ve tarihçileri iki binyıla yakın bir döneme ilişkin her türlü bilgiden yoksun bırakır. Kuzeydoğuda, Hisar'da, IV. binyıldan başlayarak kendini hissettiren Doğu'nun

¹ Encyclopaedia Iranica, Columbia University Press, 1973, s.17

kültürel etkisi, Orta Asya kökenli siyah veya gri-siyah bir seramiğin benimsenmesinden ibaret gibidir.

Elamlılar, Mezopotamya'nın etkisi altında kalmakla birlikte, Akkad imparatorluğu'nun siyasi hegemonyasına karşı çıkarlar. Gözü pek savaşçılar olarak Mezopotamya'nın boyunduruğundan kurtulup, İran'ı uzun bir çatışma dönemine sokarlar.

1.2. MEDYA DEVLETİ

Medya, MÖ.500 (?) yıllarında Kuzey İran'da kurulmuş ve başkenti Ekbatana (günümüzde Hamadan) olan antik krallıktır. Medya topraklarında, kuzeyden bölgeye gelen Hint-Avrupalı kavim Medler yaşıyordu. Krallık, MÖ.836 yılında batının güçlü devleti Asurlular tarafından işgal edildi. Medya krallığı gücünün zirvesine Kral Siyaksares (Cyxares)² yönetiminde ulaştı. Siyaksares, Asurluları yenerek şimdiki Afganistan, İran, Pakistan ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu topraklarda güçlü bir imparatorluk kurmuştu. Siyaksares'in oğlu Astiages son Medya kralıydı. Yaklaşık MÖ.500 civarında Pers kralı Sirus tarafından yenildi. Sirus Media'yı Pers İmparatorluğu'na kattı ve Media'yı Pers İmparatorluğu'nun bir bölgesi yaptı. Medler İran'ın bir imparatorluk ve bir millet olarak kurulmasına ve altın çağına Büyük Kurush döneminde ulaşan, ilk birleşik Pers-Med İmparatorluğu'nun oluşmasına önayak olmuşlardır. Bu durum (Aryani kültürel ve milli birlik) Pers İmparatoru Achaemenid'in büyükbabası Med Şâhı Astyages'i öldürerek Pers İmparatorluğu'nu kurmasına dek devam etmiştir. Bu noktaya dek, bütün İranlılar Mede veya Mada (Med) olarak adlandırılmıştır. Med kralı Astiyag'ın yeğeni Kiros'un saray darbesiyle, siyasal otorite ilk defa Güneybatı İran'da yoğunlaşan Pers aristokrasisinin eline geçer ve kısa bir süre sonra M.Ö. 550'li yıllarda güçlü ve merkezi bir Pers imparatorluğunun kuruluşuyla Medler yıkılır.

Medler, isimlerini Medya'dan almış olan, günümüz İran'ında hüküm sürmüş bir halktır. ³Tarihçiler tarafından, Toros-Zagros dağ sistemi içinde ve Fırat-Dicle arasında yaşadıkları için, verimli ve üretken bir medeniyetin toplumu olarak adlandırılmışlardır. Urartulardan sonra, bu sefer daha doğuda bulunan ve

² Antik Tarih, <http://www.tr.hukol.net/themenreihe.p?c=Antik%20tarih>, (Erişim Haziran 2011)

³ Antik Tarih, <http://www.tr.hukol.net/themenreihe.p?c=Antik%20tarih>, (Erişim Haziran 2011)

Mezopotamya medeniyetinin önemli kabilelerinden olan Gutilerin bir devamı gibi Babillerle ittifak halinde hareket eden Aryen kökenli Med aşiretler federasyonu, M.Ö. 625'lerde Asur İmparatorluğu'nu yıkar. Babil bir kez daha ve son olarak üstünlük kazanır. Medlerin gevşek federasyonu, yükselen Aryen-Pers kökenli Akhamenit hanedanlığı için bir geçiş rolünü oynar.

Med kralı Astiyag"ın yeğeni Kiros"un saray darbesiyle, siyasi otorite ilk defa Güneybatı İran'da yoğunlaşan Pers aristokrasisinin eline geçer ve kısa bir süre sonra M.Ö. 550'li yıllarda güçlü ve merkezi bir Pers imparatorluğunun kuruluşuyla Medler yıkılır. Kadim zamanlarda Medler diğer İranlılar'la karışık olarak evlendiler, özellikle Persler'le. Bu nedenle birçok modern İranlı Medlerin torunlarıdır. Bununla birlikte, bazı araştırmacılar tarafından günümüz Perslerin ataları olduğu iddia edilmektedir ama bu tez tarihçiler tarafından doğrulanmamıştır. Bazı kişisel isimler dışında, Medlerin dili hemen hemen hiç bilinmemektedir, fakat şüphesiz Avesta ve İskit dilleri ile modern Farsça ile büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir; bazı araştırmalarda Persler ve Medlerin birbiri ile iletişim kurabildikleri gözlemlenmiştir.

1.2.1. Herodot'un Altı Med Kabilesi

Herodot, altı Med aşiretinin ismini listeler: *Böylelikle Deioces Medleri tek bir millet çatısı altında topladı, ve tek başına onlarda hüküm sürdü. Şimdi bunlar şu aşiretlere dayanmaktaydı: Busaeler, Paretaseniler, Struşatlar, Arizantiler, Budiiler, ve Magiler.*⁴

Herodot aynı zamanda "Medlerin Perslerle kesinlikle aynı aletlere ve Medlerle Perslerin olağan giyimlerinin gerçekten farksız" olduğunu altını çizmiştir. Bu Medler eski zamanlarda herkes tarafından Aryanlar olarak anılmış; fakat Karadenizliler (Colchian) Atina'dan buraya geldiklerinde, isimlerini Media olarak değiştirdiler. Haddi zatında bu onların kendilerine verdikleri isimdi. Medea Yunan Mitolojisi'nde Karadeniz-Trakyalı Jason'un karısı ve Argonautlar'ın büyücüsüdür.

⁴ Medya Devleti <http://www.turkish-media.com/forum/topic/185239-iran-tarihi>, (Erişim Haziran 2011)

1.2.2. Medler'e İlk Tarihsel Referanslar

Medlerin tarihi ve kökeni çok belirsizdir, hemen hemen hiçbir çağdaş bilgiye, ne de Medya'nın kendisine ait bir yazıt veya anıta sahip değiliz. Herhangi bir tarihsel değeri bulunmayan, Ctesias'ın anlattığı bir hikâye dışında (dokuz kralın isminin bulunduğu, M.Ö. 880'lerde Diod'da korunan Nineveh'in yok edilmesi gerektiğini söyleyen Arbaces ile başlayan bir liste ve sonraki pek çok yazar tarafından kopyalandı; isimlerin bazılarının yerel geleneklerden türetildiği düşünülmekte).

Josephus Medler ile ilişkilidir. Japheth'in oğlu Madai Tevrat'ta bulunan bir kişiliktir. "Şimdi Grekler tarafından Media olarak anılan, Madeanlardan gelen Madai'den Japhet'in oğulları olan Javan ve Madai" Yahudiler'in Antik Tarihinde yer almaktadır.

Strabo, Ptolomeus, Herodot, Polybius, ve Pliny gibi öteki tarihçilere göre, *Mantiane*, *Martiane*, *Matiane*, *Matiene* gibi isimler Medya'nın Kuzey kısımlarını adlandırmak için kullanılmıştır.⁵

İranlı kabilelerin diğer kabileleri yöneten İranlı isimleri taşıyan prenslerin vesilesi ile, nasıl yavaş yavaş nasıl egemen hale geldiğini rahatlıkla görebiliriz. Fakat Gelae, Tapuri, Cadusii, Amardi, Utii ve kuzey Medya ve Hazar kıyılarındaki diğer aşiretler İranlıların egemenliği altında değildi.

Anariaci'yi bu aşiretler arasında saymışlardır; fakat "Aryan-olamayan" anlamına gelen onların ismi, büyük ihtimalle birçok ufak yerli aşireti ifade etmek için kullanılıyordu. Medler, Mada halkı, (Grek formunda Μῆδοι, İyonik Μῦδοι), ilk olarak M.Ö. 836'da görülür. İlk kayıtlar Asurlu fatih Shalmaneser III'ün "Amadai' de Zagros'a karşı olan savaşlarla bağlantılı olarak övüldüğüne rastlanmaktadır. Onun halefleri Medler'e karşı pek çok seferlerde bulunmuştur.

Bu erken dönemde, Medler başka bir bozkır aşireti ile birlikte anılmıştır: baskın bir grup olan İskitler'le. Bunlar yerel idareciler altında birçok farklı kasaba ve bölgeye ayrılmıştı; Asurlar'ın yazıtlarındaki isimlerde, Zerdüş'tün Zerdüştilik dinine inandıkları gözlemlenmektedir. M.Ö. 800 yılındaki bir Asur askeri raporunda 28 Med şefinin ismi listelenmiştir, fakat bunlardan yalnızca birisi İranlı olarak

⁵ Medler, <http://www.turkish-media.com/forum/topic/185239-iran-tarihi/> (Erişim tarihi 2011)

tanımlanmıştır. M.Ö 700 yılındaki bir başka rapor 26 isim listeler; bunlardan, 5'i İranlı olarak gözükmektedir, diğerleri değildir.

1.3. AKAMANİS HANEDANI (Pers İmparatorluğu)

(Farsça: نای‌شن‌م‌اخه Hah'āmanishiyān; M.Ö. 550 - M.Ö. 330). Büyük Kiros ve I. Darius yönetiminde Pers İmparatorluğu, o zamana kadar insanlık tarihindeki en büyük imparatorluk haline gelmiştir. Pers İmparatorluğunun sınırları doğuda İndus Nehri ve Ceyhun nehrinden batıda Akdeniz'e uzanıyor. Anadolu (günümüz Türkiye'si) ve Mısır'ı kapsıyordu. Pers Kralı Kyros (M.Ö. 559- 530 arasında yönetti) yarım yüzyıldan daha kısa bir süre içinde; tüm Ortadoğu'yu egemenliği altında birleştirdi. 1935'te ülke adının Persia'dan İran'a değiştirilmeden önceki tarihlerde İran platosunu yönetimi altında bulunduran çok sayıdaki hanedana verilen ortak isimdir.⁶ Bu MÖ 5. yüzyıl boyunca süren Yunan-Pers Savaşları olarak bilinen savaşları çıkartacak olan Yunanlılara karşı bir Ahemeniş hareketına neden olacaktır. Yunan-Pers savaşları sırasında Persler bazı büyük üstünlükler ele geçirmişler ve MÖ 480'de Atina'yı yıkıp yerle bir etmişlerdir. Ancak Yunanlıların bir dizi zaferinden sonra Persler çekilmek zorunda kalmışlardır. Savaşlar MÖ 449'da Callias Barışı ile sona ermiştir.

M.Ö. 550'de Persler, önderliğinde birleşerek kuzeydeki Medleri yıkmış ve bir devlet haline gelmişlerdir. Bundan sonra Keyhüsrev fetih hareketlerine girişmiştir. Bu fetihlerde ise Babil, Fenike gibi zengin yerleri fethedip ülkeyi zengin bir krallık haline getirmiştir. Ermenistan'ı, Lidya'yı ve Krezus'ün servetini ele geçirip tüm Anadolu'yu hakimiyeti altında birleştirmiştir. Anadolu'yu ele geçirdikten sonra Babil üzerine saldırmış ve orayı da fethedip kendini Babil kralı ilan etmiştir. Bundan sonra ise Mısır'a saldırma hazırlıklarına başlamış, kuzeydoğuyu sağlamlaştırmak için iki kabileyle savaş yapmış ve bu savaşlar da kabileler direniş göstermişler, Büyük Kiros da bu savaşta hayatını kaybetmiştir.

Yerine ise oğlu Kambis geçmiştir. Kambis devrinde Mısır fethedilmiş, Kartaca'ya kadar Pers ordusu ilerlemiş, ancak Kartacalıları geçememiştir. Kambis döneminde İranlı kabileler ayaklanmışlardır, bunlar Gomata isimli bir Med rahibinin başını çektiği mecusilerdir. Kambis Mısır dönüşü ölmüş, yerine ise ünlü Pers

⁶ Encyclopaedia Iranica, s.25

İmparatoru I. Darius geçmiştir. İlk olarak kabile isyanlarını bastırılmış ve çeşitli alanlarında devrim niteliğindeki hareketlere girişmiştir. I. Darius da fetih hareketlerine girişmiş, doğuda Hindistan'a dayanmıştır İmparatorluk sınırları. Kafkasya'ya doğru İskitlere karşı da sefer yapmış, ama başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra batıya yönelip, Trakya, Makedonya ve Ege'ye saldırıp buraları ele geçirmiştir. Bunun üzerine Spartalılar, Darius ve oğlu Kserkes'e karşı Salamis Deniz Savaşı'nı yapmışlardır. Salamis Deniz Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin bütünü Büyük İskenderin fethinde ele geçirilmiştir. II. Artakserkes döneminde devlet hızla çözülmeye başlamış, İmparatorluk'ta ayaklanmalar olmuş, Mısır bağımsızlığını ilan etmiştir. İsyandar güçlükle bastırılmış, ama daha sonra III. Darius döneminde Persler İmparatorluğu'na Büyük İskender son vermiştir. Zerdüşt'ün öğretilerinden kaynaklanan kurallar ve ahlak insan hakları, eşitlik ve köleliğin yasaklanmasına dayandırılan politikaları geliştiren ve uygulayan Ahamenişler tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Zerdüştçülük Ahamenişler zamanında ve Kiros tarafından Babil'de özgür bırakılan sürgün edilmiş Yahudilerin ilişkileriyle, daha çok tanıtıldı ve İbrahimi dinleri etkiledi. Anadolu'ya hakim olan Perslerin satrapları ülkeyi imar etmek için çaba göstermişlerdir. Bu çalışmalar sırasında Bodrum'da yapılan Mausoleum (Mozole kral mezarı) dünyaca ünlü eserlerden biridir.

1.4. PARTH İMPARATORLUĞU

Partlar, Part Krallığı, Part İmparatorluğu, Parthia ya da Arşaklılar (Orta Farsça'da; اشكانیان Aşkanian), günümüz İran'ının kuzeydoğusunda yer alan bir medeniyetti. Zirve zamanında yönettiği bölgeler arasında, İran'ın tamamı modern ülkelerden Ermenistan, Irak, Gürcistan, Türkiye'nin doğusu, Suriye'nin doğusu, Türkmenistan, Afganistan, Azerbaycan, Tacikistan, Pakistan, Kuveyt, ayrıca Suudi Arabistan'ın, Bahreyn'in, Katar'ın ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Basra Körfezi'ndeki kıyılarını kapsıyordu.⁷

Partlar, MÖ 230'larda Selevkoslar'dan ayrılarak devlet kurdular. Part Krallığı, İran platosunu birleştiren ve oraya hükmeden Arşaklı hanedanı tarafından idare edilirdi. Hellenik Yunanistan'a bağlı Selevkoslar tarafından hakimiyet altında bulunan bölgeyi, MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru ele geçirmeye başladılar. MÖ 150

⁷ Parthlar, <http://forum.bilgenesil.com/tarih-cografya/118824-pers-krali-ii-kambises-kimdir-kayip/> (Erişim Haziran 2011)

ve MS 224 yılları arasında Mezopotamya'yı aralıklarla yönettiler. Eski İran'da Medler'den ve Akamenişler'den sonra gelen üçüncü yerel hanedanlıktırlar. Ağır süvariye icat eden Partlar bundan dolayı Roma İmparatorluğu'nun doğudaki en büyük düşmanıydı. Romalılar'ın Kapadokya'dan (Doğu Anadolu) öteye genişlemelerini sınırladılar. Sasaniler tarafından yıkıldı.

1.5. SASANİ İMPARATORLUĞU

Sasani İmparatorluğu, son Arşaklı hanedanı (Partlar) kralı IV. Artabanus'u yenmesinin ardından I. Ardeşir tarafından kurulmuş, son Sasani hükümdarı Şehinşah (Krallar kralı) III. Yazdigirt'in (632-651), erken Halifelik'le yani ilk İslam Devleti ile girdiği 14 senelik mücadeleyi kaybetmesiyle sona ermiştir. İmparatorluğun sınırları bugünkü İran, Irak, Ermenistan, Afganistan, Türkiyenin doğu bölgesi, Suriye'nin bir kısmı, Pakistan, Kafkaslar, Orta Asya ve Arabistan'ın tamamını kapsıyordu. II. Hüsrev'in hükümdarlığı (590-628) sırasında Mısır, Ürdün, Filistin ve Lübnan da kısa süreli olarak imparatorluğa dahil oldu. Sasaniler, imparatorluklarını 'İranşehr' (ایران شهر) *Iranshæhr* 'İranlıların (Aryanların) memleketi' diye adlandırdılar.⁸

Sasani dönemi, Geç İlkçağ'ı kapsayarak İran Tarihi'nin en önemli ve etkili dönemlerinden biri olarak kabul edilir. Bir çok yönüyle Sasani dönemi, Pers medeniyetinin en önemli başarılarına tanıklık etmiş ve İran'ın müslümanlar tarafından fethedilmesi ve İslamlaşmasından önceki son büyük İran İmparatorluğu olmuştur. İran, Roma medeniyetini Sasani döneminde farkedilir şekilde etkilemiştir. Kültürel etkisi imparatorluk sınırlarının çok ötesine, Batı Avrupa'ya, Afrika'ya, Çin'e ve Hindistan'a kadar ulaşmıştır. Ayrıca bu kültürel etki Avrupa ve Asya ortaçağ sanatının oluşmasında göze çarpan bir rol oynamıştır. Bu etki erken dönem İslam dünyasına kadar taşındı. Hanedanın kendine has ve aristokratik kültürü, İran'ın fethini bir Pers Rönesansına dönüştürdü. Daha sonra İslami olarak adlandırılan kültürün, mimarinin, yazımın ve diğer becerilerin çoğu Sasani İranlılarından daha geniş Müslüman dünyasına aktarılmıştır.

⁸ Encyclopaedia Iranica, s.45

1.5.1. Kuruluşu ve Erken Tarihi (205-310)

Sasani hanedanı, 3. yüzyıl başlarında bugünkü İran'ın Persis eyaletinin hükümdarlığını ele geçiren tanrıça Anahita'yı takip eden rahiplerin soyundan gelen I. Ardeşir tarafından Persis'te (Pars ya da Fars vilayeti) Istakhr şehrinde kurulmuştur. Babası Babak (Pabag, Papak ve Babak diye de okunur), ilk başlarda küçük bir şehir olan Kheir'in yöneticisiydi. 205'te Bazrangidler'in son kralı olan Gocihr'i tahttan indirmeyi başararak kendini yeni hükümdar olarak ilan etti. Bazrangidler, Partlara (Arşaklılara) bağlı olarak Persis'in yerel yöneticiliğini yapıyorlardı. Annesi Rodhagh, Peris eyalet valisinin kızıydı. Sasani ismi I. Ardeşir'in baba tarafından dedesi olan Sasan(Zazan)'dan gelir. Zazan, Anahita Tapınağı'nın başrahibiydi.

Pabag'ın yerel gücü ele geçirme çabaları, o sıralar Mezopotamya'da kardeşi VI. Vologases ile hanedanlık mücadelesi veren Arşaklı İmparatoru IV. Artabanus'un gözünden kaçtı. Pabag ve en büyük oğlu Şapur, Arşaklılar arasında çıkan bu problemlerden faydalanarak güçlerini bütün Persis'e yayabildiler. Devam eden olaylar kaynakların yetersizliği yüzünden açık değildir. Fakat, 220 civarında Pabag'ın ölmesiyle, o sırada Darabgird'in valisi olan Ardeşir'in en büyük kardeşi olan Şapur'la bir güç mücadelesine girdiği kesindir. Kaynaklar, Şapur'un 222 yılında kardeşiyle bir toplantıya giderken bir binanın çatısının üstüne düşmesi sonucu öldüğünü söylerler.

Bu noktada, Ardeşir, başkentini Persis'in daha güneyine kaydırды ve Firuzabad'da (Ardeşir-Khwarrāh, daha önce *Gur*, günümüzde Firuzabad) yeni bir başkent kurdu. Yüksek dağlarla iyi desteklenen ve dar geçitler arasında kolayca savunulabilen şehir, Ardeşir'in daha fazla güç kazanma çabalarının merkezi oldu. Şehir, büyük ihtimalle Darabgird'den örnek alınan yüksek ve çember şeklinde bir duvarla çevrelenmişti. Kuzey taradında günümüzde hala kalıntıları duran büyük bir saray bulunmaktaydı. Persis'te egemenliğini kuran I. Ardeşir, Fars'ın yerel prenslerinden feodal sadakat talep ederek ve Kerman, İsfahan, Susa, Mesene komşu eyaletlerinin de kontrolünü ele geçirerek süratle topraklarını genişletti. Bu genişleme, I. Ardeşir'in derebeyi olan IV. Artabanus'un gözünden kaçmadı. IV. Artabanus ilk başta Khuzestan valisine 224 yılında Ardeşir üzerine gitmesini emretti fakat bu Ardeşir için kesin bir zaferle sonuçlandı.

Artabanus bu sefer yine 224'te kendisi saldırdı. IV. Artabanus orduların çarpıştığı Hormizdeghan'da öldürüldü. I. Ardeşir, sona eren Part İmparatorluğu'nun

(Arşaklılar'ın) batı vilayetlerini ele geçirmeye devam etti. 226 yılında, Ktesifon (Tizpon) şehrinde İran'ın yegane hükümdarı olarak taç giydi ve Şehinşah (Kralların Kralı ya da Şahlar Şahı) ünvanını aldı. (Yazıtlar Adhur-Anahid'ten Kraliçeler Kraliçesi olarak bahseder, fakat Ardeşir'le ilişkisi henüz başlamamıştı.) Böylece, 400 senelik Part İmparatorluğu sona ererek, 4 asırlık Sasani hakimiyeti başladı. I. Ardeşir, ilerleyen bir kaç yıl içinde, imparatorluk etrafında yerel isyancıları takibederek Sistan, Gorgan, Horasan, Merv (günümüz Türkmenistan'ında), Belh, ve Harez vilayetlerini de ele geçirerek imparatorluğunu doğu ve kuzeybatı yönlerinde genişletti. ⁹Bahreyn'i ve Musul'u da Sasani egemenliğine aldı. Sonraki Sasani yazıtları, Kuşan, Turan ve Mekran krallarının da Ardeşir'e tabi olduklarını iddia etseler de, nümizmatik kanıtlar bu kralların Ardeşir'in oğlu olan I. Şapur'a tabi olduklarını gösterir. Batı'da Hatra, Ermenistan Krallığı ve Adiabene'ye yapılan saldırılar daha az başarılı oldu.

I. Ardeşir'in oğlu I. Şapur'un annesi bir Part kralının, büyük ihtimalle IV. Artabanus'un ya da Suren-Pahlav klanının üyelerinden birinin kızıydı. I. Şapur, bu ilerlemeyi devam ettirdi. Baktria'yı ve Kuşan'ı fethetti. Roma'ya karşı birden fazla seferi yönetti. Roma topraklarının içine kadar ilerleyen I. Şapur, Antakya'yı ele geçirdi ve talan etti (253 veya 256). En sonunda Roma İmparatorları III. Gordian'ı, Arap Philip'i ve Valerianus'u mağlup etti. Sonuncusu Edessa savaşından sonra 259 yılında İran tarafından hapsedildi. Bu olay uzun süre Romalılar için çok büyük bir utanç kaynağı oldu. I. Şapur, zaferini Nakş-ı Rüstem'de etkileyici kaya kabartmaları oyarak kutladı. 260 ve 263 yılları arasında bu yeni kazanılan bölgelerden bir kısmı bir Roma müttefiki olan Odanathus'a kaptırıldı. Nakş-ı Rüstem'de bir kaya kabartması. Şapur'un arkasında, elleri kralın elleri tarafından sıkıca tutulmuş İmparator Valeryan; kralın önünde tek dizi üzerinde eğilen Arap Philip ve kralın atının ayakları altında yatan gövde III.Gordian'a ait. I. Şapur'un yoğun gelişme planları vardı. Bir çok şehir kurdu. Bunların bir kısmına Roma topraklarından göçenler yerleşti. Bunlara Sasani yönetimi altında inançlarını özgürce yaşayan Hıristiyanlar da dahildi. Bişapur ve Nişapur şehirleri onun ismiyle adlandırıldı. I. Şapur özellikle Maniheizm'i destekledi. Mani peygamberini (Mani'yi) korudu ve yurtdışına Maniheist misyonerler gönderdi. I. Şapur ayrıca bir Babilon hahamı olan Neherdea'lı Samuel'le arkadaşlık kurdu. Bu arkadaşlık yahudiler için bir avantajdı ve

⁹ Sasaniler erken dönem, <http://tarihci.mylivepage.com>, (Erişim haziran 2011)

kendilerine karşı uygulanan baskıcı kanunlardan bir mühlet rahatlamalarını sağladı. Daha sonra gelen krallar I. Şapur'un dini toleransını tersine çevirdiler. I. Şapur'dan sonra gelen I. Behram (273-276) Magi'nin baskısı sonucu olarak Mani'ye ve onu takip edenlere işkence uyguladı. I. Behram Mani'yi hapsedti ve öldürülmesini emretti. Efsaneye göre Mani, idamını beklerken öldü.

II. Behram (276-293) babasının din politikasını devam ettirdi. Zayıf bir yöneticiydi ve birden fazla batı eyaletini Roma imparatoru Carus'a (282-283) kaptırdı. Hükümdarlığı esnasında, yarım asırdır İran tarafından yönetilen Ermenistan'ın büyük bir bölümü Diocletianus'a (284-305) teslim edildi. 293 yılında kısa bir süre tahtta kalan III. Behram'dan sonra Nerseh hükümdar oldu (293-302). Nerseh Romalılar'la yeni bir savaşa kalkıştı. Fırat'ta Calinicum yakınlarında İmparator Galerius'a (305-311) karşı kazanılan erken bir zaferden sonra, Ermenistan'da 297 yılında ani bir baskın sonucu tuzağa düşürülen Nerseh yenildi. Bunun ardından varılan anlaşmayla, Sasaniler Dicle ırmağının batısındaki bütün toprakları teslim ettiler ve Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın iç işlerine karışmamayı kabul ettiler. Bu büyük hezimetin ardından 301 yılında tahttan çekilen Nerseh bir sene sonra acı ve üzüntü içinde öldü. Nerseh'in oğlu II. Hürmüz (302-309) tahta oturdu. Sistan ve Kuşan'daki isyanları bastırma bile, II. Hürmüz de bir başka zayıf lider olarak asilleri kontrol etmeyi başaramadı ve bir av sırasında 309 yılında Bedeviler tarafından öldürüldü.

1.5.2. İlk Altın Çağı (309-379)

II. Hürmüz'ün ölümünün ardından, güneyden gelen Araplar, Sasani krallarının doğum yeri olan Fars vilayeti de dahil olmak üzere güney şehirlerini yağmalayıp harabete başladılar. Taht, II. Hürmüz'ün eşlerinden birinden henüz doğmamış olan çocuğuna kalmıştı. Şapur ismindeki bu çocuk böylece hükümdar olarak doğdu. Gençliğinde, imparatorluk annesi ve asiller tarafında idare edildi. Büyüdüğünde ise, gücü hemen eline alan II. Şapur, aktif ve etkili bir hükümdar olduğunu kanıtladı.

II. Şapur öncelikli olarak küçük ama disiplinli ordusuyla güneydeki Araplar'ın üzerine yürüyerek onları mağlup etti ve böylece imparatorluğun güney bölgelerini güven altına aldı. Daha sonra batıda Romalılara karşı ilk seferini başlattı. Başlangıçta başarılı olan bu saldırılar Singara Kuşatması'nın ardından doğu sınır boylarındaki

göçebe baskınları yüzünden durmak zorunda kaldı. Bu baskınlar, İpek Yolu'nun kontrolü için stratejik açıdan önemli bir yer olan Maveräünnehir'i tehdit etmeye başladı. Buna ilaveten, II. Şapur'un ordusu batıda yeni ele geçirilen yerleri tutmak için yeterli değildi. II. Şapur, bundan dolayı II. Konstantin'le iki tarafın da belli bir süre birbirlerinin topraklarına saldırmamasını öngören bir barış anlaşması imzaladı.¹⁰

II. Şapur daha sonra doğulu göçebelerle karşılaşmak için Transoksanya tarafına doğruya doğru ilerledi. Orta Asya kabilelerini ezerek bölgeyi yeni bir vilayet olarak istila etti. Bugün Afganistan olarak bilinen bölgenin fethini tamamladı. Bu zaferi kültürel yayılma takibetti. Böylece Sasani sanatı Türkistan içlerine ve Çin'e kadar yayıldı. II. Şapur, göçebe kralı Grumbates ile birlikte, 359 yılında Romalılar'a karşı ikinci seferini düzenledi. Bu sefer, ordusunun bütün gücünü ve göçebelerin desteğini de yanında götürdü. Çok başarılı geçen seferle birlikte, toplam beş Roma vilayeti İranlılar'ın eline geçmiş oldu. II. Şapur, sert bir dini politika yürüttü. Hükümdarlığı sırasında, Zerdüştilik'in kutsal metinleri olan Avesta'nın toplanması tamamlandı. Ayrıca Hıristiyanlar baskı ve işkence görmüşlerdir. Bu olay, Roma İmparatorluğu'nun Büyük Konstantin (324-337) tarafından Hıristiyanlaştırılmasına bir tepkiydi. I. Şapur gibi II. Şapur da nispeten özgürlük içinde yaşayan ve bu zaman diliminde önemli avantajlar yakalayan yahudilere karşı dostane kaldı. Şapur öldüğünde, İran İmparatorluğu hiç olmadığı kadar güçlenmiş, doğudaki düşmanlarla uzlaşmış ve Ermenistan İran kontrolü altına girmişti.

1.6. SAFAVİ DEVLETİ

İran'da Akkoyunlu Devletinin yerine Safevi Devleti kurulmuştu. Devlet, adını Erdebilli (İran) Şeyh Safiyeddin tarafından kurulmuş olan Safeviyye tarikatından almıştır. Şah İsmail, Akkoyunluların içinde bulunduğu kargaşadan faydalanarak, gerek Akkoyunlu ve gerekse Karakoyunlulardan dağınık Türkmen zümrelerini bir araya getirmeyi başarmıştır. Şah İsmail, çoğunluğu Anadolu'dan gitme (Rumlu, Şamlu, Tekelü, Ustacalu, Dulkadirli, Afşar, Kaçar, Bayburtlu, Varsaklar) Türkmen aşiretlerinin de desteği birlikte Tebriz'i zapt ederek Safevi Devletini kurdu (1502).¹¹

¹⁰ Sasaniler, <http://tarihci.mylivepage.com>, (Erişim Haziran 2011)

¹¹Edward Abrahamian, **Modern İran Tarihi**,(Çev: D. Şendil) , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.10

İran ve Azerbaycan'da etkisini gösteren Şah İsmail, Doğu Anadolu'da Osmanlı Devletini ciddi derecede tehdit etmeye başlamıştı. Anadoluya epey Şii propagandacı yollayan Şah İsmail, bu sayede Anadoluyu yönetimi altına almak istedi ve Şii mezhebini Anadolu'da yaymaya çalışıyorlardı. Akkoyunlular'dan Azerbaycan'ı alan Şah İsmail, 1509'da Bağdatı ele geçirdi. 1510 yılında Özbek Hanı Şibaniyi Merv yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratarak sınırlarını Ceyhun nehrine kadar genişletti. Safevilerin bu faaliyetleri sonucu 1511 yılında Anadolu'da Şah Kulu İsyanı çıktı.

O sırada Trabzon valisi olan Şehzade Selim (Yavuz), babası II. Bayezit'in Safevi ve Şii tehlikesine karşı kafi önlem almaması üzerine Yeniçerilerin desteğiyle babasını tahttan indirerek padişah oldu. Anadolu'da Şii propagandasının gittikçe artması, Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selimi harekete geçirdi. 1514 yılında Çaldıran'da yapılan savaşı kaybeden Şah İsmail, ölümüne kadar bir daha toparlanamadı. Sonuçta 1555'te Safeviler birlikte Osmanlı devleti arasında Amasya Antlaşması imzalandı. Yerine geçen Şah Tahmasb (1524-1576), döneminde Safeviler Anadolu üzerindeki siyasetlerine devam ettiler. Bu süre içerisinde Safeviler doğuda Özbekler, batıda da Osmanlılar birlikte mücadele etti. Şah Tahmasb'ın ölümü birlikte bir süre devam eden karışıklıklardan sonra hükümdar olan I.Abbas dönemi (1587-1628) Safevilerin en parlak dönemidir. Osmanlılara karşı çaresiz kalan I.Abbas barış istedi. Antlaşma imzalandı ama I.Abbas ülkesinin durumunu düzelttikten sonra, Osmanlıların ele geçirdiği yerleri geri aldı. Basra Körfezi ağzındaki adalar da Safevilerin idaresine geçti. Bundan sonra Safeviler epey kuvvetli hale gelmişlerdi. Oğlu I.Safi Özbekler ve Osmanlılar birlikte mücadelelere devam etti. Fakat sonunda Osmanlılar birlikte Kasr-ı Şirin antlaşması imzalandı. II. Abbas'ın ölümüyle Safevilerin çöküşü başladı. 1732 yılında Afşarlardan olan Ender Şah'ın iktidarı ele geçirmesiyle İran'da Safevi Hanedanı yıkılmış Afşar Hanedanı İran'ı yönetmeye başlamıştır. Ender Şah, doğuda Türkistan ve Hindistan'da büyük fetihler yapmıştır. 1779 yılında kurulan Kaçar Hanedanı ile birlikte İran'da Türk hâkimiyeti 1925 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir.¹²

¹² Abrahamian, a.g.e., s. 11

Nadir Şah

1736'da Nadir Şah Afgan isyancılarla mücadele etmiştir. Asfahan'dan çıkarmıştır ve Afşar Hanedanı'nı kurmuştur. 1738'de aralarında Taht-ı Tavus, Işık Dağı elması ve Işık Denizi elmasının da bulunduğu kraliyet hazinelerini güvence altına alacak bir sefer yaptı. Ne var ki hükümdarlığı çok uzun sürmedi. 1747'de bir suikast sonucu öldü. Ölürken yanında bulunan karısı Kenya kökenli El Fatıma'ya İran tahtını bıraktı. El Fatıma nin zenci olması nedeniyle İran halkı bu kadın Şahı kabul etmedi ve yarı zenci olan Nadir Şah'ın küçük kızı El Hebübe'ye tahtı bırakmak zorunda kaldı. Afgan Şah'ı Şeyhsüvari El Hamd la evliydi dolayısıyla İran tahtı iki Türk kadından sonra Afgan hanedanına geçerek siyasi varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

1.7. ZEND HANEDANI

Meşhed kökenli Afşar hanedanlığı, 1750'de başkentini Şiraz'da kuran Kerim Han Zend tarafından kurulan Zend Hanedanı tarafından takip edildi. Onun yönetimi görece bir barış ve refah sağladı.¹³

1.8. KAÇAR DEVLETİ

Kaçarlar, 1780-90 yıllarında ülkeyi parça parça ele geçirdiler. 1786'da Trahranı başkent yaparak, 1796'da hanedanlıklarını kurdular ve bir yüzyıldan fazla sürecek bir saltanat idare ettiler. Kaçar Hanedanlığı boyunca (1794-1925) başkent olarak günümüzde de başkent olan Tahran kullanılmıştır. Bu dönemde Kaçarlar, Rus- İran Savaşları nedeniyle Rusya ve İngiltere ile imzaladığı Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları sonucunda ülke topraklarının yarısına yakını kaybetmiştir. Bu dönemin İran'ına, Büyük Britanya- Rusya emelleri arasında varlığını sürdürmeye çalışan bir ülke olarak bakılabilir. 19 ve 20.yy.'larda İran, anayasal tartışmaların yaşandığı yeni bir döneme adım atmıştır. Hanedan her ne kadar uzun süre ayak diretmiş olsa da 1906 yılında, Hanedanlığı'nda egemenliğini sürdürdüğü meşruti monarşiye dayanan bir dönem başlamış ve ilk meclis açılmıştır. 1908 yılında Büyük Britanya tarafından Kuzistan bölgesinde bulunan petrol, anılan ülkenin bölgeye olan

¹³ İzzet Beylik, <http://www.makaleler.com/bahce-makaleleri/zend-hanedani.htm>, (Erişim Haziran 2011)

ilgisini arttırmış ve İran'ın kaderi Rusya- İngiltere arasında 1907 yılında imzalanan, 'Büyük Oyun' diye de tanımlanan antlaşmaya bırakılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İran her ne kadar tarafsız kalmış da olsa, Rusya ve Büyük Britanya tarafından işgal edilmiştir.

Bu dönemde İran'ın tamamen yabancı devletler kontrolüne girdiğini söylemek yanlıştır zira her ne kadar ülke işgal altında da olsa Ahmed Şah, Tahran'daki sarayında egemenliğini devam ettirmektedir. Ruslar'ın iç dinamikleri gereği (Ekim Devrimi) imzaladıkları, Brest- Litovsk Antlaşması sonucu savaştan çekilmesi üzerine İngilizler İran'ı himaye altına almış; fakat bu 19 himaye başarısız olmuş ve uzun sürmemiştir. Anayasal hareketlerden dolayı gücünü iyice yitiren Kaçar Hanedanlığı, aktif olarak bu akımın içinde bulunan ve darbeler döneminde güç kazanan köylü bir Fars ailesinin çocuğu olan ve Kazak Tugayı'nda subaylık yapmış Rıza Han tarafından 1925' te sonlandırılmıştır.¹⁴

1.9. PEHLEVİ HANEDANI

Rıza Şah Pehlevi 1925-1941 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Bu süreç içerisinde milliyetçi, anti-komünist, reformist ve seküler bir yönetim tarzı belirlemiştir. Kurduğu hanedana koyduğu "Pehlevi" adı eski Pers kabilelerinden birinin adıdır. Bu durum Şah'ın milliyetçi tutumunun en açık göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Rıza Şah Pehlevi iktidarda kaldığı süre içerisinde batıdaki komşusu Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye ile yalnızca iyi ilişkiler kurmaya çalışmakla kalmamış, Kemalist Türkiye'yi ülkesi için bir model olarak da görmüştür. Bu bağlamda Şah ilk yurtdışı gezisini 1934'te Türkiye'ye yapmış, yine aynı yıl içinde Milletler Cemiyeti Konseyi adaylığından Türkiye lehine çekilmiş, Mustafa Kemal' in ölümü üzerine Saray'da bir ay yas ilan edilmiştir.

Rıza Şah döneminde Türkiye ile İran arasında 1926'da 'Dostluk-Güvenlik Antlaşması ve 1937 yılında bölge ülkelerinden Irak ve Afganistan' ın da katılımıyla bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması olan 'Sadabad Paketi' imzalanmıştır. Şah'ın II. Dünya Savaşı'nın ortasında devrilmesiyle yerine oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahta çıkmıştır.¹⁵

¹⁴ Abrahamian, a.g.e., s. 12

¹⁵ Abrahamian, a.g.e., s. 42

II. Dünya Savaşı, tıpkı birincisinde olduğu gibi İran'ın Rus (SSCB) ve İngilizlerce işgaline sahne olmuştur. Müttefiklerin Rıza Şah'ın Alman yanlısı olduğuna dair inancı, savaşın kaderi açısından hayati bir önem arz eden petrolü koruma amacıyla ülkesinin işgale uğramasına neden olmuştur. Şah tahttan indirilerek Güney Afrika'ya sürgüne gönderilmiş, yerine ise İngiliz yanlısı olarak bilinen oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi getirilmiştir. 1943 yılında Tahran Konferansı'nda müttefik ülkeler savaş sonrası için İran'ın bağımsızlığını Tahran Deklarasyonu ile garanti altına almışlarsa da, bu antlaşmaya rağmen Sovyetler, İran'ın kuzeybatısından çıkmak bir yana, bölgede sosyalist nitelikli iki özerk cumhuriyet kurdurarak etkinliğini pekiştirmiştir. Sovyetler Birliği İran'dan 1946 yılında petrol yatakları işletmesine dair imtiyazlar elde ederek işgali sonlandırmış ama ABD' nin İran yanlısı açık tutumu üzerine bu imtiyazlar resmîyet kazanmamıştır. Muhammed Rıza Şah Pehlevi dönemi İran'ın batıya en açık dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemde özellikle ABD ile yakınlaşan İran, bölge liderliğinde de Türkiye ile amansız bir rekabet içine girmiştir. İran içinde birçok iktidar değişimi de meydana gelmiştir. Sadece 1951'e kadar olan dönemde tam altı Başbakan değişmiş ve bu tarihte Başbakanlık makamına gelen Musaddık'ın, arkasına komünist Tudeh Partisi ve Şii ulemayı da alarak İran petrolünü millileştirmesi bir krize neden olmuştur. Başarısız bir kaç darbe denemesinin üzerine 1953 yılında CIA tarafından MI6 destekli organize edilmiş olan "Ajax Operasyonu", emekli General Fazlullah Zahidi'nin Musaddık'ı devirmesine neden olmuştur. Bu dönemden itibaren İran, İslam Devrimi'ne kadar Şah' ın mutlak kontrolünde kalmıştır.¹⁶

¹⁶ Abrahamian, a.g.e., s. 44

II. BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ

2.1. İSLAMİ CUMHURİYETİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN NEDENLER

Günümüz İran dış politikasında izlenen norm ve pratiklerin detaylı analizi bakımından İran İslam Devrimi'nin içerdiği başlıca kavramlar ve devrimin ortaya çıkış sürecinin açıklanması, diğer bir deyişle İslami Cumhuriyetin kuruluşunu sağlayan nedenlerin tanımlanması, çalışma konusu açısından gereklidir. İlerideki bölümlerde de görüleceği gibi bu tanımlamalar, iç dinamiklerle dış politika uygulamaları arasında kurulacak korelasyonlar için önemlidir. Bu amaçla bu bölümde, devrimden hemen önce İran'ın içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal konjonktürden kısa bir şekilde bahsedilerek, söz konusu nedenlerle ilgili çeşitli yazarların görüşleri verilecektir. 1979 yılının ilk ayları 20. yüzyılın diktatörlerinden biri olan İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidarının yıkılışına tanıklık etti. Ne kadar ironik olsa da, ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki en güvenilir müttefiklerinden biri olan ve dünyanın en büyük beşinci ordusuna sahip Pehlevi rejimi, bir yıldan fazla bir sürede esas olarak silahsız sokak gösterileri ile yıkılıverdi.

Muhammed Rıza Pehlevi, babası Rıza Han Pehlevi'nin 1941 yılında ABD ve İngiltere baskısıyla tahttan indirilmesinden ve yine ABD ve İngiltere'nin yardımıyla yapılan bir askeri darbe sonucunda Muhammed Musaddık'ın milliyetçi hükümetinin alaşağı edildiği 1953 yılından beri otokratik bir yöneticiydi. O zamandan itibaren milliyetçi politikacıların ve ruhban sınıfının Ayetullah Humeyni önderliğindeki bir bölümünün Şah'ın siyasal yaşam üzerindeki müdahalelerine ve uygulamaya koyduğu reformlara karşı direndiği 1960-1963 dönemi (Toprak Reformu) bir yana bırakılacak olursa, rejime karşı açık muhalefet pek sıklıkla görülmemişti.¹⁷ 1978'in Ocak ayında, sürgündeki Humeyni'ye hakaret eden bir gazete makalesini protesto eden Kum kentindeki dinci öğrenciler tarafından örgütlenen sokak gösterileri başladı. Bundan

¹⁷ Rafiq Rustamov, **İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika Konstrüktivist Bir inceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004, s. 43

sonraki aylarda, İran'ın belli başlı kent merkezlerinde, yerel ruhban sınıfının çoğu zaman önemli bir örgütleyici rol oynadığı ve tarihsel ticaret ve finans merkezi sayılan “çarşı”nın greve giderek desteklediği birbirini izleyen protestolar ve gösteriler gerçekleşti. 15 Ocak 1979 günü, Şah geride morali bozuk ve bölünmüş bir ordu ile başında eski bir muhalefet lideri olan Şahpur Bahtiyar'ın bulunduğu bir hükümet bırakarak İran'dan ayrıldı. Kararlı bir laik yönetici ve cesur bir kişi olan Bahtiyar, hem kendi siyasal gücünü hem de ordunun sadakatini fazlaca abartıyordu. Aynı şekilde, kendisine Şah tarafından verilen görevi kabul etmiş bir kişi olarak algılanmasının kendi itibarına düşürdüğü gölgeyi de küçümsüyordu. Humeyni, Bahtiyar hükümeti ile görüşmeyi reddetti ve 1 Şubat'ta İran'a döndükten sonra, Mehdi Bazargan'ı rakip bir hükümetin başı olarak ilan etti. On gün boyunca İran'da iki hükümet varlığını sürdürdü.¹⁸

Silahlı kuvvetler komutanlığı Humeyni ile Bahtiyar arasındaki çekişmede tarafsızlığını ilan etti. Bahtiyar ile çevresindekiler, Şah'a bağlı kalıp da hala İran'ı terk etmemiş olan kişilerle birlikte ya kaçtılar, yada tutuklandılar. Yeni atanan Bazargan hükümeti, böylece devrim sonrası rejimi kurmakla görevlendirildi.

Silahlı kuvvetler komutanlığı Humeyni ile Bahtiyar arasındaki çekişmede tarafsızlığını ilan etti. Bahtiyar ile çevresindekiler, Şah'a bağlı kalıp da hala İran'ı terk etmemiş olan kişilerle birlikte ya kaçtılar, yada tutuklandılar. Yeni atanan Bazargan hükümeti, böylece devrim sonrası rejimi kurmakla görevlendirildi. 30 Mart 1979'da yapılan bir referandum sonucunda, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi. 1979 Kasımında yeni bir İslami Anayasa, benzer bir biçimde referandumla yürürlüğe konuldu ve Humeyni geniş yetkilerle fakih veya yüksek adli otorite olarak resmen kabul edildi. Şah rejiminin devrilmesi sırasında yönetimi ele geçiren grupların nitelikleri büyük farklılık göstermekteydi: 1979 Şubatından Kasımına kadar başbakanlık yapan Mehdi Bazergan gibi liberal Müslümanlar, Ayetullah Humeyni önderliğindeki din adamları, Çarşı'yı (Bazaar) temsil eden tüccarlar, sürgündeki entelektüeller (Beni Sadr gibi), solcu-islamcılar (Halkın Mücahitleri), Musaddık'ın (milliyetçi) eski yandaşları ve Fedayan gibi Marksist akımlar...

¹⁸ Rustamov, **İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika Kontrüktivist Bir inceleme**, s.43

Görüldüğü gibi devrimde rol alan gruplar farklı toplumsal kesimlerden gelmekteydi. Asaf Hüseyin, bu tür farklı kesimleri içeren siyasi seferberliğin üç aşamaya ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir:

1. Toplumun etkisi altında tutan ve ancak siyasi eylemle giderilebilmesi mümkün bir hatanın var olduğu yolunda, halkta politik bir bilincin uyandırılması.

2. Bu hatada en büyük payın, tüm ülkeyi etkileyebilme potansiyeline sahip bulunan seçkinlere ait olduğunun önemle vurgulanması.

3. Hatayı giderecek olan siyasi eylemi başlatacak, organize edecek ve başarıyla sonuçlandıracak bir liderin ortaya çıkması/çıkarılması.¹⁹

Gerçekten de yukarıda da gösterildiği gibi, devrim öncesi İran'da farklı toplumsal kesimleri temsil eden akımlar, halkın Şah yönetimine karşı politik etkinliğini harekete geçirmeyi başarmış ve ülkenin içinde bulunduğu tüm sorunların yanlış ve haksız uygulamalardan kaynaklandığı konusunda ortak toplumsal kanaatin oluşturulmasını sağlayabilmişlerdir. Şah karşıtı kitlenin bu şekilde karmaşık bir yapıya sahip olmasına rağmen, Humeyni önderliğindeki radikal ulemanın sivrilerek yönetime geçmesi ise Şiilik doktrininin nüfusun çoğunluğunu oluşturan alt kesimi etkileyici ritüellere sahip olması ve Humeyni'nin karizmatik liderliği kadar, diğer akımların fırsatçı davranışlarıyla da ilgilidir. İran İslam Devrimi'nin anatomisi üzerine çalışan çeşitli yazarlar söz konusu devrimin ortaya çıkış nedenleri ile ilgili olarak farklı görüşlere sahiptirler.

Bunlardan Theda Skocpol'a göre İran Devrimi, bir tür sosyal devrimdir. Sosyal devrimi ise "bir ülke devletinin, sınıf yapısının ve hakim ideolojisinin hızlı ve temel dönüşümü" olarak izah etmektedir. Bundan başka Skocpol, sosyal devrimlerin kısmen, aşağıdan gelen sosyal sınıf temelli ayaklanmalar yoluyla gerçekleştiğini söylemektedir. Ona göre sosyal devrimlerin, yaygın sosyal hoşnutsuzluklara ve insanların kökenlerinden kopmalarına yol açan hızlı bir modernleşmenin basit bir ürünü olduğunu göstermek yeterli bir açıklama değildir.²⁰

Devrime katılan alt sınıfın, özerk kolektif bir örgütlenme ve mücadelelerini besleyen kaynaklar olmaksızın hoşnutsuzluğu etkin siyasi eyleme dönüştürebilmesini pek olanaklı saymamaktadır. O bu tür kaynakların en önemlisi

¹⁹ Rustamov, a.g.e., s.44

²⁰ Rustamov, a.g.e., s.45

olarak Şii İslamı ele alır, onu devrimin ortaya çıkışında önemli örgütsel ve kültürel etmen olarak değerlendirir ama devrimi Şii inançların mantıksal uzantısı olarak kabul etmez. Skocpol'a göre söz konusu siyasal gelişmeler, İran toplumunun bir bütün olarak değişen yaşam gereksinimlerine bağlı olarak gelişen dinsel faaliyetleri bağlamında ortaya çıkmıştır. Farhad Khosrokhavar ve Olivier Roy birlikte kaleme aldıkları çalışmalarında devrimle birebir bağlantısı olduğuna inandıkları Şiiliğe özgü dinsel ritüeller ve Şiiliğin yeniden yorumlanması üzerine odaklanmışlardır. Onlara göre Şiilik, 20. yüzyıl başından itibaren milliyetçilik ve Marksizm'le kaynaşarak siyaset üreten üç önemli kutuptan biri olmuştur. Diğer bir deyişle, İran devrimi çifte bir mirasın kavşağındadır. Şiiliğin solcu yorumunun onun muhafazakar anlamını etkilemediğini belirtmektedirler.

Devrimin ortaya çıkış nedenleri ile ilgili üçüncü bir yaklaşım ise Fred Halliday'in çalışmalarından alınmıştır. O, Şiiliği devrimin ideolojik araçlarından biri olarak göstermektedir. Ona göre, Şah'a karşı siyasal muhalefet hareketini yürüten diğer İslamcı örgütler, sosyalistler, radikal Marksistler ve milliyetçi liberaller muhalefetin ortak dilinin giderek artan ölçüde Şiiliğin kavramlarıyla belirlenmesini gelecekte kendi varlıklarını tehdit edecek ideolojik ve siyasal bir hegemonya kurmanın başlangıcı olarak algılayamadılar. Veya algıladılarsa da, fırsatçı davranarak ilk aşamada Şah'ın devrilmesini amaçladılar. Tüm bunları göz önünde bulundurarak Halliday, devrimin ortaya çıkmasında doğrudan etkili olan nedenleri aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır:

- Hızlı ve eşitsiz ekonomik gelişmeler,
- Monarşinin siyasal zayıflığı,
- Muhalefet güçlerinin geniş koalisyonu,
- Şiiliğin siyasal mobilizasyon özelliği.²¹

Görüldüğü üzere, İran İslam Devrimi'nin ortaya çıkış nedenleri ile ilgili yukarıda görüşlerine baş vurulan yazarlar, konuyu farklı perspektiflerden ele alsalar da söz konusu süreçte Şiiliğin önemli bir etken olduğunu itiraf etmektedirler. Nitekim, Şiilik 16. yy. Safeviler hanedanından itibaren İran siyasetine girerek bu coğrafyadaki toplumsal-siyasal kültürünün önemli bir parçası haline gelmiş ve 1979

²¹ Rustamov, a.g.e., s.44

devrimi ile zirve noktasına ulaşmıştır. Başka bir ifadeyle, Şiilik sadece devrim sürecinin başlatılmasında, gelişmesinde ve sonuçlandırılmasında etkili bir faktör olarak kalmamış, aynı zamanda devrim sonrası oluşturulan yeni otoritede kurucu öge olarak ön plana çıkmıştır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki devrim öncesi aşamada toplumsal grupların mobilize edilmesinde Şiiliğin kendi içeriğine özgü etkisi kadar, devrimin hemen arkasından kurulan siyasal otoritenin biçimlendirilmesini sağlayan devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin yorumları da ciddi rol oynamıştır. Bu bakımdan izleyen bölümde, Humeyni'nin Şiiliği ele alış tarzına, diğer bir deyişle, Şiiliği yeniden yorumlamasına değinilecek, bu yorumlama çerçevesinde Şii-İslami ilkeler üzerine kurulan egemenlik anlayışı ile dış politika uygulamaları arasında kurulacak olan korelasyonlara zemin hazırlanacaktır.

2.2. İRAN DEVRİMİ SONRASINDA SİYASİ PARTİ SİSTEMİ

İran'da söz konusu sosyal sınıflar koşullara göre gruplaşarak siyasi hayata dahil olurlar. Anılan gruplar, yaygın ve etkin bir parti kültüründen çok etkin olarak örgütlenemeyen küçük gruplar oluştururlar. Bu gruplar varolan rejimlerden hoşnutsuzluğun en üst düzeye çıktığı dönemlerde ortak bir çatı altında kendilerini tanımlar ve pragmatik bir birleşme eğilimi gösterirler. İstenen reform ya da devrimin gerçekleşmesinden sonra baskın olan grup diğer(ler)ini tasfiye eder ve pragmatik bütünlük kendi arasında tekrar küçük gruplara ayırır. Bu durum İran'da siyasi bir ritüel halini almıştır. İran İslam Devrimi döneminde tam da aktarılan ritüelin yaşandığı söylenebilir. Örneğin, Devrim'den önce İslami kesim ile işbirliği yapan radikal sol parti Tudeh, seçimden sonra Humeyni tarafından tasfiye edilmiştir²².

İran'da sosyo- ekonomik eşitsizliğin neden olduğu toplumsal huzursuzluk, Şah iktidarına karşı oluşturulmuş küçük grupların din şemsiyesi altında birleşerek, büyük bir muhalefet hareketine dönüşmesine olanak sağlamıştır. (İran sosyal ve kültürel yapısının % 90 gibi bir çoğunlukla Şii olması ve bu anlamda homojen yapısı anılan küçük grupları birleştiren, kolaylaştıran etmen olarak anlaşılmalıdır). İran İslam Devrimi radikal sağdan, komünizme farklı birçok görüşü bir araya getirdiği için Humeyni'nin muhafazakarlığına dayalı İslami rejim aslen kaygan bir zemine oturtulmuştur. Söz konusu kaygan zemin, Humeyni'nin taraftarlarının kendilerini

²² Wright, Robin, **Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran**, (Çev: Şeniz Türkömer,) Doğan Kitapçılık., İstanbul, 2000, s.20

yeni bir terimle bonyadegar olarak tanımlamalarıyla farklılaşmıştır.²³ Kendilerini muhafazakar ve Humeyni ye bağlı olarak tanımlayan bu grubun aksine, Humeyni daha çok sosyopolitik konular ve üçüncü dünya popülizmi ile ilgilenmiştir. Orta sınıfın daha alt sınıfları harekete geçirdiğine inanan söz konusu eğilim, populist politikalar, karizmatik bir lider ve figürlerle işlevsel zemin bulabilmekte idi. Humeyni de, aktarılan paradigma ile paralellik gösterecek şekilde kişisel karizmasını pekiştirmeyi ve küçük burjuvaya dayalı özel mülk prensibini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Böylece halkın desteği ile gücün kendi üzerinde toplanmasını sağlayabilmişti.

2.2.1. Devrim Öncesi Gruplar

Devrim öncesi gruplar radikal İslamcılar, ılımlı İslamcılar, milliyetçiler, liberaller, ve ılımlı solcular olarak farklılaşmaktadır. Radikal İslamcılar, kendilerini Şah'a ve monarşiye karşı olarak tanımlamıştır. Devrim döneminde devletin önemli pozisyonlarına gelecek olan devrim öncesi radikal İslamcı isimlerden bazıları; Büyük Ayetullah Humeyni, Haşimi Rafsanjani, Ali Hamaney gibi kilit figürlerdir. Humeyni'nin son dönemlerine kadar varlığını sürdüreceği olan Cumhuriyet-i İslami partisi de bu grup tarafından kurulmuştur²⁴. İlimli İslamcılar, Şah'ın yetkilerinin, dolayısıyla monarşinin sınırlandırılmasını istemişlerdir. İlimli İslamcılar için milliyetçilik itici güç olmuştur. Meşrutiyeti savunan bu grubun içinde Azeri kimliğiyle ön plana çıkan Ayetullah Şeriatmaderi dikkat çekmektedir. İran'ın kuzeyinde Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgedeki Azeri Toplumunun sesi olarak, parlamenter sisteme dayanan meşrutiyeti istemesi anlamlıdır²⁵. Milliyetçiler, demokrasiye dayalı İslami Cumhuriyeti savunmuşlar, İslam otoritesine karşı olmuşlardır. İlimli solcular, devrimin gerekliliğine inanmakla birlikte, devrimin İslami yapısının öneminden çok toplumsal ve ekonomik alanda yapılacak radikal değişikliklerle, sosyal eşitliği sağlamanın önemini vurgulamışlardır. Devrim sonrasında rejim muhalifleri olarak, çeşitli ülkelerde ve İran'da faaliyet gösterecek olan Halkın Mücahitleri Örgütü, (Mujaheddin-i Khalq) tam anlamıyla sosyalist olmamakla birlikte İslam'ın sosyalist sayılabilecek bir yorumunu yapmalarından

²³ S. Oğuz, R. Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 17

²⁴ Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s.19

²⁵ S. Brenda, **Sınırlar ve Kardeşler**, (Çev: A. Gara, V. Kerimov), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.35

ötürü bu grubun parçası olarak değerlendirilebilir. Radikal Solcular ise komünizm yanlısıdır.²⁶

Devrim öncesinde İslami kesimden sonra en güçlü oluşum komünizm yanlısı sol parti Tudeh'tir. Devrimden sonra anılan gruplar homojenite sağlamak amacı ile çeşitli nedenlerle Humeyni tarafından tasfiye edilmiştir. İran'da İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 1989 yılında Rafsanjani'nin isteği ve Humeyni'nin onayı ile kapatılana kadar Cumhur-i İslam adlı verilen İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde de aktif rol almış olan parti etkindir. İran-İrak Savaşı'nın bitişinin ardından dış tehditlerin görece azaldığı bir dönemde Cumhur-i İslam partisi içinde gruplaşmalar başladığı gerekçesi ile Rafsanjani, Humeyni'den Cumhur-i İslam partisinin kapatılmasını istemiştir.²⁷

2.2.2. İran İslam Devrimi Dönemi'nde Siyasi Yelpaze

İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin hemen ardından başlayan İran-İrak Savaşı (1980-1988), rejim içinde farklılaşan grupların dış tehdide karşı birleşmelerine sebep olmuş ve savaşın bitimine kadar İran iç siyaseti istikrarlı bir görünüm çizmiştir.

Savaşın sonlarına doğru İran iç siyasetinde var olan eğilimler ön plana çıkmıştır. Anılan eğilimler; Hüseyin Musevi'nin desteklediği Muhafazakar sol, Haşimi Rafsanjani'nin başını çektiği ılımlı liberaller, özellikle Ruhanilerin başkenti olarak görülen Kum Merkezli Muhafazakar kanat olarak tanımlanabilir.²⁸ Anayasa revizyonunun gündemde olduğu, rehber ve cumhurbaşkanı ile birlikte devletin yönetim kadrosunun yeniden belirleneceği bir dönemde, 1988'de İran-İrak Savaşı'nın bitişinin hemen ardından yaşanan kriz İslami rejimdeki söz konusu gruplaşmaların yansıması olarak da düşünülebilir. İran'da Humeyni'nin ardından

Büyük Ayetullah Hüseyin Montazari'nin Rehber olması beklenmiştir. Dini yetkinliği ve halk arasındaki saygınlığı nedeniyle bu göreve uygun görünen Montazari, Humeyni'nin ölümünden önce yaptığı liberal olarak değerlendirilebilecek açıklamalar nedeniyle üyesi olduğu Anayasa Koruyucular Konseyi'nden istifaya

²⁶ Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s.25

²⁷ Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s.27

²⁸ Ruhullah Humeyni, **Islamic Government: Governance of the Jurist**, (Çev. H. Algar), The Institute For Completion and Publication of Imam Khomeini's Works, 2002. s.20

zorlanmış ve Rehber olması engellenmiştir. Büyük Ayetullah olan Hüseyin Montazari'nin İran'da siyasi sistemin revize edilmesi gerekliliğini dile getirmesi muhafazakar kanat tarafından hoş karşılanmamıştır²⁹. Montazari, İran'da daha açık ve hoşgörülü bir devlet anlayışının benimsenmesi gerekliliğini vurgulaması, İslam Devrimi'nin onuncu senesinin eleştirisinin yapılması gerektiğinin altını çizen konuşmalarının yazılı ve sözlü medyada yayınlanması gibi sebeplerle Uzmanlar Konseyi tarafından Rehber olmak için uygun aday olarak görülmemiştir.

Montazari yalnız iç siyaseti konu edinen eleştirileri nedeniyle değil, aynı zamanda İran'da resmi politika olarak benimsenen batı karşıtlığı görüşünü de ihlal ettiği gerekçesiyle de dışlanmış. 1986 yılında İran-Contra adıyla tarihe geçen olayda Hüseyin Montazari ile birlikte çalışan Mehdi Haşemi'nin Amerika'dan silah alma girişimlerinde bulunduğu iddia edilmiştir.³⁰ Mehdi Haşemi'nin ve Hüseyin Montazari'nin söz konusu eylemleri devrim karşıtı olarak algılanmış, Mehdi Haşemi öldürülmüş, Hüseyin Montazari'nin ise, belirtildiği üzere, istifası istenmiştir. Henüz Humeyni ölmeden gerçekleşen bu olaylar İslam Devrimi'nin tek tip düşünceden ortaya çıkmadığını göstermektedir. Söz konusu olayda Rafsanjani-Hamaneş ittifakına karşı Haşemi-Montazari ittifakı gözlemlenmiştir. Anılan devlet adamlarının günümüzde halen etkin olmaları ve özellikle Rafsanjani'nin karşı kampa yaklaşmış olması dikkatlerden kaçmamalıdır. 1989'da yaşanan anayasa ve siyasi düzen ile ilgili krizlerin ardından 1994'de sol eğilimli Asr-e Ma gazetesinde Behzad Nabavi tarafından yayınlanan yazı dizisinde, İran'da siyasi yaşamının yeni kategorilerinden söz Humeyni'nin ölümü ve müteakip olarak 1992'de yapılan 4. meclis seçimlerinin ardından İran'da var olan gruplanmalar yeniden tanımlanmıştır.³¹

Ekonomi temelli bir gruplaşmaya gidildiği düşünülerek, siyasi yelpaze geleneksel sağ ve dinamik sağ olarak ikiye ayrılmıştır. Dinamik sağ Rafsanjani yanlılarını tanımlamak için kullanılmıştır. Rafsanjani ve onu destekleyenler sosyo-kültürel olaylarda daha liberal bakış açısını benimsemişler ve modern endüstriyel ekonomiye dahil olunarak dış borçlanma, yüksek oranlı vergilendirme ve Dünya

²⁹ Mir Hosseini, Z.Tapper, **İslam and Democracy in Iran**, London and Newyork, I.B. Tauris, 2006, s. 31

³⁰ Hosseini ve Tapper, **a.g.e.**, s.34

³¹ Michael G. Roskin, **Çağdaş Devlet Sistemleri; Siyaset Coğrafya Kültür**, (Çev.B. Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara, 2009, s. 55

Bankası tarafından yapılandırılan kalkınma programlarına uyum sağlamaktan yana olmuşlardır.

Siyasi spekturumun diğer tarafında ise geleneksel sağ olarak nitelendirilen Natic Nuri yanlıları bulunmuştur. Çarşı'nın ekonomik sistemini devam ettirmesini istemişler, modern vergilendirme ve bankacılık sistemini yerleştirilmesine karşı çıkmışlar, şeriat kurallarının sosyo-kültürel hayatta daha fazla etkinleşmesi gereğini vurgulamışlardır. Yukarıda sözü edilen iki grubun anlaşabildikleri tek nokta, faydacı dış politika eğilimleri gibi görünmektedir. Siyasi sağ kanat dışında, sol kesimde de "yeni sol" diye bir oluşum gözlemlenmiştir. Yeni Sol Hareketi, 1996 yılında kurulan İslami Devrimin Değerlerini Savunma Birliği (jame'-e defa'-e az arzeshha-ye engelab-e eslami) ile yeni sol hareketi bir anlamda kurumsallaşmıştır. "Yeni sol" eşitlikçi İslami cumhuriyet ve anti Amerikan görüşleriyle eski soldan, şeriata bağlılıkları ve Batı kültürünü reddedişleriyle ise geleneksel sağdan izler taşımaktadırlar.³²

1994 yılında tanımlanan siyasi yelpaze, günümüze kadar küçük çaplı değişiklikler ve sapmalarla ulaşmıştır. Siyasi parti kültürünün yeni oluşturulmaya başlandığı çoğu İranlı siyasetçi halen siyasi baskı grupları ile çalışmayı tercih etmektedir. Siyasi partiler ise genellikle seçimlerden önce kurulup, seçimlerin ardından kısa bir süre sonra dağıtılmaktadırlar.

2.2.3. İslami Devrim'den Sonra Yapılanan Siyasi Oluşumlar

Cumhur-i İslam'ın kapatılmasından ve Humeyni'nin ölümünden sonra muhafazakar gruba yakın ancak nispeten daha ılımlı ve liberal Rafsanjani cumhurbaşkanı olduğunda, devrim öncesi dönemde ayrışan ancak Humeyni'nin devrim söylemleri ile bir araya gelebilmiş olan küçük gruplar, yeniden partilere ayrışmaya başlamışlardır. Aslında hepsi de Devrimin Çocukları olan bu partiler, muhafazakar sağ, liberal sağ, geleneksel sol ve modern sol olarak ayrışmıştır.

³² F.Hallidy, T. Skocpol, **İran Devrimi Din Anti-Emperyalizm ve Sol**, Der: Serpil Üşür, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 30

2.2.4. Militan Din Adamları Topluluğu (Came-ye Ruhaniyet-i Mübariz-CRM)

Cumhur-i İslami'nin kapatılmasından sonra gelenekçi ticari sermayeyi elinde bulunduran Çarşı sınıfının (Bazara) desteklediği, sağ, İslami muhafazakar partidir. 2000 seçimlerinde reformist Hatemi'ye yenilen muhafazakar Natık Nuri ile 2005 seçimlerinde Ahmedinejad'a yenilen, uzlaşma meclisi başkanlığı yapmakta olan liberal görüşlü Rafsanjani bu partinin konsey üyeliğini yapmışlardır.³³

2.2.5. Onarımın Uygulayıcıları (Kargozaran-ı Sazendegi-G6)

İran–Irak Savaşı'nın uzun sürmesi, dolayısıyla maliyetli olması ve petrol fiyatlarındaki düşüş sonucunda kötüye giden İran ekonomisini onarmak amacıyla başlatılan ekonomik, toplumsal ve kültürel liberizasyonu savunan örgüttür. Başta Haşimi Rafsanjani ve Hatemi döneminin Tahran Valisi Gulamhüseyn Kerbasçi olmak üzere çeşitli bürokrat ve teknokratlar tarafından 1996 yılında kurulmuştur.

Bu grup reformist Hatemi ile Muhafazakar Natık Nuri'nin mücadelesine dönüşen 1997 seçimleri sırasında Hatemi'yi destekleyerek seçilmesini sağlamışlardır. Basını politikada etkin bir silah olarak kullanan bu grubun yayın organları İran, İran Daily ve İttialat gazeteleridir.³⁴

2.2.6. Militan Din Adamları Birliği (Mecma-yı Ruhaniyun-u Mübariz-MRM)

Mart 1988'de Humeyni'nin izni ile CRM'den ayrılarak kurulan MRM, reformist çizgide kendini “geleneksel sol” olarak tanımlayan bir örgüttür. 1997- 2005 döneminde cumhurbaşkanlığı yapmış olan Muhammed Hatemi ve Hüccetül İslam Mehdi Kerrubi bu grubun kurucularındandır. Bireysel özgürlükleri ve sınıfsal eşitliği ön plana çıkarmışlardır. İran İslam Devrimi'nin Mücahitleri Örgütü (Sazıman-ı Mücahiddin-i İnkılab-ı İslami-yi İran) “Modern sol” olarak kendini tanımlayan bu grubun genel hatlarıyla bakıldığında geleneksel sola yakın bir duruşu vardır. Geleneksel İran İslam Devrimi siyasi kültüründen, uluslararası sistemdeki

³³Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s. 30

³⁴Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s. 31

değişikliklere göre esneklik gösterebilen, ılımlı kültürel politikalar yürütebilen ve diğer gruplarla etkileşim içinde kalmayı tercih eden bir grup olarak ayrışabilir.³⁵

2.2.7. Ensar-i Hizbullah (Allah'ın Partisi'nin yoldaşları)

Sağ ve sol gruptan bağımsız olarak, Humeyni'ye ve İslami rejime bağlı bir gruptur. Muhafazar kanadın aktif gücü olarak da tanımlanabilir. Batılı yaşam tarzını simgeleyen alışveriş merkezleri ve semtlerde gösteriler düzenlemiş, Hatemi döneminin ılımlı, reformist Tahran Valisi Kerbasçi gibi siyasi aktörlere yönelik gösteriler ile muhafazakar kanadı desteklemiştir.³⁶

2.2.8. Nehzet-i Azadi-yi İran (İran Özgürlük Hareketi)

İslam Cumhuriyeti yanlısı olan, siyasi iktidarın dini tekel kontrolünde olmasına karşı çıkan gruptur. Rehberin mutlakiyetine karşıdılar ve rejimin cumhuriyetçi yanının demokrasi ile ön plana çıkması gerektiğini savunurlar.

Son dönemde ise kurulan iki yeni parti özellikle dikkat çekmektedir. 2005 başkanlık seçimlerinde 6. Meclis sözcüsü olan Mehdi Kerrubi Ulusal Güven Partisi'ni kurmuştur. 2004 meclis seçimlerine yeni bir parti olarak katılan İran Kalkınma Koalisyonu (Abadgaran) koltukların çoğunluğunu alarak takip eden dönemde etkinleşmiştir. Humeyni'nin ölümünün ardından ortaya çıkan söz konusu gruplar, İran iç siyasetinde görülen ayrışmaların da temelini oluşturmaktadır. İran'da ılımlı ve radikal gruplar arasında seçimlerinin ardından yaşanan politik çekişme yeni değildir. Kanımızca uluslararası kamuoyunu meşgul eden ya da İslam Devrimi sonrası dönem için "yeni" kabul edilebilecek olan husus, politik ayrışma değil, ayrışmanın doğurduğu şiddetin yükselmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.³⁷

³⁵ Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s. 32

³⁶ Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s. 33

³⁷ Oğuz ve Çakır, **a.g.e.**, s. 34

2.3. İRAN'IN 1979 İSLAM DEVRİMİ SONRAKİ SİYASİ YAPISI

İran'ın bugünkü siyasi yapısı 1979 İran Anayasasına dayanmaktadır. Devrim sonrası yapılan anayasa, İran'ın yönetim birimlerini birbiriyle bağlantılı girift bir yapıya sahip kılmıştır. İran anayasasına göre siyasi yapısını inceleyecek olursak

2.3.1. Velayet-i Fakih (rehber-dini lider)

Rehber ülkede en yetkili kişi ve din adamlığının başıdır. Müslümanlığın tüm işleri görmekte ve korumaktadır. Dinin siyasetten ayrılamayacağı görüşünden kaynaklanmaktadır. 1979 devrinin teokratik yapıya sahip olmasından dolayı rehberlik makamını doğurmuştur. Ayrıca genelkurmay başkanlığını da üstlenmiştir. Bu bakımdan savaş barış ilan etmeye yetkili tek kişidir. Yargının, Devlet Radyo ve televizyonun, emniyet genel müdürlüğünü baş yöneticisi ve 12 üyeli anayasa koruma konseyinin 6 üyesini seçmektedir. Rehberin anayasa ile belirlenen görevleri;

1. Milli uzlaştırma konseyi ile görüşerek devletin genel siyasetini belirlemek
2. Bu siyasetin uygulanmasını gözetmek
3. Ulusal referandumlara karar vermek
4. Silahlı kuvvetler başkomutanlığını yapmak
5. Savaş, barış ve seferberlik ilan etmek
6. Milli Uzlaştırma Konseyi üyelerini, anayasa koruyucular konseyinin din alimi üyelerini, yargı erki başkanını, İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı'nı, Genelkurmay Başkanı'nı Nizami Ordu Genel Komutanı'nı ve Devrim Muhafızları Komutanı ile her iki ordu Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri komutanını atamak ya da azletmek
7. Yasama, Yargı, Yürütme arasındaki sorunları çözmek, uyumu sağlamak
8. Rejimle ilgili anlaşmazlıkları, Uzlaştırma Konseyi'yle istişare ederek çözmek
9. Cumhurbaşkanı seçimini onaylamak
10. Şartlar oluştuğunda Cumhurbaşkanı azletmek
11. Hükümlüleri affetmek³⁸

³⁸ Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor**, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1310.html>, (06.06.2011)

Rehber anayasada yazılı bu görevleri yerine getirmekle görevlidir.

Rehbere bağılı kuruluşlar;

- Müstezaflar ve Gaziler Vakfı
- On beş Hordad Vakfı
- İslam Devrimi Şehitleri Vakfı
- İslam Devrimi Mesken Vakfı
- Kültürel Devrim Yüksek Şurası
- İslami Tebliğ Teşkilatı

2.3.2. Danışmanlar Konseyi

Danışmanlar konseyi liyakat ve sahip olunan itibara bağılı olarak İran dini liderini seçer ve görevinden alır. Danışmanlar konseyi dini lidere yasal görevleri konusunda danışmanlık yapmakla sorumludur. Danışmanlar konseyi yılda bir kez toplanır. Sekiz yıllığına genel oy ile seçilen 86 eğitimli hukukçu üyeden meydana gelir.³⁹ Devlet başkanlığı ve meclis seçimlerinde olduğu gibi Anayasa koruyucular konseyi adaylarının yeterliliğini belirler. Dini liderin seçimini ve görevden alınması konusunda anayasadan kaynaklanan yetkiye sahiptir.

2.3.3. Anayasayı Koruyucular Konseyi (Şuraye Negehban Kanun Esasi)

Bir denetleme kurulu olarak tanımlanan Anayasayı Koruyucular Konseyi beş müçtehitten oluşur. Ve görevi meclisten alınan kararların dine uygun olup olmadığını denetler. Meclis aldığı bütün kararları bu konseye göndermek zorundadır. Kurulun bir diğer görevi cumhurbaşkanını, meclisi ve yerel seçimleri denetleme görevidir. Eğer gerekirse seçimi iptal etme hakkı bulunmaktadır. 12 üyeden oluşur ve 6 üyesini dini lider seçer, 6'sını da meclis seçmektedir.⁴⁰

³⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (Yeni Düzenlemelerle), (Çev. Abdullah Ünlü, Evrensel Yayıncılık), İstanbul, 1996

⁴⁰ İran İslam Anayasası. s. 92

2.3.4. Maslahat Konseyi(Mecme-e Teşhis-e Meslehet-e Nezam)

1988'de Humeyni'nin talimatıyla kurulmuştur. Anayasayı Koruyucular Konseyi ile meclis arasında çıkan anlaşmazlıkları çözme yetkisine sahiptir. Amacı siyasi kurumlar arasındaki sorunları kaldırarak uyum ve eşgüdümü sağlamaktır. İran'ın sisteminde karar verici mekanizmalardan biridir. Kuruma ayrıca tüm erkleri denetleme ve dini lidere rapor verme hakkı da tanınmıştır. Maslahat konseyinin üyeleri dini lider tarafından seçilmektedir ve üyeleri sayısı zamanla değişmektedir.⁴¹

2.3.5. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şuraye Ali-e Emniyete Melli)

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'nin kuruluş amacı İslam Devrimini korumak, milli menfaatleri temin etmek, ülkenin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini sağlamak olarak tanımlanmıştır. Bu kurumun görevi dini lider tarafından belirlenmiş genel politikalar çerçevesinde ülkenin güvenlik, istihbarat ve savunma politikalarına yön vermek ve bütün siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik çalışmaları söz konusu güvenlik ve savunma politikaları ile uyumlu hale getirmektir. Diğer görevi ise iç ve dış tehditlere karşı ülkenin maddi manevi olanaklarından yararlanmaktır. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi İran'ın en üst güvenlik, savunma ve istihbarat makamı sayılmaktadır. Genelkurmay Başkanı, silahlı kuvvetler komutanları, Bütçe ve Planlama Teşkilatı başkanı, dini liderin iki temsilcisi, Devrim Muhafızları komutanı ve dışişleri, içişleri ve istihbarat bakanları bu kurumun üyelerini oluşturmaktadır. Konseyin başkanlığını cumhurbaşkanı yapsa da en önemli yetkilisi sekreteryasıdır. Kararları dini lider tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girebilir.⁴²

2.3.6. Cumhurbaşkanı (Devlet Başkanı)

Anayasaya göre rehberlik başkanından sonraki devlet otoritesi olarak tanımlanmaktadır. Dört yıllığına genel oyla seçilir ve yeniden bir kez daha seçilebilir. Başkan adayları, İslam devriminin ülküsüne bağlılıklarından emin olunmak için anayasa koruyucular konseyinin onayı alınır.⁴³ Devlet başkanı anayasanın

⁴¹ Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor**, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1310.html>, (06.06.2011)

⁴² Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor**, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1310.html>, (06.06.2011)

⁴³ Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor**, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1310.html>, (06.06.2011)

onaylanmasından ve her konuda son sözü söyleme yetkisine sahip olan dini lidere bağlı olan konular dışında yönetim yapıların çalışmasından sorumludur. Devlet başkanı bakanlar kurulu üyelerini atar ve onlardan danışmanlık alır ayrıca hükümet kararlarını yönlendirir ve yasama önüne konacak politikaları seçer. Ayrıca devlet başkanına bağlı olarak sekiz kişilik yardımcılar kurulu ve yirmi iki kişilik meclis onayı gereken bakanlar kurulu vardır. Hükümet içişleri bakanını ve savunma bakanını belirlese de orduyu kontrol etmez. Ayrıca içişleri bakanı ve savunma bakanını meclis onaylamadan önce dini liderin onayını almak gelenektir.

Doğrudan cumhurbaşkanlığına bağlı kuruluşlar;

- Cumhurbaşkanlığı kurumu
- Devlet planlama kurumu
- Ülke idari ve istihdam işleri kurumu
- Çevreyi koruma kurumu
- Spor kurumu
- Atom enerjisi kurumu
- Milli kütüphane

2.3.7. İran İslam Şurası Meclisi

Bakanlar kuruluna güvenoyu verme, cumhurbaşkanını ve bakanlar kurulunu denetleme ve görevden alma yetkisi verilmiştir. Rehber ile uyum içinde hareket etmek zorundadır. Kanun yapma yetkisine sahip olsa da bu kanunlar Anayasayı Koruyucular Konseyi onayından geçmek zorundadır. İran Meclisi 290 milletvekilinden oluşmaktadır ve her on yılda 10'ar kişi artacaktır. Meclis seçimlerinde parti sistemi yoktur. İran meclisinin milletvekilleri fert olarak ve dar bölge çoğunluk sistemi ile dört yıllığına seçilmektedir.⁴⁴

⁴⁴ Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor**, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1310.html>, (06.06.2011)

2.3.8. Yargı

Dini lider, sırayla Üst Mahkeme ve Başsavcı'yı atayan Yargı Sistemi Başkanı atar. Sulh ve ceza konuları ile ilgilenen mahkemeleri de içine alan, çeşitli tipte mahkemeler ve güvenlik gibi önemli güvenlik konularına bakan “devrim mahkemeleri” de vardır. Devrim mahkemelerinin kararları kesindir ve temyiz edilemez. Özel Din Adamları Yargılama Mahkemesi, dinle ilgili konulara baktığı gibi, din adamları tarafından işlendiği öne sürülen suçlara bakar. Normal yargı işleyişinin dışında çalışır ve yalnızca Dini Lider'e karşı sorumludur. Mahkemelerinin kararları kesindir ve temyiz edilemez.⁴⁵

İran İslam Cumhuriyeti yönetim şekli görüldüğü üzere girift birbiriyle bağlantılı bir yapıya sahip olduğu görüyor. 1979 devriminin dini bir devrim olması, İran'ın teokratik bir yapıya sahip kılmasıdır. Bundan dolayıdır ki devlette en yetkili ve tek söz sahibi dini lider (Rehber) olduğu görülmektedir. Rehber'in, yürütme, yasama, yargı üzerindeki ağırlığı kadar toplum üzerindeki etkisi de büyüktür. Devlette bir diğer unsurlarda konseylerdir. Özellikle anayasayı korucular konseyinin etkisi oldukça büyüktür.

2.3.9. İran Siyasal Tarihinde Şii Ulema

Şii ulemanın İran siyasal tarihindeki rolü ile ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Mansur Muaddel'e göre bunlardan ikisi daha belirgindir;

İdeolojik Model: Buna göre Şii ideoloji, ulemanın siyasetteki rolü açısından enönemli belirteçtir. Bu model büyük ölçüde Hamid Algar'ın görüşlerini içermektedir. Burada Şii İslam'ın ana teması olan “İmamet” kurumu bağlamında mevcut otoriteye alternatif otorite söz konusudur, çünkü onikinci İmam “gaib” (gizli) olduğu için yeryüzünde hiçbir dünyevi meşru otorite kalmamıştır.⁴⁶

Modernleşme Modeli: Nikki Keddie tarafından geliştirilen yaklaşımdır. Ulemanın siyasetteki rolünü modernleşme süreci ile ilişkilendirmektedir. Hiyerarşisi ile karşılaştırıldığında daha “demokratik” unsurlar içermektedir. Keddie, ulema sorunsalına modernleşme süreci ve ulemanın bu sürece direnişi bağlamında

⁴⁵ Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor**, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1310.html>, (06.06.2011)

⁴⁶ Rafiq Rustemov, **İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir inceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.38

yaklaşmaktadır. Aynı şekilde Shahrough Akhavi, ulemanın devlete muhalefetinin, ulemanın toplumsal, kültürel ve ekonomik ayrıcalıklarını koruma çabasından doğduğunu ileri sürmektedir. Son olarak, Samir Arjomand'a göre ise ulema, gelenekçiliğin temel unsurudur. Kendi tanımıyla "ulemanın yirminci yüzyıl İran'ında belirgin özelliği. Batı etkisine karşı İslam'ı savunan genel bir hareket olmasıdır."⁴⁷

Üçüncü bir model ise Muaddel tarafından geliştirilmiştir. "Sınıf Çelişkileri Modeli" adını verdiği bu modele göre ulema, bütün olarak bir sınıf oluşturamaz. Farklı birkaç sınıfa ait de değildir. Ulema, kendisini toplumun geri kalan bölümünden ayıran dinsel ve mesleki işleviyle birleşmiş toplumsal bir kategoridir.

Ulemanın toplumsal bir kategori oluşturması ve toplumsal sınıflarla (küçük burjuvazi, tüccarlar, "feodal" toprak sahipleri) bağlar kurması 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Ulemanın İran İslam Devrimi'ne değin etkin rol aldığı birkaç önemli olayın içeriğinin anlatılmasının ilerideki konuların daha geniş perspektiften yorumlanması için faydalı olabileceği düşünülebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, Kaçar hanedanının İran'da yönetimi ele geçirdiği dönemden itibaren ulemanın İran siyasetinde etkili olmaya başladığı görülmektedir. 18.yüzyılın sonunda Kaçarların siyasal olarak güçlenmesi, Usuli ulemanın gücünün ve ayrıcalıklarının artmasına paralel olarak gelişmeye başladı.

Safeviler döneminden farklı olarak bu dönemde ulema, devlet bürokrasisinin bir parçası değil, giderek ona muhalif olan bir toplumsal siyasal güç odağı niteliği sergilemeye başladı. Kaçarlar ülkenin çeşitli bölgelerinde siyasal güçlerini sağlamlaştırırken, Usuli ulema da Ahbariler ve sufiler aleyhine kendi ayrıcalıklı dinsel egemenliklerini kurmayı başardılar. Usuli ulemanın güçlenmesi ile Kaçarların siyasal iktidarlarını kurmaları ve yaygınlaştırmaları, karşılıklı olarak birbirini besleyen tarihsel bir süreç olarak ortaya çıktı. Her şeyden önce göçebe bir aşiret olan Kaçarların, İran gibi eski devlet geleneği olan bir ülkede siyasal meşruiyetlerini kurmaları için bir takım bürokratik-yönetimsel kurumlara ihtiyacı vardı. Usuliler bir nevi bu zorluğun ortadan kaldırılmasını kolaylaştırdı. Tüm bu gelişmeler ulemanın İran'ın toplumsal-siyasal hayatında yeni işlevler üstlenmesini sağladı. 19. yüzyıl

⁴⁷ Rustemov, a.g.e., s. 39

⁴⁸ Rustemov, a.g.e., s. 40

başlarından itibaren İran iç ve dış politikasında ortaya çıkan bir dizi önemli olaylar toplumda ulemanın sorun çözücü alternatif siyasi fraksiyon olduğu inancını pekiştirdi. Bunlardan birincisi, İran ve Rusya arasında iki kez ortaya çıkan ve her ikisinde de İran'ın büyük kayıplarla yenildiği İran-Rus savaşlarıdır. Her iki savaşı müteakiben imzalanan anlaşmalarda (1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmaları) İran, topraklarının önemli bir bölümünü Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Diğer taraftan ülke içinde İran ekonomisi giderek İngiliz ve Rus çıkarlarına göre yönlendirilmeye başlamıştı. Bunun yanı sıra, yine bu dönemde ortaya çıkan yeni bir dini-ideolojik cereyan olan Babilik (veya Bahailik), devletin iç güvenliği için büyük tehlike arz etmekteydi.⁴⁹

Köylü ve yoksul kentliler arasında bir çığ gibi büyüyen Babilik'in en önemli özelliği, ağır yenilgilerle sonuçlanan savaşlar sonrası İran'ın karşılaştığı büyük sorunlarla ilgili pratik sosyo-ekonomik ve siyasi yorumlar önermesiydi. Babilik'in Kaçar hanedanı için olduğu kadar ulemanın toplumsal konumu için de büyük tehlike oluşturduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Ülke içinde ve dışında yaşanan bu gibi gelişmeler İran'ın çeşitli bölgelerinde hükümet otoritesinin zayıflamasına, hatta bir çok yerlerde yıkılmasına neden oldu. Bu bağlamda Babilik örneğinde olduğu gibi yönetim, kimi zaman ulemanın ön plana çıkmasına göz yumdu. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ulema artık toplumu yönetime karşı ayaklandırabilecek kapasiteye sahipti. İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine kadar devam etti. Söz konusu gelişme süreci kapsamında birkaç olay, İran siyasi tarihi açısından önemini bugüne kadar koruyabilmiştir.

Bunlardan birincisi 1891-1892 Tütün İsyanı'dır. Bu protesto hareketinin kıvılcımı Mart 1890 tarihinde Şah'ın Binbaşı G.F. Talbot'a elli yıllık süreyle tütün üretimi, satışı ve ihracatı için tekel kurma hakkını vermesiyle parladı. Bunun karşılığında ise Şah'a kazançtan belirli bir oranda pay verilecekti. Bu haberin duyurulması, yerli tüccar ve geleneksel küçük burjuvaziyi siyasi ve ekonomik anlamda marjinalleştirmekle kalmayıp aynı zamanda onları ulema ile işbirliği kurmaya yönlendirdi. Ulemaya müracaat üzerine zamanın önde gelen dini lideri Şirazi, tütün içilmesini yasaklayan bir fetva verdi. Fetva, ülke çapında büyük bir

⁴⁹ Rustemov, a.g.e., s. 52

boykota dönüştü ve İran'ı toplumsal krizin eşiğine getirdi. Boykotun yaygınlığı ve hareketin gücü, Şah'ı ayrıcalığı geri almaya mecbur etti.⁵⁰

İkinci önemli olay 1906-1911 Anayasa Devrimi'dir. İran toplumuna sızan Batı tarzı yabancı düşünceler, kısa bir süre içerisinde kendisini İran'ın yönetim biçimi ile ilgili olarak belli etmeye başladı. Laik entelektüeller önderliğindeki meşrutiyetçiler, bir meclis kurulmasını, anayasa hazırlanmasını, dolayısıyla İran'ın politik yapısının katılımcı bir tarz kazanmasını istemeye başladılar. Meşrutiyetçiler, yalnızca orta sınıfa mensup laik kimselerdi. Yalnız bu kitle, meşrutiyeti gerçekleştirecek kadar büyük değildi. Heran Kaçar hanedanının acımasız zulmüne maruz kalabilirlerdi. Bu nedenle de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan alt kesimi de harekete geçirebilmek için ulemanın yardımına başvurdular.⁵¹ Nitekim, Hacı Şeyh Hadi Necmabadi, Seyyid Muhammed Tabatabai, Şeyh Abdullah Mazendarani gibi bazı müçtehitlerin yardımı ile Anayasa Devrimi başarıyla sonuçlandı. Burada ulemanın laik entelektüelleri desteklemesi çelişkili gibi görünebilir. Ancak bu desteğin altında yatan en büyük neden, hanedanla ulema arasındaki bir takım noktalarda ortaya çıkan anlaşmazlıklardı. Ayrıca, bu konuda ulema arası bütünsellikten söz etmek pek olanaklı değildi. Muaddel'in de söylediği gibi ulema içinde iki ana akım vardı:

- a) tüccarlar ve zanaatkarlara bağlanmış anayasacılar,
- b) hanedana "feodal" çıkarlarla bağlanmış anayasa karşıtları.

Diğer iki önemli olay ise 1925 yılında Kaçarlar hanedanına son vererek hakimiyeti ele geçiren Pehleviler döneminde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi 1950'lerin başında petrolün uluslaştırılması krizi ve Başbakan Musaddık yönetimindeki Ulusal Cephe hükümetine karşı yapılan 1953 Darbesi idi. İkincisi ise 1962-1966 yılları arasında uygulamaya koyulan "Toprak Reformu" ve bu reform sonucunda Şah'a karşı sürdürülen sert tepkilerdi. Özellikle bu son iki olayda geleneksel burjuvazi ile ulema arasında sıkı bir işbirliği söz konusu olmuştur.⁵²

⁵⁰ Hallidy ve Skocpol, **a.g.e.**, s. 172

⁵¹ Hallidy ve Skocpol, **a.g.e.**, s. 172-173

⁵² Nikki R. Keddie, *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, Yale University Press, New Haven and London, 1983, s. 15

2.4. MUHALİF GRUPLAR

2.4.1. Kürtler

İran nüfusunun %51'ini Meşhed, Şiraz, Kirman ve İsfahan da yaşayan Farslar, %24'ünü kuzeybatıda yaşayan Azeriler , %8'ini kuzeyde yaşayan Gilek ve Mazandaraniler, % 7 sini Irak ve Türkiye sınırına yakın yaşayan çoğunluğu Sünni olan Kürtler , %3'ünü petrol zengini Kuzistan bölgesinde yoğunlaşan Araplar, %2 'si göçebe hayat süren ve genelde batıda bulunan Lurlar, %2 sini Pakistan sınırına yakın Belluclar, %2'sini Türkmenler ve % 1'ini diğer etnik gruplar oluştururlar. İran'da yaşayan beş milyon Kürt'ün %30'unun Şii kökenli olması, ve söz konusu Şii Kürtlerin bölgedeki diğer Kürtlerle işbirliğine yanaşmamaları, İran Devleti'nin yakın tarihte Kürtleri yönetebilmesini kolaylaştırmıştır.⁵³ Bununla birlikte özellikle PKK'nın uzantısı olarak görülen PJAK ve İran, Türkiye, ve Suriye'de Kürt yoğunluklu nüfusun olduğu bölgeleri alarak otonom bir Kürt bölgesi kurulmasını hedefleyen İran Kürdistan Demokratik Partisi son dönemde Şii Kürtlerin diğer Kürtlerle birleşmeme yönündeki dirençlerini kısmen de olsa kırabilmiştir. ABD'nin 2003 Irak müdahalesinin ardından, ABD ile Ortadoğu'da Kürt Toplumunun ve liderlerinin yakınlaşması İran'da rejimi tehdit eden unsurlardan biri olarak görülmektedir.

2.4.2. PJAK

PJAK (Kürdistan Özgür Hayat Partisi) PKK, Kuzey Irak, sınır ötesi operasyon ve ABD-Türkiye-İran ilişkileri eksenindeki her tartışmada gündeme gelmektedir.⁵⁴ PJAK'ın bu tartışmalardaki rolü ise PKK'nın bölgedeki varlığını, yönünü ve kaderini belirleyebilecek anahtar kavram gibi görünmektedir.

Son dönemde bu kadar önemli hale gelen örgüt hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. PJAK'ın doğuşu ve kuruluş süreci; PKK, İran, Kuzey Irak ve ABD ile ilişkileri hakkında çözülmesi gereken birçok düğüm bulunmaktadır.

⁵³ Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, **İran'ı Anlamak**, (Araştırma Raporu) İstanbul, 2009, s.54

⁵⁴ Arif Keskin, **PJAK**, <http://www.turksam.org/tr/a1377.html>. (Erişim, Haziran 2011)

2.4.2.1. Kuruluş ve Amaçları

Abdullah Öcalan'ın yakalanması PKK terör örgütünü belli bir süre şaşkınlığa ve belirsizliğe sürüklemiştir. Örgüt, 2002'de KADEK ve 2003'de KONGRE-GEL isimleri altında bu krizden çıkma çabasına girmiştir.⁵⁵ Bu dönemde PKK sadece örgütsel olarak değil düşünsel olarak da bir bunalım içine girmiştir. Bu aşamada, Abdullah Öcalan tarafından "Demokratik-ekolojik toplum" ve bu çerçevede "Demokratik konfederalizm" tezi ortaya atılmıştır. Bu tez aslında PKK'nın uzun süredir savunduğu "Büyük Kürdistan" hayalinden koptuğunu göstermekte ve bölgedeki dört ülkede yaşayan Kürtlere konfederalizm modeli bir yönetim önerilmekteydi. Bu yaklaşım, "Kürt sorununa" yaşadıkları ülkeler sınırları içinde bir "çözüm arayışı" idi. KONGRE-GEL 2003'de bu öneri temelinde bir çatı örgüt olarak kurulmuştur.⁵⁶ Bu çatı altında, Kürtlerin yaşadıkları dört ülkede kendilerine özgü örgütlenme ve parti kurma düşüncesi gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede Türkiye için KADEK, İran için PJAK, Irak'ta Demokratik Çözüm Partisi, Suriye için ise Demokratik Birlik Partisi kurulması kararı alınmıştır. Bir süre sonra KONGRE-GEL ve KADEK fikri ortadan kaldırılarak PKK ismine geri dönmüştür. Suriye'de kurulan parti ise istenilen sonucu alamamıştır. Bunun nedeni, Suriyeli PKK'luların örgütten ayrılarak Demokratik Birlik Partisi'ne katılmaları sonucu örgütün zayıflama ihtimaliydi. Irak'ta DÇP güç kazanmaya başlamış, İran'da ise PJAK başarılı olmuştur.

PJAK'ın kuruluş tarihi ile ilgili çok farklı açıklamalar mevcuttur. Kurucularına göre kurulma düşüncesi 1993'de doğmuştur⁵⁷. Ancak PJAK'ın kuruluşu, İran-PKK arasındaki ilişkiler nedeni ile uzun süre ertelenmiştir.

Bununla birlikte, sözü geçen ilişki, aynı zamanda PJAK'ın doğuş sürecine giden yolu da açmıştır. İran, PKK terör örgütüne uzun süre İran içinde siyasal faaliyet gösterme olanağı sunmuştur. İran bu destek sayesinde, kendi Kürt muhalif gruplarına karşı PKK'dan istihbarat desteği almış ve bazen de bunlara yönelik ortak operasyonlar düzenlemişlerdir. Bu, aynı zamanda, İran'ın Türkiye'yi zayıflatmak doğrultusunda PKK'yı desteklediği döneme denk düşmektedir. PKK İran'da kolayca propaganda olanağı bulmuş, hatta Abdullah Öcalan'ın kitapları Kültür Bakanlığı

⁵⁵ Arif Keskin, **PJAK**, <http://www.turksam.org/tr/a1377.html>, (Erişim, Haziran 2011)

⁵⁷ Arif Keskin, **PJAK**, <http://www.turksam.org/tr/a1377.html>, (Erişim, Haziran 2011)

onayı ile yayımlanmıştır. PKK'nın çalışmaları bununla da sınırlı kalmamış, İran'da bir Kürt Enstitüsü ve Türkiye-İran sınırında Mokriyan ismini taşıyan bir Kürt ili kurulması gibi girişimleri de olmuştur.⁵⁸ Ayrıca Kürt öğrenciler ve milletvekilleri ile ilişkiler geliştirmiştir. Bu girişimler 1997'de Hatemi'nin iktidara gelmesi ile çok boyutlu hale gelmiştir. Hatemi'nin demokratikleşme söylemi Kürtlere yeni olanaklar sunmuştur. Reformcular, "Kürtlerin durumunun" iyileştirilmesi konusunda vaatlerde bulunmuşlardır. Kürtleri fazlaca umutlandıran bu süreci, İran Kürt partileri desteklemiştir. Hatemi'nin ikinci döneminde umutlar büyük ölçüde tükenmiş olsa da PKK'lılar çalışmalarını sürdürmüştür.

Öcalan'ın tutuklanmasının ardından İran Kürtleri arasında oluşan psikolojik ortamın PKK'ya olumlu bir dönüşü olmuştur. Abdullah Öcalan ve dolayısıyla PKK, "mağduriyet" ve "kahramanlık" imgeleri ile özdeşleştirilmiştir. PKK böyle bir dönemde çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu faaliyetler İran devletinin engeline çok fazla takılmamıştır. Nitekim İKDP ve KOMULE gibi diğer Kürt parti üyelerini yakaladığı zaman öldüren devlet, PKK yandaşlarına serbest çalışma alanı sunmuştur. Tutukladığı zaman da kısa sürede serbest bırakmıştır.⁵⁹

Hatemi iktidarının ilk döneminin yarattığı "olumlu" ortamın ardından gelen başarısızlık büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan öğrenci oluşumları ve siyasi örgütlenmeler yeni bir yol arayışına girmişlerdir. Böyle bir ortamda, PKK yanlılarının örgütlenme düşüncesi yeniden doğmuştur. 2002'de "Demokratik Birlik Hareketi" adı altında örgütlenmişlerdir. Ancak bu girişimler başarısız olmuştur. KONGRE-GEL'in yeni misyon tanımlaması ve ABD'nin Irak'a yerleşmesi bütün bu çabaların farklı bir noktaya taşınmasına ortam sağlamıştır. Bu süreçte PJAK 2004'te ilk kongresini gerçekleştirerek faaliyete başlamıştır. PJAK siyasi ve askerî olarak iki kanada ayrılmaktadır. Siyasi kanadı gençler (KCR) ve kadınlar (YJRK) olmak üzere iki aktif bölüm olarak teşkilatlanmıştır. Askerî kanadı ise HRK (Hezen Rizgariya Kürdistan) olarak adlandırılmaktadır.⁶⁰

PJAK (Kürdistan Özgür Hayat Partisi) fikri temellerini PKK ve Abdullah Öcalan'dan aldığını yayınlamış bulunduğu tüzükte açıkça belirtmektedir. PJAK, "PKK'yı Kürt tarihindeki en büyük hareket" olarak belirtmekte ve kendi çizgilerini

⁵⁸ Hosrov Kortpur, **Hezb-e Pjak Der Kordestan-e erag**, <http://www.voanews.com/persian>, (Erişim, Haziran 2011)

⁵⁹ Abdulrahman Hacı Ahmedi, **PJAK**, <http://www.4rojhelat.org/files/print.php>, (Erişim, Haziran 2011)

⁶⁰ Şureş Mervan, **PJAK**, <http://www.urumiye.com>, (Erişim, Haziran 2011)

de “Apoizm” olarak tanımlamaktadır. Amacını “İran Federal Demokratik Cumhuriyeti” kurmak olarak açıklamakta ve terör eylemlerini “meşru savunma” kavramı içinde tanımlamaktadır.⁶¹

Ayrıca söz konusu tüzükte KONGRE-GEL (PKK), “ana çatı örgüt” olarak tanımlanmakta ve onunla organik ilişkiyi koruma, aynı çizgiyi takip etme bir zorunluluk olarak dile getirilmektedir.⁶² Örgüt, bütün propaganda ve siyasi çalışmalarında PKK araçlarını kullanmakta ve İran içinde militan devşirmek amacıyla Öcalan’ın kitap, makale ve konuşmalarını yaymaktadır. Üstelik PJAK’ın üst düzey kadroları daha önce PKK’nın farklı bölümlerinde “önemli” görevlerde bulunmuş isimlerdir. Diğer taraftan, PJAK’ın Kandil’deki kampı PKK’nın “güvenlik şemsiyesi” altındadır ve PJAK elemanlarına PKK tarafından askerî ve ideolojik eğitim de verilmektedir.

2.4.2.2. PJAK Nasıl Büyüdü?

PJAK’ın nerede ne kadar nüfuza sahip olduğunun anlaşılması için İran’daki Kürtlerin sayısı ve yerleşimine ilişkin bilgiler büyük önem taşımaktadır. İran’da yaklaşık beş milyon Kürt yaşamaktadır. Bunlar Kürdistan, Kirmanşah ve İlam gibi illerde çoğunluğu oluştururken, Batı Azerbaycan, Lorestan ve Horasan’da azınlıktırlar. Kürtler arasında lehçe ve mezhep farklılığı bulunmaktadır.⁶³

Batı Azerbaycan ve Horasan’da Kırmançi; Kürdistan’da Sorani; İlam ve Kirmanşah’ta Kirmanşahi lehçesi konuşulmaktadır. Kürtlerin yüzde 30’u Şii’dir. Kirmanşah ve İlam Kürtleri Şii iken, diğer Kürtler Sünni ve genellikle Şafi mezhebine mensupturlar.⁶⁴

Kürtlerin lehçe, mezhep ve coğrafi dağılımları siyasi eğilimlerini etkilemektedir. Şii Kürtler daha çok merkeze yakın eğilim göstermektedirler. Örneğin Kirmanşah’ta ciddi bir Farslaşma vardır. Kürdistan eyaletindeki Sünni Kürtler Kuzey Irak Kürtlerine, Batı Azerbaycan’daki Kırmançi Kürtler ise Türkiye’deki Kürtlere yakınlık duymaktadırlar. PJAK’ın tabanı Batı Azerbaycan

⁶¹ **PJAK’ın Tüzüğü**, <http://garela.blogfa.com/85081.aspx>. (Erişim, Haziran 2011)

⁶² Şureş Mervan, **PJAK**, <http://www.urumiye.com>, (Erişim, Haziran 2011)

⁶³ Arif Keskin, **PJAK**, <http://www.turksam.org/tr/a1377.html> (Erişim, Haziran 2011)

⁶⁴ Mahmut Nozhetzade, **Mogiiyet-e Kununi-e PJAK ve Çaleşhay-e Ruderuy-e An**, <http://www.akhbar-rooz.com>, (Erişim, Haziran 2011)

eyaletinde yaşayan Kürtlerdir.⁶⁵ PJAK ayrıca Soran Kürtleri arasında da yayılmak istemektedir. İran'daki Kürt Şiiler arasında da nüfuz kazanmaya başlamıştır. Özellikle İran'ın Kirmanşah ve İlam kentlerinde güç kazanmaktadır. Çünkü Kürtlerin yüzde 30'unu oluşturan Şiiler, diğer Kürt gruplara pek sıcak bakmamaktadırlar. Ancak PJAK bu direnci kırarak Şii Kürtler arasında da nüfuz elde etmeye başlamıştır.⁶⁶

PJAK'ın tohumları PKK ve İran arasındaki iyi ilişkiler döneminde atılmıştır. PKK terör örgütü İran güvenlik desteği çerçevesinde İran içinde büyümeye çalışmış ve faaliyetlerini örgütlü hale getirmek istemiştir. Bundan dolayı İran'daki birçok muhalif grupta "PJAK İran rejiminin ürünüdür" şeklinde bir algılama mevcuttur. İlginç olan, PJAK'ın kuruluşunu izleyen süreçte İran'ın belli bölgelerinde açık şekilde faaliyetini sürdürmüş olmasıdır.

PJAK ve PKK'nın İran'da etkilediği kitle, eğitilmiş ve yüksek tahsilli insanlardan oluşmaktadır. İran Kürtleri çok fazla teorik çalışma gerçekleştirmedikleri için, PKK'nın kültürel çalışmalarından büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Ayrıca PKK, peşmerge kavramını değiştirerek yerine "gerilla" olgusunu getirmiştir.⁶⁷ Bu da kimlik arayan genç kuşağa çekici gelmektedir. İran'daki Kürtleri etkileyen bir diğer konu da kadın hakları olmuştur. Bunların yanı sıra PJAK'ın militan devşirme taktikleri de sonuç vermiştir. Genç Kürt öğrenciler için yurt dışında burslu eğitim, işsiz insanlara da Kuzey Irak'ta istihdam sözü verilmektedir.

PJAK'ın büyümesinin diğer bir nedeni de İran'ın geleneksel Kürt gruplarının Kürt bölgelerinde güçsüzleşmesi olmuştur. İran Kürtlerinin, İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP) ve KOMULE isimli iki önemli partisi bulunmaktadır. 1943 yılında Soğuk Bulak'ta (Mahabat) bir grup genç biraraya gelerek ilk gizli Kürt örgütü olan Kürt Diriliş Topluluğu'nu (Kömala-Jiani-Kürt) kurmuştur. Bu örgütlenme daha sonra 1945 yılında Kürdistan Demokrat Partisi'ne dönüşmüştür.⁶⁸ Bu parti, o günden günümüze kadar İran Kürdistan'ında bütün olaylarda ve tarihî

⁶⁵ Mahmut Nozhetzade, **Mogiiyet-e Kununi-e PJAK ve Çaleşhay-e Ruderuy-e An**, <http://www.akhbar-rooz.com>, (Erişim, Haziran 2011)

⁶⁶ Arif Keskin, **PJAK**, <http://www.turksam.org/tr/a1377.html> (Erişim, Haziran 2011)

⁶⁷ Soner Çağatay, Zeynep Eroğlu, **The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S. – Turkish Relations**, <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2617> (Erişim, Haziran 2011)

⁶⁸ Soner Çağatay, Zeynep Eroğlu, **The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S. – Turkish Relations**, <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2617> (Erişim, Haziran 2011)

gelişmelerde önemli rol üstlenmiştir. Ancak örgüt 1991'den sonra giderek pasifleşmiştir. KOMULE ise İran Komünist Partisi'nden ayrılan kişiler tarafından kurulmuştur.

Bu oluşum, özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından güç kazanmıştır. Ancak, zaman içinde o da zayıflamıştır. Bu partilerin Kuzey Irak'taki varlıkları bağımsızlıklarını yitirmiş ve çalışmalarını Talabani ve Barzani'nin iradesine bırakmışlardır. Bu gruplar İran-Kuzey Irak ilişkisi çerçevesinde, İran'ın isteği ile etkisizleştirilmişlerdir. Bu süreçte, partilerin enerjileri parti içi çatışma ve hesaplaşmalara harcanmış ve politika üretmede yetersiz kalınmıştır. Son dönemde Kuzey Irak'taki KOMULE kamplarında yaşanan kanlı çatışma da bu iç hesaplaşmanın en son örneğini oluşturmuştur.

PJAK'ın bir diğer güçlenme nedeni de PKK'nın bütün olanaklarından faydalanmasıdır. PJAK'ın sahip olduğu medya desteğine (ROJ TV) İran'ın diğer Kürt grupları sahip değildir. Nitekim İKDP ve KOMULE kamplarında ROJ TV izlenmekte ve PKK-PJAK propagandası yapılmaktadır.

2.4.2.3. PKK'nın “Yeni Misyona Arayışı”

PKK, PJAK'ı kurarak ABD'nin “bölgesel kurgu ve arayışlarında” yer almak istemiştir. ABD'nin Irak'ta yerleşmesi PKK'nın stratejisinde ve bölgesel duruşunda köklü bir değişime neden olmuş, PKK, geleneksel destekçileri olan İran ve Suriye'den uzaklaşmaya başlamıştır. Bu durum, PKK'nın ABD bağlamında bir misyon arayışında olduğunu göstermektedir. Bölgesel çatışma alanlarından iyi yararlanan PKK, yeni dönemde ABD'nin bölgesel tasarımı kapsamında yer almak istemiştir. PKK, bölgesel ve küresel dengelerin değiştiğini, bu durumda bölgedeki geleneksel destekleyicilerine daha fazla güvenemeyeceğini anlamıştır. İran ve Suriye'nin ABD ve Batı tarafından köşeye sıkıştırıldığı ve artık Türkiye'ye karşı PKK gibi bir örgütü destekleme gücüne sahip olmadıkları da ortaya çıkmıştır. Bu nedenle PKK, kendini bölgede ABD'nin işine yarayabilecek şekilde konumlandırmaya başlamıştır. PKK bu yeni misyonu gerçekleştirebilecek potansiyele sahiptir. Çünkü sınır ötesi yapılanmaya sahip olan bir örgüttür.

Diğer Kürt gruplarından farklı olarak İran, Suriye, Irak ve Türkiye uyruklu militanlara sahiptir.⁶⁹ Bu da PKK'ya geniş bir alanda faaliyet imkânı sunmaktadır. Bunun yanı sıra, Kuzey Iraklı Kürtlerden bağımsız davranabilme eğilim ve gücü de vardır. İran'ın diğer Kürt gruplarının, Barzani ve Talabani'ye aşırı bağımlı olmaları nedeniyle, bu potansiyelleri bulunmamaktadır. Nitekim İranlı Kürt gruplar Kuzey Irak'taki "Bölgesel Kürt Yönetimini" korumayı temel politika haline getirmişlerdir. İran ve Kuzey Iraklı Kürt gruplar arasındaki iyi ilişki nedeniyle bahsi geçen diğer Kürt gruplar susturulmuştur. Buna karşın, PJAK bu süreçte ortaya çıkmış ve büyümüştür.⁷⁰

Bütün bu gelişmeler hem PKK'yı hem bölge devletleri arasındaki ilişkileri değiştirmiştir. Daha önce Türkiye'nin sorunu olarak algılanan PKK, Suriye ve İran'ın da sorunu haline gelmiştir. Bu durum PKK sorununun çözümünü daha da karmaşıktır. Zira PKK sorununun çözümü, ABD ve Türkiye denkleminden çıkarak ABD, Suriye ve İran arasındaki ilişkilerin kaderine bağlanmıştır. İran ve Suriye, Türkiye'nin yanında gözükürken, PKK'nın kendisini İran ve Suriye karşıtı olarak konumlandırması, ABD'nin PKK konusundaki duruşunu zorlaştırmaktadır.⁷¹

PJAK ve ABD arasındaki ilişkiler konusunda çelişkili açıklamalar bulunmaktadır. ABD, PKK'yı terörist örgüt olarak görürken PJAK hakkında böyle bir ifade bulunmayarak ayrıma gitmektedir. ABD yönetimi PJAK ile ilişkileri olmadığını açıklamaktadır. Ancak PJAK'ın açıklamaları ve genel kanı ABD'nin PJAK'ı desteklediği yönündedir.

PKK'nın strateji değişimi ve PJAK'ın kurulmasının ABD-İran gerginliğinin tırmandığı bir zamana denk gelmesi ile ABD'nin İran'a karşı mücadele edebilecek örgüt arayışı PJAK'ın önemini gündeme taşımıştır. Bu çerçevede PJAK'ın bazı özellikleri ABD için çekici gelmektedir. PJAK dışındaki İranlı Kürt gruplar uzun süre silahlı mücadele etmiş olmalarına rağmen şimdilik buna girmek istememektedirler.

⁶⁹ Amerika Muxalefet Ba PKK Muafeket Ba PJAK, <http://www.dw.world.de/dw/article>, (Erişim Tarihi, Haziran 2011)

⁶⁹ Arif Keskin, **İran-ABD Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik**, Cilt 8, Stratejik Analiz, Netkitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.72

⁷⁰ Keskin, **a.g.e.**, s.73

⁷¹ Keskin, **a.g.e.**, s.76

Ayrıca İran'daki Arap ve Belucilerin de güçlü bir silahlı örgütleri yoktur.⁷² Azerbaycan Türkleri ise siyasi ve demokratik mücadele verme taraftadırlar ve hiçbir askerî yapılanmaları bulunmamaktadır. Diğer taraftan, etnik milliyetçilik kapsamı dışındaki muhalefet İran içinde önemli bir nüfuza sahip değildir.

Bunlar arasında en güçlüsü Halkın Mücahitleri Örgütü'dür. Örgüt, ABD'nin terör örgütü listesinde olmasının yanı sıra zamanında Saddam ile yakın olması nedeni ile Iraklı Şiiiler ve Kürtlerin de "kan düşmanı"dır.⁷³ Bu hususlar ABD'nin gözünde PJAK'ın önemini arttırmaktadır. ABD'nin PKK konusunda Türkiye'nin isteklerini karşılamaması da bu çerçevede anlam ifade etmektedir. Çünkü PJAK'a ihtiyacı bulunmaktadır.

2.4.2.4. İran Siyasi Denkleminde PJAK

PJAK sadece Kürtler içinde değil İran'ın genelinde güç kazanma eğilimindedir. Ancak PJAK'ın bu amacına ulaşması da kolay değildir. Nitekim İran'daki muhalif Fars gruplara işbirliği çağrısında bulunmasına karşın olumlu bir yanıt alamamıştır. Bu gruplar, PJAK'ı doğduğu günden itibaren, derin bir güvensizlikle karşılamışlardır. İranlı muhalifler PJAK'a bir "İran projesi" olarak bakmaktaydılar.⁷⁴ Onlara göre İran devleti, PJAK'ın kurulması ile Kürt muhalefeti kontrol etmeyi ve yönlendirmeyi hedeflemiştir. Tabi ki bu yorum PKK ve İran arasındaki yakın ilişki dikkate alınarak yapılmaktaydı. PJAK bu güvensizliği, son zamanlarda İran ile girdiği çatışmalar sonucunda bir ölçüde kırmışsa da hala ciddi sorunlar ile karşı karşıyadır. Üstelik Fars muhalefet PJAK'ı bölücü olarak görmektedir. İranlı Fars muhalif gruplar için bir başka sorun da PJAK'ın PKK ile olan ilişkisidir.⁷⁵ Bu ilişki de PJAK'a olan güvensizliği arttırmaktadır. Bu gruplara göre PKK ve İran rejimi arasındaki yakın ilişki ancak son zamanlarda bozulmuştur; bununla birlikte bölgesel denklem PKK'yı yeniden İran'a doğru itebilir. Böyle bir noktada PJAK'ın bağımsız davranabilme gücünden kuşku duyulmaktadır. PJAK'ın

⁷² Soner Çağatay, Zeynep Eroğlu, **The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S. – Turkish Relations**, <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2617> (Erişim, Haziran 2011)

⁷³ Keskin, a.g.e., s.78

⁷⁴ Salaheddin Muhtedi, **PPK ve Bqazi-e godret Der Menteg**, <http://www.dw.world.de/dw/article>, (Erişim Tarihi, Haziran 2011)

⁷⁵ Keskin, a.g.e., s. 81

söylemi bu kuşkuyu daha da derinleştirmektedir. Söylemin “rejimi devirmek değil değiştirmek” olması, İran rejimi ile pazarlığa açık kapı bırakmak olarak yorumlanmaktadır.

İran’daki diğer Kürt gruplarda PJAK’a pek sıcak bakmamaktadırlar. Siyasi ve demokratik bir süreçte mücadele etmek isteyen İranlı Kürt gruplar, PJAK’ı İran’ın bir oyunu olarak algılamaya devam etmektedir. Bu görüşe göre, PJAK’ın askerî çatışmaları İran ordusunu, Kürtlerin yaşadıkları bölgeye yerleşmeye yönlendirmektedir.

Bu ise hem İranlı Kürtlerin siyasi hareketlerini bastırma hem de Kuzey Irak Kürtleri üzerinde baskı kurma olanağı yaratmaktadır. Bazı Kürt gruplara ve liderlere göre PJAK ve PKK, Türkiye, Suriye ve İran arasında işbirliği doğurmakta; bu da bölgedeki Kürtlerin zararına işlemektedir.

Bu durum Türkiye ve İran’ı Kuzey Irak’a karşı “sert ve saldırgan” pozisyona iterken Kuzey Irak yönetimini İran ve Türkiye karşısında taviz verme noktasına doğru itmektedir. Kuzey Irak’ta yerleşen bu Kürt gruplar, “İran Kuzey Irak’ı bombalarken bir tek PJAK’ının burnu kanamazken köyler yakılmaktadır” iddiasında bulunmaktadırlar. Bu görüşe göre, PJAK-PKK operasyonları, genç bir Kürt oluşumu olan Bölgesel Kürt Yönetimi’nin yok ediliş tehlikesini kendi içinde barındırmaktadır. Diğer yandan da ABD’nin Kuzey Irak’a olan desteğini de zorlaştıran bir faktördür⁷⁶.

PJAK’ın çalışmalarına en fazla güvensizlik duyan ve endişeyle bakan grup İran’daki Azerbaycan Türkleridir. Azerbaycanlılara göre, PJAK “Büyük Kürdistan” hayali doğrultusunda, Azerbaycan Türklerinin tarihi topraklarının “Kürt toprakları” olduğunu iddia etmektedir. Bu çerçevede birtakım girişimleri de olmuştur. PKK, yukarıda da değinildiği gibi, 1997’den sonra Türkiye-İran sınırında Mokriyan adı altında bir Kürt eyaleti kurma peşinde olmuştur.⁷⁷ Ancak bu girişim Azerbaycan Türklerinin hassasiyeti nedeni ile rafa kaldırılmıştır. Diğer taraftan, PJAK-PKK’nın İran’a yönlendirilmesi çatışmanın Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Urumiye kentine sıçraması anlamına gelmektedir. Bu da Batı Azerbaycan’da Türk-Kürt çatışması çıkma ihtimalini güçlendirmektedir. Türkiye’de çok fazla bilinmese de, İran’ın Batı Azerbaycan eyaletinde Türk-Kürt çatışması için duygusal ve psikolojik zemin

⁷⁶ Soner Çağatay, Zeynep Eroğlu, **The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S. – Turkish Relations**, <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2617> (Erişim, Haziran 2011)

⁷⁷ Arif Keskin, **PJAK**, <http://www.turksam.org/tr/a1377.html>, (Erişim, Haziran 2011)

oluşmaktadır. Azerbaycanlılara göre, PJAK ve PKK bölgede Kürt-Türk çatışması projesini takip etmektedirler. PKK'lıların "Büyük Kürdistan" haritasında sürekli olarak Azerbaycan'ın en eski kenti Urumiye'ye yer vermeleri tedirginlik yaratmaktadır. Bu durum, İran-Türkiye sınır bölgesinde Azerbaycanlılar ve Kürtler arasında sıcak çatışma potansiyeli doğurmaktadır.⁷⁸

PKK'nın bölgeselleşmesi Türkiye açısından bakıldığında fırsat ve tehditleri içinde barındıran bir süreçtir. Bir taraftan, sorun sadece Türkiye sorunu olmaktan çıkarak, İran ve Suriye için de sorun haline gelmektedir. Bu durum Türkiye'nin PKK konusundaki bölgesel işbirliği arayışını kolaylaştırmakta, PKK'nın bölge devletlerinden yardım ve destek alması imkânsızlaşmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin tek hedef olmaktan çıkması PKK'nın enerjisini dağıtmaktadır. Ancak, bütün bu olumlu sonuçlara karşın sorunun çözümü bir bakıma daha da zorlaşmaktadır.

Sorun ABD-Türkiye ilişkileri bağlamından çıkarak İran, Suriye ve ABD arasındaki hesaplaşmanın bir parçası haline gelmektedir. Bu durum Türkiye'nin işini daha zorlaştırmakta, ABD'nin PKK'yı bitirme motivasyonu da bundan olumsuz etkilenmektedir. Böylece, ABD-Türkiye ilişkileri sorunlu hale gelmektedir. Ayrıca süreç PKK'nın gelecekte daha büyük bir soruna dönüşme potansiyelini de bünyesinde barındırmaktadır. İran'a yönelik bir askerî müdahale durumunda bu ülkenin Kürt bölgesinde yeni bir oluşum ortaya çıkabilir. PKK-PJAK'ın İran'a doğru itilmesi bu olası yapılanmanın liderliğinin şimdiden bu örgüte bırakılması anlamını taşımaktadır. Üstelik, bu durum PKK'ya uzun süredir hayal ettiği İran-Türkiye sınırında bir "Kürt şeridi" yaratma imkanı da sunabilir. Türkiye, böylece İran sınırında bir Türk-Kürt sıcak çatışması ile de karşı karşıya kalabilir. Bu nedenle, PKK-PJAK'ın İran'a yönelmesi Türkiye'nin sorununu çözmemektedir.

İran ile ABD arasındaki gerginlik ve Ahmedinejat'ın radikalizmi Türkiye'ye düşünüldüğünden daha fazla zarar verebilir. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu süreçte daha aktif rol alması gerekmektedir. Türkiye'nin, ABD ile İran arasındaki tansiyonu düşürmeyi başaramasa da, PKK-PJAK sorununu bir şekilde bitirmesi gerekmektedir. İran-ABD gerginliği "son hesaplaşma" safhasına gelmeden, PKK-PJAK terör örgütünün İran'daki geleceğinin şimdiden engellenmesi büyük önem taşımaktadır⁷⁹.

⁷⁸ Brenda, **Sınırlar ve Kardeşler**, s. 40.

⁷⁹ Mustafa Balbay, **İran Raporu**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2006, s.30.

2.4.3. Şiiliğin İçeriği ve Tarihsel Gelişimi

Arapça sözcük olan “Şia” (veya Türkçe literatürdeki yaygın adıyla “Şii”), “Müşayaa” kökünden gelmektedir ve birisine uyanlar, bölük anlamını taşımaktadır. Hz. Muhammed'in amca oğlu, aynı zamanda damadı Ali'ye uyanlara verilen addır. Şiiler, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifeliğin Ehli Beyt'e, yani peygamberin ailesine, dolayısıyla peygamberin kızı ile evli olan Ali'ye ve onun evlatlarına geçmesini şiddetle savunuyorlardı. Karmakarışık sonuçlar doğuran olaylar zinciri özellikle, Ali'nin ölümünden sonra Emeviler Hanedanı'nın kurucusu Muaviye'nin Ali'nin büyük oğlu Hasan'ı öldürmesiyle başladı.⁸⁰

Bu gelişmelerin doruk noktasını ise yine Muaviye'nin oğlu Yezid ve Ali'nin ikinci oğlu Hüseyin arasındaki gergin anlaşmazlık oluşturdu. Şöyle ki hilafetin başına geçmek isteyen Yezid'in taraftarları, hicretin altmış birinci yılı, Muharrem ayının onuncu günü (Aşure) Kerbela çölünde Hüseyin ile bütün ailesini ve taraftarlarını katletti. İşte izleyen dönemlerde Kerbela Faciası diye tanımlanan olay böyle anlatılmaktadır.

Şiilik kendi arasında 3 ana mezhebe (veya kola) ayrılmış durumdadır. Bunlar nispeten daha az taraftarı olan Zeydiyye ve İsmailiyye ile İran'da hakim konumda olan ve diğer ülkelerde de (Örneğin, Azerbaycan, Irak gibi) en yaygın Şii mezhebi olarak bilinen Ca'feriyye'dir. Zaten Ca'feriyye mensupları çoğunlukta olduğu için günümüzde Şii denilince de genellikle akla ilk olarak gelen bu mezheptir. Ca'feriyye veya diğer adıyla Caferiler, Hz. Muhammed soyundan olmak üzere Ali ile başlayarak devam eden On iki İmam'a, dolayısıyla İmamiyye doktrinine inanan kimselerdir. Mezhep adını, Altıncı İmam Ca'fer'üs-Sadık'tan almaktadır.⁸¹

Bugün İran'ın kimliğiyle özdeş hale gelen Şiilik, ilk dönemlerinde İran'a tamamen yabancıydı. Şiiliğin kökeni konusunda geliştirilen çeşitli oryantalist teorilere göre Şiilik, Arap İslamı'na karşı Farsi bir cevaptı. Nitekim, Abdülbakıy Gölpınarlı ve Hamid Algar'ın görüşleri de aynı doğrultudadır. Onlara göre, Emevilerle başlayıp Arap olmayan Müslümanlara karşı uygulanan ayırıcılık politikaları bu toplulukları marjinal kimlik şemsiyesi altında toplanmaya ve hilafete cephe almaya yönlendirmiştir 16. yüzyıla, diğer bir deyişle Safeviler devletine kadar Kum ve birkaç şehir hariç Şiilik İran'da hakim mezhep değildi.

⁸⁰ Abdülbakıy Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.21.

⁸¹ İsmail Mutlu, **Tarihte ve Günümüzde Caferilik**, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.15-80

Hatta bu döneme kadar İran'da dört büyük Sünni mezhebi daha yaygındı. Safevilerin İran'da başa geçmesiyle Şiilik İran'ın ulusal dini haline geldi. Bu durum Safevilere, rakip Osmanlı İmparatorluğu karşısında merkezi bir devlet kurmak için gerekli olan ideolojik temeli sağladı. 17. yüzyılın birinci yarısında İran'ı ele geçiren Sünni Afganlar ve daha sonra başa geçen Nadir Şah döneminde (1736-47) Şiilik, Safeviler dönemindeki nüfuzunu büyük ölçüde kaybederek ülke içerisindeki beş mezhepten ki diğer dördü Sünni mezheplerdi biri durumuna geldi.⁸² Bu dönemden itibaren Şiiliğin uygulama bakımından alt kolları olan Ahbari ve Usuli'ler arasında tartışmalar çıkmaya ve süratle büyümeye başladı. Usulilerin içtihat (din hukukunun veya doktrininin yorumlanmasında bireysel yargı) uygulayan müçtehit kurumunu şiddetle savunmalarına karşın Ahbariler, her bir Müslüman'ın sadece Kuran'a, Muhammed'e ve İmamlara göre davranması gerektiğini öne sürüyorlardı. Ancak sonunda, Usuliler bu mücadeleyi kazandılar. Nitekim bu dönemden itibaren karşımıza güçlü bir müçtehit silsilesi çıkacaktır.

Müçtehitler sadece İslam Hukuku konusunda görüş bildirme yetkisi olan yasal otorite değil, aynı zamanda görüşlerine uyulması gereken kişiler olarak kabul ediliyordu. On ikinci İmamın yokluğunda (veya zuhuruna kadar) toplumun bütününün müçtehitler ve müçtehit olmayanlar olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Usuli doktrine göre müçtehit olamayanlar, müçtehitte olacak olan bağımsız adalet ve hukuki kavrayış yeteneğinden mahrum olanlar, birinin liderliğine tabi olmak zorundadırlar.

Bu şekilde bir müçtehidin liderliğine tabi olma inancı "taklit", taklit eden kişi ise "mukallit" olarak adlandırılmaktadır. Taklit edilen müçtehit ise "merci-i taklit". Ayetullah Humeyni, Şiiliğin Usuli kolundan, yani içtihat uygulamalarının gerekliliğini savunan ekolden gelmektedir. 18. yüzyılda İran'da hanedan içi çatışmalar, yönetimi ele geçirmek isteyen otuz farklı grup arasındaki mücadeleler bir yandan siyasi otoritede büyük bir boşluğun ortaya çıkmasına neden olurken, diğer yandan da dini kurumlarla monarşi arasındaki kopuş sürecini hızlandırdı. Merkezi yönetimin etkisinin olmadığı 18. yy. boyunca ulema yerel yönetimlerin, yargıçların, yasa koyucuların ve bunun gibi bir çok idari ve hukuki kurumların işlevini bizzat üstlendi.⁸³

⁸² Hamid Algar, **İslam Devrimi'nin Kökleri**, Çev., M. Ç. Demirhan, İşaret Yayınları, Ankara, 1988, s. 17-54

⁸³ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 225.

18. yüzyılın sonlarına doğru yönetimi ele geçiren Kaçar hanedanı (1795-1924) hakimiyetini İran'ın tümüne kabul ettirmeyi başarsa da, Safevilerin iktidar oldukları dönemde yaptıkları gibi ulema ile benzer ilişkiler kuramadılar. Üstelik, Usuli ekolünün yayılmasıyla güçlü bir müçtehitler zümresinin ortaya çıkışı ve otoritelerinin sadece sünnet yorumlamakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda hem hukukun, hem de sünnetin güvenilir uygulayıcısı olarak kabul edilmesi nedeniyle Kaçar hanedanı kendini muhalif unsurlarla karşı karşıya buldu. Bu bağlamda ulema ile monarşi arasındaki çekişme yüzyıl boyunca devam etti.⁸⁴ Pehlevi hanedanıyla birlikte İran tarihinde yeni bir dönem, geleneksel monarşiden çağdaş bir diktatörlüğe dönüştürülen karanlık bir dönem başlatılmış oldu. Pehleviler döneminde geleneksel monarşiyi modern, batı tarzı diktatörlük takip etti. O dönemde yapılanlara ek olarak, Pehlevi diktatörlüğünün bir başka özelliği de komşu Türkiye'deki uygulamaların taklididir. Artık amaç Araplara karşı güçlü, etnosantrik bir ulusçuluğun üretilmesi, İslami geçmişin yadsınması, İslam öncesi Merci-i taklit doktrinine göre prensipte, bir kişi yalnız bir taklit merciini taklit edebilir. Rıza Han Pehlevi'nin eğitim ve hukuk alanında yaptığı bir dizi girişimler ve Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin döneminde yukarıda adı geçen "Beyaz Devrim" kapsamında uygulamaya konulan reformlar geleneksel ulemanın çıkarlarını doğrudan etkilemekteydi.⁸⁵ Bu durum, zaten Kaçar hanedanı döneminden itibaren araları kötüye doğru giden yönetim ve din adamlar arasındaki çıkar çatışmasını biraz daha körüklemiş oldu.

⁸⁴ Rustemov. **a.g.e.**, s. 38.

⁸⁵ Rustemov. **a.g.e.**, s. 38.39.

III. BÖLÜM

İRAN'IN GÜVENLİK ALGILAMASI VE BU DOĞRULTUDA BELİRLENEN GÜVENLİK POLİTİKASI

ABD'nin 1993 yılından beri kendi tehdit değerlendirmeleri sonucu Ortadoğu'daki çıkarlarına ve bölgesel güvenliğe İran tarafından yöneltilen tehditle başa çıkmak için uygulamaya koyduğu " çevreleme" politikası hem İran'ın güvenlik politikasını hem de komşularıyla olan ilişkilerini etkilemektedir.⁸⁶ Washington'un İran'dan talepleri şunlardır:

- a) Dünya üzerinde terörizmi desteklemeyi bırak
- b) Arap-İsrail barış sürecine muhalefetini kaldır
- c) Amerikan yanlısı Arap rejimlerinde gizli faaliyetlerde bulunma
- d) Saldırı amaçlı konvansiyonel silahlanmayı bırak
- e) Kitle imha Silahları elde etmekten vazgeç.

Meselenin temelinde yatan asıl faktörün ise ABD'nin İran politikasını İsrail'e ve 1991'de başlayan Filistin barış sürecine endekslenmesinin yattığı anlaşılıyor. Nitekim İran'ın barış sürecine muhalafeti artıkça, Washington'un İran politikası da sertleşmiştir.

İran'ın yarattığı iddia edilen tehdit (dış politika ve güvenlik amaçları) konusunda Batıda (özellikle Amerika ve Avrupa'da) iki farklı görüş mevcuttur. İran'dan kaynaklanan tehdidin halen devam ettiğini ve İran'a uygulanan "çevreleme" politikasının aynen devam etmesi gerektiğini savunan taraf karşısında, diğer taraf

⁸⁶ Refet Yinanç, Hakan Taşdemir, **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.142

İran'a baskı uygulamanın radikallerin işine yarayacağını, İran'daki gelişmenin özellikle Hatemi döneminde olumlu yönde ilerlediğini, İran'ın Hatemi ile birlikte artık Batı ya da Körfez için tehlike olmaktan çıktığını savunmaktadır⁸⁷. Bu konuda ABD'nin hem Avrupalı müttefikleri hem de Rusya ve Çin gibi İran'a silah temin eden ülkelerle ciddi görüş ayrılıkları mevcuttur. Artık "çevreleme" politikasının sona ermesi gerektiğini savunan taraf, İran'ın son yıllarda dış ve güvenlik politikasında daima ihtiyatlı ve ölçülü hareket ettiğini; sınır komşularında statükoyu, toprak bütünlüğünü ve mevcut rejimleri desteklediğini devrim ihracından vazgeçtiğini, terörü bir dış politika aracı olmaktan çıkardığını ve bölgedeki islami hareketlerin çoğu ile ilişkisini sınırlandırdığını savunmaktadırlar. Aynı şekilde, silahlanma meselesinin de fazla abartılmaması gerektiğini, İran'ın aslında sınırlı bir bütçeyle sadece savunma amaçlı silahlara yatırım yaptığını, Kitle İmha Silahlarında bile ölçülü bir politikası olduğunu iddia etmektedir.⁸⁸

3.1. GÜVENLİK POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

İslam Devrimi sonrası İran'ın güvenlik politikasını belirleyen faktörler şu başlıklar altında sıralayabiliriz; Din, milliyetçilik, jeopolitik, ekonomi, nüfus (ırksal ve dinsel) yapısı, İran'ın stratejik ortamını oluşturan bu veriler arasında karmaşık bir ilişki mevcuttur.⁸⁹ Bunlardan bazıları İran'ı maceracı bir politika izlemeye teşvik ederken, diğerleri ihtiyatlı olmaya yöneltmiştir. Son yıllarda uluslararası sistemde ve İran iç politikasında meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle, maceraya teşvik eden faktörlerin rolü gün geçtikçe azalırken, ihtiyat telkin edenlerin etkisi artıyor. Faktörleri sırasıyla ele almak gerekirse;

Din: İslam devrimi her şeyden önce İran'ın dış politika felsefesini değiştirmiştir. Dış politikada ideolojik ve evrensel (ümmetin menfaatleri ve yeni bir islami düzen) boyut artmıştır. İran Ortadoğu'da statükocu ve muhafazakar devletlerin başındayken, radikal-devrimci ülkelerin arasına katılmıştır. Genel olarak 1980'lerde İran'ın dış politikasına yön veren ilkelerden birisi dış politikanın "islamileşmesi" ve

⁸⁷ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 142

⁸⁸ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 144

⁸⁹ İzetullah İzetti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, (Çev. H. Uygur), Küre Yayınları, İstanbul, s.125

devrim ihracıyla bölgeye yeni bir düzen verme isteğidir.⁹⁰ Bu çerçevede İran radikal Arap devletleriyle yakın işbirliğine girerken, Körfezdeki Arap monarşilerine ve ılımlı Arap devletleri blokuna karşı durmuştur. Türkiye ve Pakistan ile iç işlere karışmayan ve verimli bir ekonomik ilişki sürdürürken, ABD, İsrail ve Sovyetler Birliğine karşı bir tutum sergilemiştir.⁹¹ Devrimin başından beri devrimci Şii İslam İran'ı başta (özellikle Şii nüfus barındıran) komşuları olmak üzere diğer bütün İslami hareketlere yardım etmeyi hedefledi. İran'ın mevcut bölgesel statükoya karşı koyduğu ve Batının gözünde bölgesel istikrarsızlığı teşvik eder gözüktüğü bu dönem Humeyni'nin ölümüne (ya da İran-Irak savaşının bitimine) kadar sürdü. Rafsancani dönemiyle birlikte ve özellikle Kuveyt krizi sırasında izlemeye başladığı yeni pragmatik politikayla dış politikadaki bu ideolojik tutum da yavaş yavaş azalmaya başladı.⁹² Tahran dış politikasını dünyadaki ve bölgedeki gelişmelere, jeopolitik ve ekonomik durumunun gereklerine göre düzenlemek zorunda kaldı.

Milliyetçilik: Şah döneminden beri Fars-İran milliyetçiliği etkili bir bölgesel rol arayışı içerisindedir. İran milliyetçiliğindeki bu sürekliliği incelerken bu bakışın islami rejim sırasında nasıl devam edebildiği sorusunu cevaplandırırken İran milliyetçiliğinin yaşadığı tarihsel tramvayı unutmamak gerekiyor. İran 19.yüzyıldan başlayarak sürekli dış müdahaleye maruz kaldı; Büyük güçlerin mücadele ve paylaşım alanı haline geldi, egemenlik ve bağımsızlığını ne iç ne de dış politikasında koruyabildi. İran milliyetçiliği İran'da büyük hasarlar bırakan tarihsel bir tecrübe ile beslendi.⁹³

İran 19.yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında oynanan "Büyük Oyun" un sahnelerinden birisiydi. Bir "tampon devlet" olarak siyasi, iktisadi ve sosyal gelişimini sağlayamadı. 1907'de İngiltere ve Rusya İran'ı nüfuz bölgelerine ayırarak aralarında paylaştılar. I. Dünya savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, İran itilaf (İngiltere ve Rusya) ve ittifak (Almanya ve Osmanlı Devleti) güçler arasında bir savaş alanı haline geldi.⁹⁴ Sürekli işgaller ve iç karışıklar yaşadı. İngiliz ve Rus-Sovyet baskısı iki savaş arası dönemde de devam etti. İran bu baskıyı dengeleyebilmek için Almanya ile yakınlaşma içine girdi. II.Dünya Savaşı'nda

⁹⁰ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 147

⁹¹ İzettullah, **a.g.e.**, s.130

⁹² K. Dağcı, A.Sandıklı, **Satranç Tahtasında İran**, Tasam Yayınları, istanbul, 2007, s.30

⁹³ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 150

⁹⁴ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 153

tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, 1941 Ağustosunda müttefikler (Sovyetler Birliği ve İngiltere) İran'ı kuzeyden ve güneyden işgal ettiler. Rıza Şah yerini oğlu Muhammed Rıza Şah'a bırakarak ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.⁹⁵ Savaş sonrasında ise İran Soğuk savaşın ilk mücadele alanlarından biri oldu. Sovyetler askerlerini bir süre çekmekte direndiler ve kontrolleri altında olan bölgelerde Azeri ve Kürt Cumhuriyetleri kuruldu.

İran milliyetçiliği bütün bu tarihsel tecrübe sonunda Musaddık'ın şahsında 1951'de iktidara geldiğinde iktisadi ve siyasi tam bağımsızlığı ve negatif denge doktrini dediği mutlak tarafsızlığı savunuyordu. Musaddık'ın İran petrollerini millileştirilmesi başta İngiltere olmak üzere Batıyla arasını açtı. Sonunda 1953 ortalarında İngiliz ve Amerikan gizli servislerinin ortak operasyonu ile Musaddık devrildi.⁹⁶ İran bundan sonra Sovyetler Birliği faktörünün de etkisiyle bütün güvenliğini Amerika'ya ve Amerikan yardımına bağladı. Bu uğurda Bağdat Paketi'ne girdi. Ancak değişen dünya dengeleri nedeniyle istediklerini bir türlü elde edemedi. Daima ordusunun zayıflığının sıkıntısını çekti. Bu tablonun bir kısmı 1970'lerin başında değişmeye başladı. Petrol gelirlerinin hızla artması İran'ın modernleşmesine ve silahlanmasına imkan tanıdı. Amerika'nın Ortadoğu'da benimsediği yeni strateji de İran'ın bu çabalarını pekiştirdi. İran bir yandan sınırsız silahlanma olanağına kavuşurken, diğer yandan dış politikada ABD'nin bölgedeki "en güvenilir" müttefiki haline geldi. Körfezde ve bütün Orta Doğu'da üstünlük arayışına girdi. Kuzey Irak'a ve Umman'a müdahalede bulundu.⁹⁷

İran'ın egemenlik, bağımsızlık, dış politika ve güvenlik kavramlarına bakışını (hatta devrim sonrasındaki sloganları ve politika değişikliklerini) bu tarihsel zihniyetin ışığında daha kolay anlayabiliriz. Burada belirtilmesi gereken nokta, gerek İran milliyetçiliğinin gerekse devrimci Şii islamın etkisindeki İran'ın toprak peşinde değil statü peşinde olduğudur. Bunun tek istisnası İran'ı Birleşik Arap Emirlikleri ile giriştiği adalar sorunudur.⁹⁸ Bunun haricinde İran Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bile komşularındaki herhangi bir toprak parçası üzerinde herhangi bir iddia'da

⁹⁵ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 153

⁹⁶ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 188

⁹⁷ Arı, **a.g.e.**, s. 189

⁹⁸ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 156

bulunmamıştır. Son yıllarda etkisi azalıyor gözükse de, bu etki ve statü arayışının devam edeceği muhtemeldir.

Jeopolitik: Jeopolitik faktörü de yine tarihsel bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, İran'ın jeopolitik bakımdan kavşak, merkezi konumda oluşu onun tarihsel bakımdan hem avantajlı hem de dezavantajlı olmasına neden olmuştur. Jeopolitik bir etkileşim alanı olarak bölgeler ve kıtalararası geçiş niteliğine sahip olan İran, hem Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde, hem de Anakıtası'nın kuzey-güney merkezi geçiş hattının doğu yakasındadır. Avrasya kıtasının iki önemli içdenizi ve körfezi olan Hazar ve Basra Körfezi ile bağlantısı vardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte İran'ın (tıpkı Türkiye gibi) jeopolitik durumu değişmeye başlamıştır.⁹⁹ Aynı şekilde Kuveyt savaşı sonrasında Irak'ın zayıf ve yalnız kalması da İran'ın temel stratejik bakışını değiştirmiştir. Bu yeni stratejik ortam ilginç bir şekilde bir yandan İran'ı rahatlatırken, bir yandan da yeni endişelere sevk etmiştir. İki ezeli ve ciddi tehdit (Rusya ve Irak) bir süre için safdışı kalmıştı ama yeni oluşan kuzey sınırlarındaki (Orta Asya Kafkasya) istikrarsızlık ve Körfezde artan Amerikan askeri varlığı endişe kaynağı olmaya başlamıştır.¹⁰⁰

Sovyetlerin çöküşü İran'ı güvenlik bakımından rahatlatmış ve Hazar ile Körfez arasındaki bir transit ağı ve pazar olarak İran'ın önemi artmış ama bunun avantajını tam olarak yaşayamadan Kuveyt Krizi sonucu Körfezdeki Amerikan askeri gücünün artması ve Körfez GCC ülkelerinin Amerika tarafından üstün silahlarla donatılması bir tehdit olarak algılandı.¹⁰¹ İran, bu yeni stratejik çevreye uygun yeni politikalar geliştirmeye başladı.

İran'ın genel jeopolitik baktığımızda çok uzun deniz sınırlarının yani sıra yedi ülkeyle kara sınırı olduğunu görüyoruz. Hiç şüphesiz bu durum İran'ın güvenliği ve savunmasında potansiyel olarak ciddi bir mesele teşkil etmektedir. İran yakın komşularındaki olayları muhtemel istikrarsızlık sebepleri olarak görmektedir: örneğin Irak'taki Kürt hareketi, Azerbaycan-Ermenistan savaşı, Afganistan'daki iç savaş ve Taliban tehlikesi, Tacikistan'daki iç savaş, Pakistan'daki iç istikrarsızlık...¹⁰² Bu sorunlar, İran'a yönelik çok ciddi tehlike teşkil etmesede sadece sınır güvenliğini

⁹⁹ İzetullah, **a.g.e.**, s. 135

¹⁰⁰ İzetullah, **a.g.e.**, s. 136

¹⁰¹ Arı, **a.g.e.**, s. 189

¹⁰² Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 170

sağlamak, kaçakçılığı, kaçak göçmen ve uyuşturucu trafiğini önlemek bile ciddi bir mesele teşkil etmektedir.

Nüfus: İran yaklaşık 70 milyonluk büyük bir nüfusa sahiptir ama bu nüfus farklı etnik gruplardan oluşuyordu. Sıralamak gerekirse: Farsiler, Azeri Türkler, Kürtler, Arap, Beluci, Türkmen. Dini olarak sıralarsak: Şii, Sunni, ayrıca Hıristiyan, Bahai, Yahudi unsurlardan oluşur.¹⁰³ Ayrıca, İran topraklarında iki milyon göçmen bulunmaktadır. İran'da etnik azınlıkların bazı ortak özellikleri gösterdiği söylenebilir. bunlar genellikle sınır bölgelerine yerleşiktir ve sınır ötesindeki komşulardan yardım görebilirler. Nitekim geçmişte bu azınlıklardan bazıları (Kürtler ve Azeriler) Birinci ve İkinci Dünya savaşları sonrasında ayrılıkçı eğilimler göstermişlerdir.¹⁰⁴ Bugün için, özellikle İslami rejim altında, Sünni azınlıkların devletle ilişkilerinin daha sıkıntılı olduğunu görüyoruz. Yaklaşık %75 Sünni olan Kürtler rejim için bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Nitekim, Kürtler arasında hemen devrim sonrasında otonomi talepleri olmuş ve bunlar yeni rejim tarafından şiddetle (yaklaşık yirmi bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir) bastırılmıştır. İslami rejimin bu konudaki hassasiyeti devam etmiş. Kürt muhalifler ve örgüt yöneticileri sürekli suikastlere uğramışlardır. Benzeri bir durum otonomi yönünde taleplerini dile getiren ve Pakistan'dan yardım gören Sünni Beluciler için de söz konusudur.¹⁰⁵

Aslında islami rejimin etnik ve dini azınlıklarla olan ilişkisinde bugüne kadar büyük ölçüde başarılı olduğunu görüyoruz. Ama tabii merkezi hükümet herhangi bir şekilde zaafa düştüğünde ne olacağı önceden kestirilemez özellikle komşularındaki istikrarsızlıklar İran'ı ve (bu sınırlardaki aynı etnik ve dini gruba mensup) azınlıklarında etkileyebilir. Bu da Tahran'ı dış politikada maceracı olmaktan çok ihtiyatlı olmaya sevk eden faktörlerden birisidir.

Ekonomi: Büyük petrol rezervlerine sahip olan, ihracat gelirlerinin %80'i petrolden gelen İran ekonomisi, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan doğrudan etkilenmektedir.¹⁰⁶ İkinci büyük sorun yükseliş gösteren işsizliğe çözüm arayışıdır. Gençlerin ağırlıkta olduğu bir nüfus yapısına sahip olan İran, bu genç nüfusa iş

¹⁰³Hamid Ahmedi, **İran Ulusal Kimlik İnşası**, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 30

¹⁰⁴ Ahmedi, **a.g.e.**, s. 32

¹⁰⁵ Ahmedi, **a.g.e.**, s. 33

¹⁰⁶ İran Ekonomisi, <http://www.mehrrnews.com/tr/newsdetail.aspx?NewsID=1375994>, (Erişim, Haziran 2011)

yaratmak zorundadır. İşte hızlı ekonomik büyümeyi sağlamak ve yeni iş hacmi yaratmak için, İran bir yandan özel sektöre ve serbest pazar ekonomisine ağırlık vermekte, bir yandan da petrol ürünleri dışındaki dış ticareti ve yabancı sermayeyi teşvik etmeye çabalamaktadır. Bu da İran'ı dış ve güvenlik politikasında uzlaşmacı olmaya teşvik eden bir faktördür.

3.2. ULUSAL GÜVENLİK KARAR SÜRECİ

Bütün bu faktörlerin belirlediği İran'ın güvenlik politikasının ana hatlarını başlamadan önce, İran ulusal güvenlik ve dış politika karar sürecine kısaca bakmak gerekiyor. 1980'lerde süreç tamamen ve tek başına Ayetullah Humeyni tarafından belirleniyordu. Humeyni sonrası politika ise ikisi de din adamı olan fakih (rehber) Ayetullah Ali Hamaney ile Cumhurbaşkanı Hüccetülislam Rafsancani arasındaki işbirliği sonucu belirlendi. 1989'dan beri bütün görüş farklılıklarına rağmen cumhurbaşkanı ve fakih ilişkilerini belli bir dengede tutmayı, belli bir işbirliği içinde çalışmayı başarmışlardır.¹⁰⁷

Cumhurbaşkanı, ister Rafsancani ister Hatemi döneminde olsun güvenlik ve dış politika sürecinde en etkili kişidir. Özellikle 1989'da yapılan anayasa değişiklikleriyle başbakanlık kaldırılmış ve cumhurbaşkanının yetkileri arttırılmıştır.¹⁰⁸ Cumhurbaşkanının çevresinde Reformistlerin kontrolünde bir dizi danışma kurulları yer almaktadır. Dış politika oluşumunda Fakih ve Cumhurbaşkanından sonra üçüncü merci 1989 anayasası değişiklikleri ile kurulan Milli Güvenlik Konseyidir.¹⁰⁹

Yapısı itibariyle itibariyle dış politikada belirleyici konumda olanların ya doğrudan ya da temsilcileri yoluyla buluştukları bir kuruldur. Cumhurbaşkanının öncülüğünde toplanan MGK, fakihin iki temsilcisi, bazı bakanlar, genelkurmay başkanı ve yargı erkinin başkanından oluşur.¹¹⁰

Bu yapıyla dış politika karar alma sürecinde kilit konumdadır. 1989'dan beri doğrudan cumhurbaşkanına sorumlu olan dışişleri bakanı ise uygulayıcı bir roledir. Meclisin rolü ise sınırlıdır. İran güvenlik ve dış politikası söz konusu olduğunda,

¹⁰⁷ Yinanç ve Taşdemir, a.g.e., s. 175

¹⁰⁸ Amir Ahmad Fekri, **İran Devrimi**, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 22

¹⁰⁹ Fekri, a.g.e., s. 25

¹¹⁰ Fekri, a.g.e., s. 28

radikallerin denetimindeki vakıfları ya da yardım kuruluşlarını göz ardı etmemek gerekiyor. Hükümetin tamamen yetki alanı dışında bulunan bu kuruluşlar muhtemelen dünya kamuoyunda İran'a atfedilen ve İran hükümetinin sürekli yalanladığı gizli faaliyetleri yürütmektedir.

Dışardan bakıldığında en büyük problem İran'daki rejimin dini lider ve cumhurbaşkanını temsil ettikleri iki başlı ve dahası birbirine paralel ikili bir yapı göstermesidir. Devletin bütün yapısına yansıyan bu yapı silahlı kuvvetler içinde geçerlidir. İran'da iki ordu vardır; Nizami ordu ve Devrim Muhafızları. Devrim muhafızlarının da tıpkı Nizami ordu gibi kara, deniz ve hava kuvvetleri bulunmaktadır.¹¹¹ Başlangıçta devrimi güçlendirmek için oluşturulan bu yapı, İran-İrak savaşı boyunca problemlere yol açmıştır. Rafsancani dönemiyle birlikte bu ikili yapının olumsuzlukları giderilmeye çalışılmış, iki ordu arasında eşgüdüm sağlanmaya çalışılmıştır.

Ulusal Güvenlikte Temel Hedefler

İran'da Rafsancani dönemiyle birlikte (İrak'la savaşın bitmesinden sonra ve Kuveyt savaşının ardından) savunma ve güvenlik planları üç temel hedef tarafından belirlenmiştir;

- a) Dışa bağımlılığı önleme ve her alanda kendi kendine yeterli hale gelme,
- b) Çıkardığı dersler doğrultusunda caydırıcılık kapasitesini arttırmak ya da bir daha aynı şeylerin başına gelmesini önlemek için askeri kapasite bakımından çeşitli tedbirlerle başa çıkabilecek duruma gelmek,
- c) İran'ı (değişen stratejik ortama uygun olarak) Ortadoğu'da ve Avrasya'da etkili ve vazgeçilmez bir güç haline getirmek.¹¹²

Bütün bunlar hiç şüphesiz İran'ın Devrimin başından beri ve özellikle Irak ile savaşın başlamasından itibaren (Eylül 1980) yaşadıklarının neticesiydi. Devrimden sonra yaşadıkları ve özellikle ABD ile ilişkileri, İran-İrak savaşı sırasında uluslararası kamuoyunun eşitsiz tutumu, Amerika'nın silah ambargosu sonucu elindeki (Şah döneminde alınmış) Amerikan yapımı silahları yenileyememesi ve

¹¹¹ Yinanç ve Taşdemir, a.g.e., s. 177

¹¹² Robin Wright, **Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran**, (Çev. Ş. Türkömer), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s. 73

yedek parça bulamaması, savaşın son safhalarında elindeki silah ve mühimmatın en az % 40'ını kaybetmesi gibi nedenlerden dolayı İran bundan birtakım dersler çıkardı.¹¹³ Yabancı silah şirketlerine bağımlılıktan kurtulmak için kendi silah ve savunma sanayisini geliştirmeye çalıştı. Böylece ilerde karşılaşıacağı ambargolardan etkilenmemeye çalıştı. Tek bir kaynak yerine farklı kaynaklardan silah almaya ve aynı zamanda yeterli bir yedek parça stoğu oluşturmaya dikkat etti.¹¹⁴ Irak'ın başarısında büyük payı olan ve eksikliği nedeniyle İran'ın çok sıkıntı çektiği kimyasal ve biyolojik ya da konvansiyonel olmayan silahlara (füze teknolojisine) yöneldi. İşte bu tecrübenin ışığı altında askeri kuvvetlerini modernize etmeye ve silahlanmaya çalışmaktadır.

Sekiz yıl süren Irak- İran savaşı sırasında İran, üç temel eksikliği olduğunu gördü; uzun vadeli plan eksikliği, askeri ve insan gücü ihtiyacını mali ve iç kaynaklarla entegre etme eksikliği, savaş amaçları ile kapasiteleri arasındaki uyumsuzluk.¹¹⁵ Savaş sonrasında bu nedenle asker-sivil elitler arasında başarısızlığın sebepleri üzerine bir tartışma yaşandı. Bir yandan iki paralel askeri güç koordinasyon ve lojistik bakımlarından iyileştirmeye çalışılırken, diğer yandan İran'ın caydırıcılık kapasitesini arttırabilmek için daha iyi silahlanmış ve daha entegre askeri güçler oluşturulmaya çalışıldı.

3.3. GÜNEYDEN KUZEYE GÜVENLİK ALGILAMALARI

Soğuk savaş sonrası dönemde İran'ın şu üç alanda güvenlik endişesi veya tehdit algılaması içinde olduğunu söyleyebiliriz; Irak, Güneyde yani Basra Körfezi'nde zayıflık ve Kuzeyinde yani Orta Asya ve Kafkasya'da istikrarsızlık.¹¹⁶ Sırasıyla incelemek gerekirse:

Irak, Körfez ve Arap Dünyası: İran-Irak savaşının bitimiyle Irak'ın Kuveyt'i işgali arasında geçen sürede İran'ın en temel hedefi Körfezde istikrarın ve güvenliğin sağlanması ve Irak'ın 'çevrelenmesiydi'. Ateşkes sağlanmasına rağmen Irak'la ilişkiler

¹¹³ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, 179

¹¹⁴ Michael Rubin, **What Are Iran's Domestic Priorities?**, Middle East Review of International Affairs, Vol. 6/2, 2002, s. 3

¹¹⁵ Rubin, **a.g.y.**, s. 5

¹¹⁶ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 200

son derece belirsiz ve gergindi. Irak bir yandan yoğun bir silahlanmaya girişirken, diğer yandan ateşkesi barışa dönüştürme taraflısı gözükmemekteydi. Bu durum karşısında İran bir yandan ordusunu yeniden yapılandırmaya çalışırken, diğer yandan Irak ile muhafazakar Körfez ülkelerinin arasını açmaya çalıştı.¹¹⁷ Mantık şuydu: bu ülkelerin gerek Irak'a destek vermeleri gerekse ABD'ye yaslanma çabaları İran'ı tehdit olarak görmelerinden kaynaklanmaktaydı, eğer İran tehdit olmadığını gösterebilse ne Irak'a ne de Amerika'ya ihtiyaçları kalacaktı. Bu sebeple Rafsancani Araplarla uzun dönemli işbirliği, ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesini önerdi. İran'ın körfezde "polislik" yapmak gibi bir niyeti olmadığını ilan ederek, bölgede istikrar ve güvenliğin ancak işbirliği ile mümkün olabileceğini ifade etti. Fakat İran bu dönem de Suudi Arabistan hariç diğer Körfez ülkeleri ile diplomatik alanda olumlu adımlar atmasına rağmen, güvenlik alanında bu ülkelerin çekingenliğini kıramamıştır.¹¹⁸

Bu bağlamda 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali İran için bir dönüm noktası oldu. Gerçi İran'ın hem lehine hem de aleyhine sonuçlar doğurdu. hiç olmazsa hedeflerinin birincisine (Irak'ın tecrit edilmesi) ulaşılmasını sağladı.¹¹⁹ İran'ın savaş boyunca sürdürdüğü tarafsız tutum dünya kamuoyunda 'imajını' düzeltti. İran başından beri Kuveyt'in işgalini kesin bir dille kınayarak, Irak'ın hemen geri çekilmesini ve meşru Kuveyt hükümetinin geri gelmesini öngören BM kararına olumlu oy kullandı.¹²⁰ Ama aynı zamanda sorunun barışçı yollardan çözülmesini savundu. Zira çıkacak savaşın bir savaşın sonucunda ne Irak'ın ne de ABD'nin-Suudi Arabistan hegemonyası ihtimali de kötüydü. Ancak İran'ın barışçı çözüm beklentisi gerçekleşmedi. Savaş beş yüz bin Amerikan askerini İran'ın yanı başına getirdi. Savaş sonrasında bölgede İran'ı doğrudan ilgilendiren kargaşa ve ayaklanmalar (Irak'taki Kürt ve Şii ayaklanmaları) meydana geldi. Beklenenin aksine İran gayet temkinli davrandı. Durumdan faydalanmaya kalkmadı. Iraklı Şii'lere ya da stratejik destek vermekten kaçındı. Sadece insani yardımda bulundu. Sınırlarına yığılan Kürtleri de kabul etti.¹²¹

¹¹⁷ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 203

¹¹⁸ Oya Akgöneç Mughisuddin, **Humeyni'den sonra İran'ın Dış Politikasında Eğilimler**, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1, 1995, s. 25-35

¹¹⁹ Mughisuddin, **a.g.y.**, s. 27

¹²⁰ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 205

¹²¹ Rubin, **a.g.y.**, s. 7

İran Körfez Savaşı sonrası gelişmelerde de Irak'ın toprak bütünlüğü konusundaki kararlılığını hiç değiştirmede, sadece Saddam'ın gidip gitmemesi konusunda tereddüt gösterdi. Hangi seçeneğin çıkarlarına uygun olacağı tartışmalı bir konu olarak kaldı. Bu dönemde en çok rahatsız eden meseleler Irak'ın Halkın Mücahitleri Örgütü'nü destekleyerek kendi topraklarında barındırması, Amerika'nın askeri varlığı (Huzur operasyonu ve Çekiç Güç) ve Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı gerçekleştirdiği askeri operasyonlar olmuştur.¹²²

Kazandıkları ve kaybettikleri karşılaştırıldığında son kalemde İran'ın bu süreçten kazançlı çıktığını söyleyebiliriz. İran'ın en önemli kazancı, Irak'ın İran'ın lehinde koşullarla barış yapmayı kabul etmesidir. Kuveyt krizi sonrasında Irak-İran sınırından emin olmak ve İran cephesindeki askerleri Kuveyt cephesinde kullanabilmek için her koşulda barışa razı olduğunu bildirdi. bu uğurda (sekiz yıllık savaşın çıkış sebebi olan) 1975 Cezayir Antlaşması hükümlerini hiç koşulsuz kabul etti. Aynı tarihlerde BM'de Irak'ı savaş suçlusunu ilan etti.¹²³

Böylece İran dünya kamuoyunda aklanıyordu. İkinci kazanç, Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) üyesi ülkeleri genel olarak Arap ülkeleri ile kurduğu iyi ilişkiler oldu. Bu süreçte İran hem Körfez ülkeleri ile 1988-89 yılında başlayan diplomatik ilişkilerini geliştirdi, hem de o güne kadar kendisine uzak durmayı tercih etmiş olan diğer Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini yeniledi.¹²⁴ Örneğin; Tunus, Ürdün, Mısır ve en önemlisi Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkileri tekrar kurdu. Fakat diplomatik alandaki bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, İran'nın asıl beklentisi gerçekleşmedi. Bölge ülkeleri Körfez güvenliği konusunda İran'ı dışlamaya devam ettiler. Örneğin Mart 1991'de Körfez güvenliği için Şam'da altı GCC ülkesi ile Mısır ve Suriye arasında gerçekleştirilen toplantı ve ardından yayınlanan "Şam Deklerasyonu" İran için büyük hayal kırıklığı oldu. Hatta belli bir süre en yakın müttefikleri Suriye ile ilişkileri gölgelendi. Körfez savaşı sırasında da devam eden Amerikan askeri varlığı bu dönemde ABD ile Körfez ülkeleri arasında yapılan ikili güvenlik anlaşmaları İran'ı hayli rahatsız etti. GCC ile ısrarlı bir diyalog içine girdi. Körfezde "güven inşasına" yardımcı olacak önerilerde bulundu. Bunlar; büyük güçler bölgeden

¹²² M. Altunışık, **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik**, Boyut Yayınları, İstanbul, s. 50

¹²³ Mustafa Nail Alkan, **İran'ın Batı ile İlişkileri**, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1, 1995, s. 19-24

¹²⁴ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, 207

çekilmeli, bölge devletleri meselelerini kendi kendilerine halletmelidir.. Şeklinde sıralanabilir.¹²⁵

GCC ve diğer bölge ülkeleriyle sürekli gelişen diplomatik ilişkiler devam etti. Saddam Hüseyin'in iktidarda kalmaya devam etmesi zaman içerisinde bölge ülkeleri açısından İran'ın vazgeçilmezliğini belirgin kıldı.

Hatemi iktidara geldikten sonra bu eğilim daha da hızlandı. Önemli dönüm noktalarından birisi Aralık 1997'de İran'ın İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) 8. zirve toplantısına ev sahipliği yapması ve geleneğe uygun olarak Hatemi'nin üç yıllığına İKÖ başkanı seçilmesidir. Toplantıya katılım İran'la ilişkisi kötü olan ülkelerde dahil en üst düzeylerde gerçekleşti ve bir anlamda başta Körfez ülkeleri olmak üzere bütün Arap dünyasıyla İran'ın yakınlaşmasını simgeledi.¹²⁶ Bu yakınlaşmada en önemli faktörlerden biri hiç şüphesiz Arap dünyasının Clinton yönetiminin Arap-İsrail meselesinde takındığı İsrail yanlısı tavrıdan duydukları hayal kırıklığı idi.

İran'ın Filistin barış sürecine olan muhalefeti başlangıçta nasıl ABD ve İsrail'i çıkar ortaklığı içine soktuysa, barış sürecinin giderek çıkmaza girmesi ve Clinton yönetiminin İsrail'e verdiği kayıtsız şartsız destek de Arap dünyası ile İran'ı aynı zeminde buluşturdu. Özellikle kilit ülke konumundaki Suudi Arabistan ile gerçekleştirilen üst düzey ziyaretleri Mayıs 1998'de bir dizi önemli anlaşma takip etti.¹²⁷ Benzer bir iyileşme süreci diğer Körfez ve Arap ülkeleri ile yaşandı. Irak'la bile normalleşme süreci başlatıldı. Aynı şekilde Mısır ile de belli bir iyileşme başladı; ticari heyetler karşılıklı ziyaretlerde bulundu.

Rusya, Kafkasya ve Orta Asya; İran-Irak savaşının sona ermesiyle birlikte, İran'ın Sovyetler Birliği Rusya ile ilişkilerinin hızla geliştiğini görüyoruz. 1988-89'da İran ve Sovyetler arasında başlayan yumuşamayı birçok faktöre bağlayabiliriz: İran'ın global yalnızlığını kırma isteği; Irak'a Sovyet desteğinin sona ermesi, Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmiş olması. Nitekim, Sovyet-İran ilişkileri karşılıklı üst düzey ziyaretler ve bir dizi önemli iktisadi, teknik ve savunma anlaşmalarının imzalanması ile hızlı bir gelişim gösterdi.¹²⁸

¹²⁵ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, 207

¹²⁶ Mughisuddin, **a.g.y.**, s. 29

¹²⁷ Mughisuddin, **a.g.y.**, s. 29

¹²⁸ N. Keddie, **Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union and the United States**, (Ed, M. J. Gasiorowski) Yale University Press, London, 1990, s. 163

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ise İran için hem memnuniyet hem de endişe kaynağı oldu. Bir yandan iki yüz yıllık memnuniyet hem de endişe kaynağı oldu. Bir yandan iki yüz yıllık bir tehlikeden kurtulurken, diğer yandan sınırlarında yeni ve belirsiz bir jeopolitik çevreyle karşılaştı.

Bu dönem İran diplomasının en temel prensibi (Batıyla ilişkilerin kısa vadede düzenlenemeyeceğinin anlaşıldığı bir dönemde) Rusya'yla ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve sıkılaştırılmasıdır. Özellikle 1993 yılından itibaren bir yandan ABD'nin İran'a yönelik 'çevreleme' siyasetinin başlaması ile birlikte, Rusya ve İran'ın dış politika çıkarlarının çakıştığını görüyoruz.¹²⁹

İran'ın Sovyetler'in çöküşünden dolayı duyduğu endişe, Orta Asya ve Kafkasya'da güvenlik tehdidi altında olduğunu hissetmesidir. İran açısından Sovyetler Birliği de tehlikeliydi ama, şimdi bölgedeki istikrarsızlıkla birlikte güvenlik tehdidi daha farklı boyutlar kazanmıştır: Sınır problemleri, yabancı güçlerle askeri anlaşmalar, etnik çatışmalar, vb. Hem bölgedeki islami hareketler nedeniyle kamuoyunun (özellikle radikallerin) tepkisi arttırmıştı, hem de sınırları etrafındaki etnik ve dini çatışmalar İran gibi farklı etnik grupları barındıran bir devlet için tehdit oluşturmaktaydı. İlk öncelik bölgede istikrar olmalıydı. Bu nedenle İran bölgede statükocu bir politika izleyerek, mevcut hükümetleri desteklemiştir. İran'ı en çok rahatsız eden konu ise, tam da bu sebeplerle, Azerbaycan-Ermenistan çatışması (Karabağ sorunu) olmuştur. İran'ın bir diğer endişesi de, ABD'nin bölgeye iktisadi, siyasi ve askeri yollarla girmek istemesidir. İran'ın bu kaygısı özellikle Hazar'da çok belirgindir.¹³⁰

İran bölegedeki sınırlılıklarının farkında olmuştur. Bu ülkeleri yöneten elitlerin zihniyeti belliydi. Siyasi İslam-Fundamentalizm korkusu baskındı. Hele Amerika'nın İran'a ve İran'la iş yapanlara olumsuz baktığı açıktı. İran Sunnilik-Şiiilik çekişmesi ve tarihsel hafıza nedeniyle bu ülkelerdeki islami muhalafetler tarafından bile model olarak görülmedi. Hiç kimse İran'ın bölgesel hegemonyasını istemiyordu. İran bütün bu nedenlerle daha çok ekonomik ve kültürel alanlarda bir şeyler yapmaya çalışmış, Bir yandan ilişkilerini geliştirmeye uğraşırken, diğer yandan

¹²⁹ Keddie, a.g.e., s. 65

¹³⁰ Keddie, a.g.e., s. 67

uluslararası ve bölgesel örgütlere katılım ve ortak projeler yoluyla üzerindeki çekinceleri silmeye çalışmış, bu çabasında da başarılı olmuştur.¹³¹

3.4. ULUSAL GÜVENLİK BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE İRAN

Benzer jeopolitik özellikler nedeniyle stratejik açıdan birbirlerine bağımlı olan Türkiye ve İran, kimi zaman anlaşmazlığa düşselerde birbirlerini asla ihmal edemezler. Benzer tarihi ve coğrafi özellikler bu iki ülkenin siyasi ilişkilerini de etkilemiştir. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, iki ilke arasındaki problemlerin ideolojiler (Laik ya da İslamcı), rejimler (monarşi ya da cumhuriyet) ve liderler (Şah ya da Humeyni) ötesinde, jeopolitik, jeostratejik ve jeokültürel sebeplerden kaynaklandığı görülmektedir.¹³²

Geriye dönüp baktığımızda Türk-İran ilişkilerinde Şah ya da Humeyni rejimi ayrımı olmaksızın iki temel boyut görüyoruz: Bir yanda, Sadabad Paketi'yle başlayıp Bağdat Paketi, CENTO, RCD, ve ECO çizgisinde devam eden siyasi ve iktisadi (ve belli dönemlerde askeri) işbirliği boyutu; diğeri Rıza Şah döneminden başlayarak genellikle başta Kürtler olmak üzere azınlıklar ve kültürel, ideolojik meseleler üzerinde oluşan bir rekabet boyutu.

Türkiye-İran ilişkilerine ulusal güvenlik açısından baktığımızda üç ortak alanla karşılaşırız. Irak ya da Kuzey Irak, Kafkasya ve Orta Asya, Devrim ihracı-Terör ve Türk-İsrail ilişkileri.¹³³

Kuzey Irak ve PKK: İran-Irak savaşı boyunca Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler ve Türkiye'de aynı dönemde PKK hareketinin ortaya çıkışı Türk-İran ilişkilerini etkilemiştir. 1983 yılından itibaren İran ordusunun Kuzey Irak'a girerek cephe açması Bağdat'a karşı Iraklı Kürt gruplarla işbirliğine girmesi Türkiye'yi rahatsız etti. Özellikle 1986 yılından itibaren bir yandan Kuzey Irak'taki bütün Kürt gruplarını birleşerek İran'ın kontrolü altına girmesi diğeri yandan İran ordusunun Kerkük'e yaklaşarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını tehdit etmeye başlaması

¹³¹ Keddie, a.g.e., s. 69

¹³² Yinanç ve Taşdemir, a.g.e., s. 210

¹³³ Yinanç ve Taşdemir, a.g.e., s. 212

Türkiye açısından endişe verici olmuştur.¹³⁴ Türk-İran ilişkilerinde büyük bir gerginlik yaşanırken, Türkiye-Irak sınırında birtakım askeri tedbirler alma yoluna gitmiştir. Türk-İran ilişkilerinde gerginlik yaratan diğer bir konu ise, 1984 yılından itibaren PKK eylemlerinin başlamasıyla birlikte PKK militanlarının İran sınırını kullanması meselesi olmuştur. İran'ı PKK'ya yardım ettiği şüphesi Türkiye'yi endişelendirirken, Türkiye'nin PKK'ya Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askeri operasyonlar da, Kuzey Irak'lı Kürtlerle ittifak içinde olan İran'ı rahatsız etmiştir.¹³⁵ Fakat aynı zamanda Türkiye'nin tarafsız konumunu sürdürmesini çıkarları açısından hayati bulan İran, Kasım 1984'te bir antlaşma imzalayarak kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğini güvenliğini tehdit eden faaliyetlere izin vermeme taahhüdüne girmiştir.

Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Krizi sırasında ve sonrasında meydana gelen hadiselerle hem bölge dengeleri değişmiş hem de Türk-İran ilişkilerine yeni boyutlar katılmıştır. Körfez Savaşı'nın sonunda Kuzey Irak'lı Kürtlerin Saddam Hüseyin rejimine karşı isyan başlatmaları ve buna Türk ordusunun her türlü ağır silahlarla verdiği karşılık sonucu Türkiye ve İran sınırına yığılan sığınmacılar ABD ve müttefiklerinin duruma müdahalesine yol açarak Amerika'yı askeri ve siyasi bakımından Kuzey Irak'a taşımış (Huzur operasyonu ve Çekiç Güç), bu da İran için rahatsız edici olmuştur.¹³⁶ Gerçi sekiz yıllık savaş boyunca da Kürtler ve Kuzey Irak Türkiye ve İran arasında mesele olmuştu ama, bu sefer Amerika için içindedir ve Türkiye'yle işbirliği halindedir. Bu yeni problem (Irak'ın çökecek ve Amerika güdümünde bağımsız bir Türk devleti kurulacak olması ihtimali) karşısında Türkiye ve İran önceleri Irak'ın toprak bütünlüğünün kendileri için önemini kavrayarak bir işbirliğine giderken (Suriye'yi aralarına alarak yaptıkları üçlü toplantılar deklarasyonlar), yıllar geçtikçe ve durum belirsizliğini korumaya devam ettikçe, bölgede bir rekabet işine girmişlerdir. Bu durumda,

- a) ABD'nin bölgedeki varlığının Türkiye sayesinde devam etmesi,
- b) Amerika-İran ilişkilerinin giderek kötüleşmesi,

¹³⁴ Altunışık, a.g.e., s. 55

¹³⁵ Altunışık, a.g.e., s. 57

¹³⁶ Brenda, **Sınırlar ve Kardeşler**, s. 55

c) bölgedeki Kürt grupların mevcut otorite boşluğunu doldurmak için bir yandan kendi aralarında çatışırken, diğer yandan Türkiye, İran ve Amerika'yı birbirlerine karşı oynayan bir denge siyaseti gütmeleri,

d) mevcut otorite boşluğundan PKK'nın Kuzey Irak'ta giderek güçlenmesi,

e) İranlı rejim muhaliflerinin bölgede üslenmeleri, sonucu iki ülkenin de bölgeye müdahalesinin artması ve bunun her iki tarafa yarattığı endişeler rol oynamıştır.¹³⁷

Irak'ta ve dolayısıyla Kuzey Irak'taki belirsizlik devam ettikçe bu konunun iki ülkenin güvenlik gündeminde baş sırada yer alacağı açıktır.

Orta Asya ve Kafkasya: 1991 Sonbaharı'nda Sovyetler Birliği'nin dağıtılmasından sonra Batıda yaygın görüş Sovyetler sonrası boşluğun Orta Asya'da bir "Türk modeli" ve "İran modeli" rekabetine yol açacağıdır.¹³⁸ İki ülke başlangıçta bu ortamdaki etkileşimler de kısa sürede hem bölge ülkeleri ile olan ikili ilişkilerini hem de ikili ilişkilerinde ki bölgesel boyutu realist bir temele oturularak, bir yandan belli alanlarda (örnek kültürel) bir rekabeti sürdürmekle beraber diğer yandan temel alanlarda örneğin ticaret, yatırım gibi alanlarda işbirliğini öne çıkarmışlardır.

Bunun en temel göstergesi 1992 de ECO'ya bütün Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın katılması olmuştur. Türkiye ve İran'ın aktif üye olarak yer aldıkları ECO, bu gün yedi milyon kilometre karelik bir alanda 300 milyonluk bir pazar oluşturmaktadır. Beklenen rekabetin niçin yaşanmadığı konusunda çeşitli faktörler sayılabilir.¹³⁹

- a. Rusya'nın umulduğu gibi bölgeden hemen elini çekmemesi ve böyle bir rekabetten hoşnut kalmayacağını belli etmesi
- b. Bu ülkelerin kendine özgü pek çok siyasi, iktisadi ve stratejik sorunları olması ve bunlara Türkiye ve İran'ın tek başlarına çözüm bulacak kapasitede olmamaları
- c. Sovyet modelinden yeni kurtulan bu ülkelerin Türk yada İran modeli arasında bir tercih yapmaya niyetleri olmaması, mevcut uluslar arası ortamda bölgesel

¹³⁷ Brenda, **Sınırlar ve Kardeşler**, s. 58

¹³⁸ Arı, **a.g.e.**, s. 50

¹³⁹ Keddie, **a.g.e.**, s. 80

aktörler arasında çıkarlarını maksimuma çıkaracak bir arayışı, bir denge siyasetini benimsemeleri

d. Amerika'nın ekonomik ambargosu ve çevreleme siyasetine maruz kalmış bulunan İran'ın Rusya'yı endişelendirecek hareketlerden kaçınmak istemesi

e. Amerika'yı endişelendirmek istemeyen bölge ülkelerinin İran'a temkinli davranmaları

Kafkasya'da ise durum Türk-İran ilişkileri açısından Orta Asya'daki kadar kolay değildir. Azerbaycan'ın gerek Türkiye ve gerekse İran'a olan kültürel, dinsel ve etnik yakınlığı, bölge ülkelerinin kendi içlerinde ve birbirleri arasında ki çatışmalar, büyük güçlerin bölgeye ilgisi ve müdahalesi, Kafkasya'yı Türk-İran ilişkilerinde gerginlik yaratan bir konu haline getirmiştir. Özellikle Ebulfeyz Elçibey döneminde İran karşıtı ve Türkiye yanlısı Azeri milliyetçiliğini öne çıkarılması ilişkileri gerginleştirmiş, belli ölçülerde İran-Ermenistan yakınlaşmasını hazırlamıştır. Karabağ sorunu, Hazar denizinin statüsü, Azerbaycan petroleri ve muhtemel boru hatları, Türkiyenin kurduğu Ekonomik İş Birliği Teşkilatına karşı İran'ın kurduğu Hazar Denizi İş Birliği Teşkilatı ve Türk-Amerikan-İran ilişkileri gibi konular bu bölgede iki ülke arasında rekabet boyutunu öne çıkarmaktadır.¹⁴⁰

Devrim İhracı-Terör ve Türk İsrail İlişkileri: İran devriminin hemen ardından başlayarak bugüne kadar sürekli devam eden en önemli meselelerden biri iki rejim arasındaki ideolojik zıtlama olmuştur. Bu zıtlama bir yandan iktidar ve muhalefetteki siyasiler tarafından çeşitli demeçlerle ve tavırlarla ifade edilirken diğer yandan çok sık tekrarlanan basın medya savaşları yoluyla dile getirilmiştir. Bu simgesel soğuk savaş genellikle Atatürk, Humeyni, Anıtkabir, başörtüsü gibi simgeler etrafında olmuştur.¹⁴¹ Türkiye'nin İran'dan rejim ihracı endişesi, bu amaçla İran'ın Türkiye'deki bazı islamcı örgütlerle (özellikle de terör örgütleri ile) ilişkiye girdiği, bunlara maddi destek sağladığı şüphesidir.

Buna karşılık İran'da Türkiye'nin İranlı rejim muhaliflerine kolaylıklar sağladığı iddalarını ileri sürmüş ve pazarlık konusu yapmıştır. Özellikle 1980'lerin sonuyla 1990'ların başında İran'ın Türkiye'deki bazı terör eylemlerine karıştığı

¹⁴⁰ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 220

¹⁴¹ Yinanç ve Taşdemir, **a.g.e.**, s. 225

yönünde ciddi şüpheler vardır.¹⁴² Hatemi'nin iktidara gelmesiyle birlikte İran'da başlayan değişme sonucu Türkiye'nin bu konudaki rahatsızlığının da azalmaya başladığını söyleyebiliriz.

Bahsedilmesi gereken son nokta, 1990'ların ortalarından itibaren stratejik boyutlar kazanan Türk-İsrail ilişkileridir. İran kaynaklarına yansıyan üst düzey demeçlere baktığımızda gerek Rafsancani gerekse Hatemi döneminde İran'ın Türkiye-İsrail ilişkilerinin her geçen gün gelişmesinden duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getirdiğini görüyoruz. Ecevit hükümetinin İsrail ile ilişkilerde takındığı dengeli tavrın sonucu olarak bu iki konudaki endişesinin bir ölçüde giderilebildiğini söyleyebiliriz de, son iki yıl içinde ilişkilerin boyutu değişmiştir. Filistin sorunu ve ABD'nin "çevreleme" politikası devam ettikçe, bu meselenin iki ülke ilişkilerinde sorun olmaya devam edeceğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak, güvenlik perspektifinden bakıldığında, Türk-İsrail ilişkilerinin geleceğinin, Kuzey Irak, İsrail ve ABD üçgeninde şekilleneceği öngörülebilir.

3.5. NÜKLEER KRİZ

İran nükleer krizinin başlangıç noktası 14 ağustos 2002 tarihinde sürgündeki muhalif örgüt NCRI'nin temsilcisi Alireza Jafarzadeh'nin Washington'da yaptığı basın açıklamasıyla anılmaktadır.¹⁴³ Bahsi geçen açıklamalar bugüne kadar devam eden bir krizin temelini atmıştır, bu tarihten sonra İran nükleer krizi dünya gündeminin ilk sıralarında yerini muhafaza etmeye başlamıştır.

21. yüzyıla girdiğimizde dünya, unutamayacağı ve etkilerini daha uzun bir süre yaşayacağı 11 Eylül saldırılarıyla çalkalanmış ve bu tarihten itibaren karşılıklı güç mücadeleleri değişik senaryolar üzerinden yürütülmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu durumun boyutları da her geçen gün tüm dünyayı tehdit edebilecek seviyelere ulaşmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında süper güç ABD, küresel terörizme savaş ilan ederek İran, Irak ve Kuzey Kore'den oluşan bir "şer eksenini"

¹⁴² Alaattin Kasımoğlu, **Düşük Yoğunluklu Çatışma Konseptinde PKK'nın Siyasallaşma Hareketleri ve Kent Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2011, s. 50

¹⁴³ Arzu Ekinci Celalifer, **İran Nükleer Krizi**, Usak Yayınları, Ankara, 2009, s. 22

saptamış ve bu ülkelere karşı kendi savaşını ilan etmiştir.¹⁴⁴ bu bağlamda 2002 yılının sonlarına doğru başlayan ve günümüze kadar devam eden nükleer krizi, ABD'nin son dönemdeki öncelikli konuları içerisine girmiş ancak izlenen elverişsiz politikalar dolayısıyla bu kriz, her geçen gün daha karmaşık hale dönüşerek varlığını devam ettirmiştir.

ABD'nin izlediği politikalar, İran'ın var olduğu iddia edilen "nükleer silahlara sahip olma niyetini" bertaraf etmekten ziyade bu niyeti kamçılama ve motivasyonu artırma vazifesi görmüştür. Bu nedenle Irak örneğini tekrar yaşamak istemeyen Avrupa Birliği, İran krizini diplomatik yollarla çözmek ve ortaya çıkabilecek felaket senaryolarını engellemek amacıyla aktif olarak arabuluculuk yapma rolünü üstlenmiş ve üç önemli üyesi olarak adlandırabileceğimiz İngiltere, Fransa ve Almanya'nın öncülüğünde bir müzakere süreci başlatmıştır.¹⁴⁵

Avrupa Birliği'nin bu önemli üç üyesinin, İran nükleer krizinin çözülmesinde arabuluculuk rolüne soyunmalarının ardında üç temel neden aranabilir. Birincisi; Irak benzeri ikinci bir tecrübe daha yaşamak istememeleri ve bu nedenle ABD politikalarını dengeleyici bir rol üstlenmeye karar vermiş olmalarıdır. İkincisi; nükleer silahların yayılmasını önleme hedefi her ne kadar önemliyse de İran'ın önemli bir ticari partner olması bu partneri kaybetmemek adına hesaplı bir yol haritasının izlenmesine duyulan ihtiyaçtır. Sonucusu da küresel bir aktör olma hedefine odaklanan Avrupa Birliği'nin, İran nükleer krizinin çözüme kavuşturulmasıyla önemli bir prestij kazanacak olması ve bu durumun ortak dış ve güvenlik başarı hanesine yazanacak olmasıdır.¹⁴⁶ İran bulunduğu coğrafi konum, köklü tarih ve devlet geleneği, demografik yapısı ve sahip olduğu zengin doğal kaynaklarıyla Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri sayılmakta ve bölgedeki birçok ülkeden farklılık arz etmektedir.

Bu nedenle İran'a karşı izlenecek politikalar ve atılacak adımlar sadece bölge ülkelerini etkilemekle kalmayıp, dolaylı olarak dünyayı olarak dünyayı etkileme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Dünyanın artan enerji ihtiyacı ve İran'ın ikinci büyük enerji hammaddeleri tedarikçisi olduğu gerçeği göz önünde bulundurulunca, İran'a karşı izlenecek politikalar ve İran'ın atacağı adımların

¹⁴⁴ Celalifer, **a.g.e.**, s. 25

¹⁴⁵ Celalifer, **a.g.e.**, s. 28

¹⁴⁶ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 50

mahiyetini önemli kılmaktadır. İran konusundaki çalışmalarıyla bilinen Kenneth Pollach "Afganistan ve Irak'ta kullandığımız yöntemleri İran'a karşı kullanmamız yapacağımız en büyük hata olacaktır" sözleriyle bu durumu güzel bir şekilde açıklamıştır.¹⁴⁷

3.5.1. Dünya'nın Nükleer Enerjiyle Tanışması ve Barışması İçin Atom Projesi

Nükleer teknoloji ile ilk tanışan ve nükleer silah üretme kapasitesine erişerek bu silahları üreten ilk ülke ABD olmuştur. ABD Hiroşima ve Nagazaki'de bu silahları kullanmıştır. 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin de nükleer silah geliştirebilme kapasitesine erişmesinden sonra, ABD bu bilgilerini müttefiki olan İngiltere ile paylaşmıştır. Nükleer teknoloji konusundaki gizlilik politikasını değiştiren ABD nin bu teknolojiyi dünyaya tanıtması, 1953 yılında ABD başkanı olan Dwight Eisenhower'ın BM genel kurul toplantısında "barış için atom" konuşmasını yapmasıyla gerçekleşmiştir.¹⁴⁸ Barışçıl amaçla kullanılan atom o kadar mucizevi bir teknolojiydi ki uçaklarda, arabalarda, gemilerde kullanılabilir. tarımdan tıp alanına kadar birçok alanda insanlığa "faydası" olduğu argümanına önemle vurgu yapılmaktaydı. Enerji santralleri bir yandan elektrik, bir yandan da plütonyum üretmekteydiler. 1963'te yasaklanıncaya kadar yer üstünde 2000 den fazla nükleer silah denemesi yapılmış, yasaklandıktan sonra ise yer altında ve deniz altında denemelere devam edilmiştir.¹⁴⁹

3.5.2. Nükleer Silahlanma Sürecini Durdurma Maksadıyla Oluşturulan Uluslararası Rejim: NPT

Nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasının oluşum süreci

ABD'yi takiben SSCB, İngiltere ve Fransa'nın ilk nükleer denemelerini gerçekleştirmelerinden sonra, ABD başkanı Kennedy' nin isteği ile yapılan bir çalışmada gelecek yirmi yılda yaklaşık kırk kadar ülkenin nükleer silah geliştirebileceği tespit edilmiştir. ABD ve Sovyetler Birliği, gidişat konusunda kaygılanmaya başlamışlardır. 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk nükleer

¹⁴⁷ Celalifer, a.g.e., s. 33

¹⁴⁸ Celalifer, a.g.e., s. 34

¹⁴⁹ Celalifer, a.g.e., s. 35

silah denemesinin gerçekleşmesine kadar kaygı daha da büyümüştür. ABD ve Sovyetler Birliği anlaşmışlardır. İrlanda'nın girişimiyle başlayan ve BM çatısı altında devam eden görüşmeler sonucunda nükleer silahların yayılmasını önleme antlaşması (NPT) 1 Temmuz 1968 yılında İrlanda'nın önerisi ile imzaya açılmış ve devletlerin birçoğu tarafından imzalanmıştır.¹⁵⁰

NPT nin Amaç ve İlkeleri

Bu anlaşma ana hatlarıyla üç temel sütun üzerinde kurulmuştur.

1. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi
2. Silahsızlanma
3. Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı

NPT prensip olarak, barışçıl amaçlı olarak kullanılan nükleer teknolojinin insanlığa faydalarını kabul etmenin yanı sıra, aynı teknolojinin nükleer silah yapımında da kullanılabilmesi nedeniyle, barışçıl amaçlar dışındaki kullanımına kısıtlama getirilmesi gereğini benimsemiştir. Bu amaçla, bu yeni koruma rejiminde "Nükleer Silaha Sahip Devletler" ve " Nükleere Silahlara Sahip Olmayan Devletler" ayrımı yapılmıştır.¹⁵¹ Fakat bazı ülkelere çifte standart uygulanmıştır. Başta Hindistan anlaşmaya aykırı olarak çifte standart uygulanmasına karşı çıkmıştır. 1974 yılında ilk nükleer silah denemesine başlamıştır, ardından Pakistan da NPT' ye taraf olmayacağını belirtmiştir. 1998 yılında ilk nükleer silah denemesini yapmıştır. NPT'ye taraf olmayan bir devlet ise İsrail'dir. İsrail'in 200 kadar nükleer başlığa sahip olduğu iddia edilmektedir, fakat İsrail bunu her defasında inkar etmektedir.

Devletlerin faaliyetlerini ve bu taahhütlerine ne kadar riayet ettiklerini kontrol etme yetkisi de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA)'ndadır. UAEA denetçileri, sadece taraf ülkenin izin verdiği tesislere ve hatta o tesislerin kısıtlı bölümlerine girebilirlerdi.¹⁵² NPT gözden Geçirme Konferansları'nda rejimin eksiklikleri ve atılması gereken adımlar üzerinde defalarca kez durulmuştur, ancak

¹⁵⁰ Hans M. Kristensen, Robert S. Norris, **Federation of American Scientists and Natural Resources Defense Council**, http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/stockhis.pdf, (Erişim Tarihi, Haziran 2011)

¹⁵¹ Salih Özgür, **Geleceğe Yönelen Tehdit: Kitle İmha Silahları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 92

¹⁵² Özgür, **a.g.e.**, s. 93

somut bir adım atılmamıştır. Nitekim Kuzey Kore ve İran nükleer krizlerinde de bu belli olmaktadır.

3.5.3. İran Nükleer Programının Tarihsel Arkaplanı ve Krizin Ortaya Çıkışı

3.5.3.1. Şah Dönemi'nde İran Nükleer Programı

1953 yılında ABD'nin daha önce gizlilik içersinde yürüttüğü sivil nükleer çalışmalar tüm dünyaya açıklanmıştır.¹⁵³ Bu tarihten sonra ABD hükümeti dost ve müttefik olarak gördükleri ülkelerde küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin çalıştırılabilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir. Bu girişimler çerçevesinde ABD tarafından 1967 yılında İran, Türkiye ve Pakistan'da birer araştırma reaktörü kurulmuştur. Ancak bu tarihten önce, 1957 yılında, "Barış için atom programı" kapsamında İran ve ABD arasında nükleer enerjinin sivil amaçlı kullanımına ilişkin işbirliği anlaşması imzalanmış ve 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi tesis edilmiştir.¹⁵⁴

1967 yılında ABD desteği ile AMF (American Machine and Foundry) tarafından Tahran Üniversitesi'nde kurulan 5MW gücündeki ilk nükleer araştırma reaktörü, ihtiyacı olan yakıtı karşılayacak yıllık 600 gram plütonyum üretme kapasitesine de sahipti. Bu süreci takiben İran, 1968 yılında NPT'yi imzalamıştır.¹⁵⁵

Bu anlaşmayı imzalayan İran, bu vesileyle anlaşmanın 4. maddesinin kendisine tanıdığı hakla, hiçbir ayırımı maruz kalmadan barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme, üretim ve araştırma yapma, gerekli malzemeleri ve teknolojiyi temin etme hakkı kazanmıştır.

İran'daki nükleer faaliyetleri tetikleyen, ABD'nin desteği ve Stanford Araştırma Enstitüsü'nün raporu olmuştur. Bu rapora göre İran 1990 yılına kadar 20.000 MW'lik elektrik kapasitesine ihtiyaç duyacaktı. hatırlanması gereken diğer husus ise, Başkan Nixon'un görevi devralmasından sonra ABD'nin Körfez

¹⁵³ James F. Clarity, **Tehran Denies Plans to Use Atom Plant for Nuclear Arms**, The New York Times, 1976

¹⁵⁴ Celalifer, **a.g.e.**, s. 42

¹⁵⁵ Celalifer, **a.g.e.**, s. 43

politikasının değişmesi ve bu politika doğrultusunda, İran'nın Amerikan çıkarları için hayati bir ülke konumuna yükselmiş olmasıdır.¹⁵⁶

Nixon, bölgedeki Sovyet nüfuzunu azaltmak ve ona karşı caydırıcı bir güç yaratmak adına Şah'ın gücünü arttırmak arzusundaydı. İran bu dönemde, Mısır ve İsrail ile beraber ABD'nin Ortadoğu'daki üç temel direğinden biri haline gelmişti. Diğer taraftan 1973 Arap-İsrail Savaşı bunu takiben ortaya çıkan petrol krizi, petrol ihracatçısı olan İran'ın döviz rezervlerinde patlamaya ve İran ekonomisinde olęanüstü bir yükselişe neden olmuştur. Bu durumu gören İran Şahı, nükleer programı genişletme kararı olarak 2000 yılına kadar 23.000 MW'lık nükleer güç kapasitesi projesinin gecikmesizin başlatılması kararını almıştır. Bu projeyi bir an önce başlatmak maksadıyla Mart 1974 tarihinde de İran Atom Enerji'si Kurumu'nu kurmuştur.¹⁵⁷ Bu gelişmeleri takiben, Avrupa ve Amerikan firmaları son derece karlı olan İran nükleer programına ortak olmak için birbirleriyle yarışmaya başlamışlardır.

Şah Hükümeti'nin Batılı Ülkelerle Nükleer İşbirliği Alanında İmzaladığı Antlaşmalar

Amerikan firmaları "İran'ın doğalgaz ve petrol rezervleri olmasına rağmen, bu kaynakları tasarruflu kullanması ve daha ucuz, aynı zamanda temiz olan nükleer teknolojiden azami oranda faydalanması" konusunda İran yönetimi nezdinde lobi faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu sırada Fransız ve Alman firmaları İlk büyük yatırımları gerçekleştirmeye başlamışlardır.

Şah aynı dönemde nükleer alanda bilim adamları ve teknik personel kadrosunu oluşturabilmek için yüzlerce öğrenciyi nükleer fizik ve mühendislik alanında eğitim görmek üzere ABD, Fransa, İngiltere, Hindistan ve, Almanya'ya göndermiştir. İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurduktan sonra ABD ile 10 yıllık bir nükleer yakıt temini sözleşmesi de imzalamıştır. Bunun haricinde Alman Kraftwerk Union firmasıyla (siemens ARGE'nin yan kuruluşu) Buşehr iki adet 1.200 MW'lık reaktör inşaatı için sözleşme imzalanmış ve firma 1974 yılında inşaatı başlamıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Özgür, a.g.e., s. 95

¹⁵⁷ Özgür, a.g.e., s. 97

¹⁵⁸ France and Iran Sign \$ 4 Billion Accord; Shah Will Receive 5 Nuclear Reactors, The New York Times

1974'te ise İran, Fransız firması Framatome ile Darhovin'de 950 MW'lık iki reaktörün inşaatı için sözleşme imzalamıştır.¹⁵⁹ Diğer taraftan Fransa ve İran arasında 5 nükleer reaktörün inşaatı için imzalanan on yıllık iş birliği antlaşmasının toplam tutarının 4 milyar dolar civarında olduğu belirtilmektedir. Bu antlaşma ile birlikte Fransa, İran'ın en önemli sanayi ortağı sıfatına da sahip olmuştur.

İran 1975'te Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya'nın müşterek girişimi olan uranyum zenginleştirme firması eurodif'in % 10 hissesini satın almıştır. İran, 3 Mart 1975 tarihinde de ABD ile toplam kapasitesi 8.000 MW olan sekiz reaktörün kurulması için 15 milyar dolarlık bir antlaşma imzalamıştır. 1975'te Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, İran Atom Enerjisi Kurumu ile İranlı mühendislerin eğitilmesi hususunda bir antlaşma imzalamıştır. Aynı tarihte, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, çalışmanın ekler kısmında orjinal metin bulunan, İran'a nükleer enerji teçhizatı satışına ilişkin 292 no'lu ve 'ABD-İran Nükleer İşbirliği' başlıklı Ulusal Güvenlik Memorandumu'nu imzalamıştır. Yapılan hesaplara göre bu antlaşmadan Amerikan firmalarının elde edecekleri gelir, o günün değeriyle 6 milyar Amerikan dolarından fazlaydı. Başka bir deyişle petrol zengini İran'ın nükleer olması ABD açısından sadece stratejik değil, ekonomik açıdan da hayati öneme sahipti.¹⁶⁰

ABD'nin nükleer işbirliği adı altında attığı adımlar bunlarla sınırlı kalmamış ve işbirliği, Başkan Gerald Ford'un Tahran'a nükleer yakıttan plütonyum ayrıştırma imkanı sunan Amerikan yapımı yeniden işleme tesisi satın alma ve çalıştırma teklifinde bulunan yönergei imzalanmasına kadar varmıştır. Önerilen bu antlaşma tam anlamıyla bir nükleer yakıt üretim sistemiydi. Ayrıştırılacak olan bu plütonyumun ileride nükleer silah teknolojisinde kullanılabilme riskine rağmen, böyle bir anlaşma gündeme gelebilmiştir. Çünkü o dönemin İran'ı ABD'nin en sıkı müttefiklerinden ve Ortadoğu stratejisinin üç ayağından biriydi. Dolayısıyla Washington için nükleer İran konusunda tedirgin olmak için hiçbir neden yoktu. Ford strateji Raporu'nda yine aynı mantık yatmaktaydı: "*İran'a nükleer enerji teknolojisinin tanıtılması hem İran'ın ekonomisine katkıda bulunacak, hem de bu*

¹⁵⁹ Celalifer, a.g.e., s. 44

¹⁶⁰ Jahangir Amuzegar, **Nuclear Iran: Perils and Prospects**, Middle East Policy, Vol: XIII, No:2, 2006, s. 91

teknoloji sonucunda serbest kalacak petrol rezervlerinin ihraç edilmesine ve diğer petrokimyasallara çevrilmesi için kullanılabilmesine olanak sağlayacaktır".¹⁶¹

12 Nisan 1977 tarihinde ise ABD ve İran arasında nükleer teknoloji değişimi ve nükleer güvenlikte işbirliği konularında bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak bununla da kalmayıp, 31 Aralık 1977'de ABD Başkanı Carter, ilişkilerin daha da geliştirilmesi için İran'a ziyarette bulunmuş ve ertesi gün, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi hususunda ABD tarafından İran'a "en çok gözetilen ulus kaydı" statüsü verilmiştir. 10 Temmuz 1978 tarihinde de ABD ve İran arasında Nükleer Enerji Antlaşması imzalanmıştır.¹⁶² Bu antlaşma ile birlikte, nükleer enerjide işbirliğinin geliştirilmesi ve gerekli parçaların İran'a daha rahat ihraç edilmesi sağlanacaktı.

Şah Hükümeti'nin Nükleer Silahlara Yaklaşımı

Şah'ın nükleer enerji konusunda çok istekli olması ve bu yönde kararlar almasına rağmen, bu kadar hırslı başlayan bir nükleer projenin içerisinde nükleer silah geliştirmeye yönelik beyan edilmiş açık bir niyet bulunmamaktaydı. Yapılan resmi açıklamalarda; nükleer silah üretme arzusunun var olmadığı, planlanan nükleer tesislerin de elektrik üretimi amacına hizmet edeceği söylenmekteydi. Bunun en anlaşılabilir nedeni o yıllarda ABD'nin Körfez politikasını değiştirerek, bu politikada İran'a özel bir yer ayırmış olması bu beyanda, İran'a bol miktarda konvansiyonel silah temin etme taahhüdünde bulunmuş olmasıdır. İran Şahı'nın bazı açıklamalarına bakıldığında da bu çıkarsamayı yapma olanağı oluşuyor.

İran Şahı bazı konuşmalarında ülkenin güvenlik rejimini, bu rejime yönelebilecek tehditleri analiz ettikten sonra bu tehlikelerle baş etmede nükleer silahların kullanılacak yöntemler arasında bulunmadığına dikkat çekmiştir. Hem bölgedeki diğer komşularının İran kadar gelişmiş silah ve teknolojiye sahip olmadıkları ve olmayacakları var sayımından hareketle, hem de nükleer silahlara sahip Sovyetler Birliği karşısında üretilecek üç, beş nükleer silahla mücadele edilemeyeceğini, İran'ın nükleer silahlara ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Şah, bu gerçeklerden yola çıkarak, nükleer silahlara sahip olmanın sıkıntı yaratmaktan ve

¹⁶¹ Dafna Linzer, **Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy**, The Washington Post, 2005

¹⁶² Celalifer, **a.g.e.**, s. 50

silahlı güçler programına fazladan bir yük teşkil etmekten başka bir işe yaramayacağını söylemiştir.¹⁶³

Ancak İran Şah'ı bu açıklamalarını sadece mevcut dünya dengeleri ve koşulları için gerekli olduğunu, yirmi yıl sonra koşullar değiştiğinden yeniden seçenekleri gözden geçirmenin söz konusu olacağını sözlerine eklemeyi ihmal etmemiştir. 1970'lerde Güney Afrika'dan "sarı pasta" temin etmek için gizli bir sözleşme imzaladığı ve İran Atom Enerjisi Kurumunda nükleer silah tasarlama takımı kurduğuna inanılıyor.¹⁶⁴ Kaldı ki nükleer silahlara erişimin Şah Hükümeti nin planları dahilinde olduğunu savunan görüşlere rastlamak da mümkündür.

3.5.3.2. 1979 İslam Devrimi Sonrasında İran Nükleer Programı

Duraksayan ve Sonrasında Gerileyen Nükleer Program

İran Şah'ının da belirttiği gibi dünya dengeleri aniden hiç tahmin edilmeyen bir yöne kayabilmektedir. İran Şah'ının tahtı, bölge devletleri eliyle değil bizzat kendi halkı tarafından devrilmiştir. Nükleer program ve buna paralel olarak kurulan ilişkilerin tümü 1979 yılında gerçekleşen İran devrimi ile sekteye uğramıştır.

Ayetullah Humeyni, yabancı ülkelere bağımlılık yaratır düşüncesi ile nükleer çalışmaları durdurmuş. Ve tesislerin tamamlanmasını istememiştir.¹⁶⁵ Humeyni ile birlikte kurulan reaktörlerin inşaatı tamamlanmamıştı ve İran- Irak savaşı boyunca nükleer tesisler defalarca kez bombalanarak tahribe uğratılmıştır.

Nükleer Programın Yenidsen Hayata Geçirilmesi

1980 ve 88 yılları arasında devam eden İran-İrak savaşı ve beraberinde gelen ağır ekonomik fatura sonrasında İran'ın elektrik enerjisine olan gereksinimi de bir hayli artmıştır. İran, nükleer enerjinin yaratacağı avantajları düşünmeye başlamıştır. İran İslam Rejimi 1989'dan sonra dönemin Cumhurbaşkanı Haşemi Rafsanjani'nin

¹⁶³ Cankara, a.g.e., s. 51

¹⁶⁴ **Remarks by Shah on Iran's Policies and Plans,**

<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb268/index.htm>, (Erişim, Ağustos 2011)

¹⁶⁵ Mustafa Kibaroglu, **Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power**, Middle East Journal, Vol. 60, No: 2, 2006, s. 213

dini lideri ikna etmesi üzerine nükleer enerji konusunda yeniden atağa geçmiştir.¹⁶⁶ İran daha güçlü ve bağımsız olabilmek için kendi nükleer tesislerinin olmasını istemiştir.

İran ve Çin Arasındaki Nükleer İş Birliğinin Gelişmesi

Savaş süresince İran, batılı devletlerle Irak'a olan yardımlarından dolayı ilişkilerini azaltmıştır. Bu yüzden nükleer tesislerin tamamlanması için Brezilya, Arjantin, Çekoslovakya ve Çin gibi ülkelerle temasları artırma yoluna gitmiştir. Bu ilişkilerin neticesinde 1991 yılında Çin, İran'a UAEA denetiminde uranyum zenginleştirme teknolojisinde kullanılan uranyum Heksafflorit sağlamıştır¹⁶⁷. ABD faktörü nedeniyle, Çin ve İran arasında imzalanan anlaşmalar ya bloke edilmiştir. İran ve Çin arasında nükleer alanda başlayan iş birliği, 2002 yılında başlayan nükleer kriz sonrasında da devam etmiş ve Çin hükümeti, kesin olarak programından saptığı kanıtlanmadığı sürece İran'ın nükleer faaliyetlerini devam ettirebileceği ve barışçıl nükleer teknoloji hakkından yararlanabileceği şeklindeki tutumunda ısrarcı olmuştur.

İran ve Rusya Arasında ki Nükleer İş Birliğinin Gelişmesi

İran 1989'da Gorbaçov yönetimi ile nükleer alanda iş birliği kararı almış, ancak Sovyetler Birliğinin dağılma süreci nedeniyle bu iş birliği bir süre ertelenmiştir. 8 Ocak 1995 tarihinde, Yeltsin hükümetindeki Rusya Atom Enerjisi Bakanlığı ile kapsamlı bir nükleer iş birliği antlaşması imzalanabilmiştir.¹⁶⁸ Uluslararası arenada, bu iki ülkenin iş birliğine yönelik ciddi kaygılar bulunmasna rağmen, her iki taraf da bahsi geçen reaktörün inşaatı hususunda UAEA kurallarına bağlı kalacaklarını kabul ederek çalışmalara başlamışlardır. İran ve Rusya hükümetleri, aynı zamanda İran da gaz santrifüjlü uranyum zenginleştirme tesisini kurma konusunu tartışmak üzere anlaşmaya varmışlardır. Bu duruma en çok ABD tepki göstermiş Rusya'yı ikna etmeye çalışmıştır. ABD, Rusyayı ikna edememiş reaktörlerde üretilen plütonyumun İran tarafından nükleer silah yapımında

¹⁶⁶ Farhang Rajae. **The Iran-Iraq war: The Politics Aggression**, University Press of Florida, Florida, 1993.s. 30

¹⁶⁷ Cankara, **a.g.e.**, s. 121

¹⁶⁸ Michael Eisenstadt, **Iranian Military Power: Capabilities and Intentions**, Washington D.C: The Washington Institute for Near East Policy, 1996, s. 106–107

kullanılacağını idda etmeye başlamıştır. plütonyum konusunun sorumluluğunu Rusya üstlendikten sonra, ABD bu sefer de reaktörlerin doğrudan nükleer silah amacıyla kullanılmasa da Rusya tarafından eğitilecek teknik ekibin daha sonra silah yapımında kullanılmak üzere reaktörleri çalıştırabileceklerini idda etmiştir.¹⁶⁹

2000 yılında dönemin İran Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hasan Rohani ve Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeyyev, İran'ın askeri ve teknik kabiliyetlerine geliştirmesi konusunda bir toplantı yapmışlar ve Rusya bu konuda İrana destek garantisi vermiştir.¹⁷⁰ Nükleer krizin başladığı 2002 yılı sonrasında ise Rusya, İranla nükleer alandaki iş birliğini devam ettirmiş ve somut bir delil olmadığı sürece bu tutumundan taviz vermeyeceğini söylemiştir. 2008 yılına gelindiğine göre 1995 te başlayan Buşehr projesinin %99 u tamamlanmış ve ilk yakıt sevkiyatı gerçekleşmiştir.

ABD nin İran Nükleer Programına Yaklaşımı

İslam devriminden sonra İran'lı öğrencilerin Tahrandaki ABD büyük elçiliğini işgal etmeleri ve çalışanları 444 gün rehin tutmaları nedeniyle ABD-İran ilişkileri o tarihten itibaren kopmuş ve günümüzde normal seviyelere ulaşmamıştır.¹⁷¹ ABD ciddi düşman gözüyle baktığı İran'ın nükleer program hususundaki adımlarını her fırsatta baltalamaya çalışmıştır. 2000 tarihinde Amerikan İstihbarat Ajansı CIA' nin hazırladığı raporda İran mevcut durumu ile nükleer silah üretebilecek kapasiteye ulaşmıştır. ABD'nin 2000'den günümüze kadar devam eden bir süreçte, doğru istihbari bilgilere ulaşmak yerine, yanlış istihbarat kayıtlarıyla dünya kamuoyunu ikna etmeye çalışma yolunu seçmiştir. İran, henüz uranyum zenginleştirme teknolojisine bile sahip değilken, CIA raporlarında nükleer silah üretme kapasitesine sahip olduğu söylenmiştir.¹⁷²

¹⁶⁹ Eisenstadt, **a.g.e.**, s. 107

¹⁷⁰ Celalifer, **a.g.e.**, s. 55

¹⁷¹ Malm-Shora Esmailian, **Iran on the Brink**, Pluto Press, London, 2007, s. 140-148

¹⁷² James Risen ve Judith Miller, **CIA Tells Clinton an Iranian A-Bomb Can't be Ruled Out**, New York Times.

3.5.4. İnan Nükleer Krizi

14 Ağustos 2002 tarihinde Ulusal Direniş Konseyi ve halkın mücahitleri  rg t 'nün eski bir  yesi olan Alireza Jafarzadeh Washington D.C'deki bir toplantısında, İnan içerisindeki kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak, Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'taki ağır su reaktörlere ilişkin iki gizli nükleer projeyi ifşa eden bir konuşma yapmıştır. ABD zaten son üç yıldır İnan'ın nükleer silah üretme niyetinde olduğunu iddia ederken artık kendince somut ve haklı bir gerekçeye sahip olmuş ve İnan'ı nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçlamıştır. İnan nükleer krizi böylelikle başlamıştır.¹⁷³ İnan'ın UAEA'ya bildirmeden yürüttüğü bu faaliyetlerin ortaya çıkması sonrasında ABD, İnan'ın ani denetim hakları sağlayan Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi ve tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesini istemiştir. ABD'nin tek taraflı politiaar uygulama yoluna gitmesinden çekinen Avrupa Birliği  lkeleri duruma müdahale etmiş ve bu tarihten sonra sorunun diplomasiyle çözümlenmesi için "Avrupa Birliği  l s " adı altında İnan'la gerekli müzakereleri yürütme sorumluluğunu üstlenmişlerdir.

3.6. İRAN VE ORTADOĞU

Orta Doğu'nun zengin petrol ve gaz kaynakları ve jeopolitik konumu İnan için her zaman önemli olmuştur. Bölge, İnan İslam Cumhuriyeti dış politikasının coğrafı olarak öncelikleri arasında yer almıştır.

İnan İslam Cumhuriyeti'nin, Avrasya bölgesinde Körfez ve Hazar olmak üzere enerji kaynakları bakımından son derece zengin ve önemli olan iki alanın arasında yer alması, Soğuk Savaşın bitiminden itibaren Orta Doğu'nun uluslararası politika da önem kazanması, bölgeden gelecek her tür tehdidin doğrudan İnan İslam Cumhuriyeti'nin güvenliğini etkilemesi ve son olarak İnan İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının öncelikleri arasında olan İslami ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi, İnan İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının coğrafı olarak öncelikli halkasının daha geniş olmasını sağlamıştır.

¹⁷³ Celalifer, a.g.e., s. 55

Körfez bölgesi İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenliğini doğrudan etkilemesi açısından ve dünya enerji piyasasında oynadığı rol itibarıyla İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında önemli bir coğrafyayı oluşturmaktadır.

Filistin sorunu nedeniyle İsrail'e komşu ülkelerle ilişkiler İran İslam Cumhuriyeti'nde önemli bir yere sahip olmuştur. Suriye, Lübnan'daki Şii grupları, özellikle Hizbullah ve Filistin'de ise Hamas'la ilişkiler İsrail'den gelebilecek her tür tehdide karşı önemli sayılmaktadır. Körfez bölgesi XX. yüzyılda uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahip olmuştur. Öyle ki, Halfred Mekinder (1861-1947) Körfez'den Hartland'in (yer küresinin yüreği) bir parçası ve Yurdıs Fon Luhazen ise Körfez'den "merkezin merkezi" olarak söz etmişlerdir.¹⁷⁴

Soğuk Savaş dönemi Körfez, Avrupa ve Güney Doğu Asya ile birlikte iki kutup rekabetinde üç stratejik cephelerden birini oluşturmaktaydı. Bölgenin jeopolitik istikrarı iki süper güç arasında jeopolitik dengenin temelini oluşturmuştur. Yeni dünya düzeninde jeo-ekonomik bölgeleri kontrol altına alan güçler üstünlüğe sahiptir. Jeo-ekonomi uzmanı olan Edward Latorak ve John Jak Şerayber'e göre Körfez bölgesini hegemonyası altına alan güç dünyayı hegemonyasını altına alır.¹⁷⁵

Körfez bölgesini bu kadar önemli kılan en önemli öge bölgenin enerji kaynaklarıdır. Söz konusu bölge Dünyanın %66 petrol ve %33 gaz rezervlerine sahiptir.¹⁷⁶ Ayrıca, Körfez petrolü kalite, verimlilik, üretim masrafı ve taşımacılığın kolaylığı ve düşük fiyatlı olması açısından diğer kaynaklara göre daha avantajlı durumdadır. Uluslararası Enerji Kurumu'nun hazırladığı "2010 Dünya Enerji Görünümü" belgesinde gelen verilere göre petrol üretimi 1996'da 62.7 Milyon varil iken 2010'da 78.9 Milyon ve 2020'de ise bir az artışla 82.2 Milyon varile yükselecektir. Öte yandan, Körfez dışı kaynaklarda petrol üretiminde azalma yaşanacağı tahmin edilmektedir. Bu durumda Körfez bölgesinin petrol üretimi %162.7'lik bir artış göstererek 17.2 Milyondan 45.2 Milyon varile yükselecektir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2009, s. 334-336

¹⁷⁵ Kashef Asl N., **1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkiler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.54

¹⁷⁶ World Energy Outlook 2010, <http://www.iea.org/w/bookshop/add.aspx?id=422>, (Erişim, Eylül 2011)

¹⁷⁷ World Energy Outlook 2010, <http://www.iea.org/w/bookshop/add.aspx?id=422>, (Erişim, Eylül 2011)

Üstelik, ABD'nin ithal petrole bağımlılığı 2000 tarihinde %57, Avrupa'nın %88 ve Japonya'nın ise %100 olmuştur. 2020'de dünya petrol ihtiyacının %60'ının Körfez bölgesinden sağlanacağı ve XXI. yüzyılın ortalarında ise petrol üretiminin ancak İran, Irak, BAE, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in elinde olacağı tahmin edilmektedir.¹⁷⁸ Bu durum gelecekte bölgenin stratejik rekabetin odak noktası olmasını sağlamaktadır. Petrol ihracının yanı sıra bölgenin istikrarı doğrudan İran güvenliğini etkilemektedir.

Rafsanjani döneminden itibaren güvenlik konuları İran'ın bölgeye yönelik politikasının temelini oluşturmuştur. Bölgenin güvenliğinin sağlanması hem petrol ihracı ve hem ülkeye sızma olasılığının önlenmesi bakımından İran için önem arz etmektedir. İran bölge ülkeleri ile birlikte kapsamlı bir güvenlik sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamlı güvenlik sisteminin bölge ülkelerinin yabancı kuvvetlere ihtiyaç duymamalarına neden olacağı düşünülmektedir.

İran'ın Orta Doğu politikalarında Şii anlayışın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmalara göre, Şii Müslümanların günümüz İslam topluluklarının yaklaşık %10 ve %15 arası bir oranı teşkil ettiğini göstermektedir.¹⁷⁹

Özellikle Şiiliğin doğuş merkezi olan Irak'ın, bünyesinde barındırdığı Şii Müslüman yoğunluğuyla mezhep tarihinde önemli bir yere sahiptir. Irak'ın sahip olduğu nüfusunun % 97'si Müslüman olup bu oranın yaklaşık % 65'ini Şii mezhebi oluşturmaktadır.¹⁸⁰

İran İslam Cumhuriyeti ise günümüzde Şiilerin yönetiminde olduğu tek ülke konumunda olup, söz konusu mezhep Müslüman nüfusunun % 89'unu teşkil etmektedirler.¹⁸¹ Diğer Körfez ülkelerinde yaşayan Şiiler ise ya azınlık olarak sayılabilmekte ya da yönetimden uzak konumdadırlar. Irak nüfusunun % 65'i Şii kökenli olduğundan dolayı İran bu bölgedeki Şiileri sürekli desteklemiş, işgal sonrası yeni Irak'daki Şii üstünlüğünden memnun olmaktadır.

¹⁷⁸ Kashef, **a.g.e.**, s. 57

¹⁷⁹ Christopher M. Blanchard , **İslam: Sunnis and Shiites**, CRS Report For Congress November, 2006, s.4

¹⁸⁰ İhsan D. Dağı, **Orta Doğu'da İslam ve Siyaset**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s.38

¹⁸¹ Dilek Aydın, **İran'ın Ortadoğu Politikasının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri**, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.4-24

İran ve Irak mezhep konusunda ortak noktada buluşmalar da aralarında önemli farklılıklar mevcuttur. Her şeyden önce Irak'taki Şii Arap kültürü ekseninde şekillenirken, İran'da Fars kültürü merkezinde gelişmiştir. Yine, Irak sadece, dinî merkez olma özelliğini muhafaza eden statik bir anlayış benimserken, İran bu olguyu siyasette hâkim bir unsur olarak kullanarak ve ulehasını güçlendirerek daha dinamik ve pragmatist bir çizgi izlemiştir. İran'da birleştirici üst kimlik olarak kullanılan Şii olgusu, diğer ülkelerde mevcut olan Şii topluluklarla yüzyıllardır sağlam bir bağlantı içerisinde olmuştur. Sahip olduğu etnik ve kültürel mozaik yapısını Şii olgusu altında birleştiren İran, İslam devriminden sonra bölgesel hâkimiyet yarışında yine bu olguya dayanarak politik açılımlarda bulunmuştur.

Siyasal yönden son derece duyarlı olan Orta Doğu Bölgesi'nde yaşanan Arap-İsrail uyuşmazlığı günümüzde süregelen önemli uluslararası sorunlarının başında gelmektedir. Özellikle, Orta Doğu'da son dönemde yaşanan gerilim ve çatışmalar, sadece bölgenin içerisinde barındırdığı toplumsal, siyasi, tarihî ve kültürel dinamiklerinden beslenen bir sürecin sonucu değildir. Gerek Filistin'de ve gerekse Lübnan'da yaşanan siyasi mücadele, hem bölgesel jeopolitiğin hem de uluslararası konjonktürün bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda, görünürde toprak anlaşmazlığı çerçevesinde mezhepsel bir sorun olarak gelişen Arap-İsrail çatışmasının ana temelini, çok daha geniş bir algılamayla ele alınması gerektiği söylenebilir. Başka bir deyişle, İran'ın nükleer çalışmaları, Irak merkezli gelişmeler, ABD-İsrail eksenine karşı beliren Suriye-İran ittifakı gibi pek çok etken Lübnan ve Filistin sorunuyla iç içe geçmiş durumdadır.

İsrail-İran ilişkilerinin en önemli aktörü Hamas'dır. Filistin topraklarında yapılan seçimlerle Filistin adına söz söyleme hakkına kavuşan Hamas İran tarafından desteklenmektedir. Bu destekte İran'ın Şer odağı olarak görülmesinin yanında Hamas'ın taşıdığı İslami kimliğinde önemli bir etkeni vardır.¹⁸²

Şah yönetiminin devrilmesinin hemen ardından Tahran, İsrail Büyükelçiliğini kapatmış ve Batı tarafından “terör örgütü” olarak kabul edilen

¹⁸² Mehmet Şahin, **Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller**, Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt:1, 2006, Sayı:1, s.40

Hamas'a diplomatik bir ayrıcalık tanıyarak temsilcilik açma izni vermiştir. Yine, Tahran, Filistin halkına destek olmak amacıyla hükümet dâhilinde ve resmî olmayan kurumlar aracılığıyla yardım toplamıştır. Bunun dışında, İran ve Hamas, Orta Doğu Barış sürecine destek veren Amerika'ya karşı ortak tavır içerisinde de bulunmuşlardır. Bu kapsamda, 19 ve 22 Ekim 1991 tarihlerinde düzenledikleri özel konferanslarla İsrail ile barış antlaşması imzalanmaması yönünde, barış karşıtı taraf oluşturma gayreti içerisine girmişlerdir.¹⁸³ El Aksa İntifası sırasında İran destekli Hizbullah örgütünün Hamas'a ciddi bir şekilde askerî ve finansal destek sağlaması, İran-Hizbullah-Hamas denklemini birbirini yaklaştıran faktör olmuştur. Bu eksenin ilişkileri, Hamas'ın siyasi lideri Meşal'in Şam'da yaşamaya başlamasıyla beraber daha da derinleşmiştir.¹⁸⁴

İsrail'in bölgesel amaçlarına ulaşmaması amacıyla İran'ın uyguladığı en önemli stratejilerden biri de Filistinli İslami örgütler arasında arabulucu rolü üstlenmek olmuştur.

Bu kapsamda Nisan 2006 yılında Tahran'ın ev sahipliği yaptığı Kudüs toplantısında Hamas lideri Meşal ve İslami Cihad lideri Ramazan Abdullah Şallah bir araya getirilmesi bu anlamda önemlidir. Söz konusu zirvede, İslami Cihad lideri Şallah, “ *Hamas'taki kardeşlerimizi destekliyoruz. Onları direnişten vazgeçirmeye çalışan her şeyi reddediyoruz. Filistin sorununa tek çözüm direniş ve Hamas bunun kalbinde yatıyor*” diyerek Hamas-İslami Cihad stratejik birlikteliğini teyit etmiştir.¹⁸⁵

İran; İsrail karşıtı Hamas üzerinde kullandığı etkin nüfuzunu, gitgide zorlaşan bu sorunu kendi ulusal çıkarları ve bekası için kullanmak istemektedir. İran Dış İşleri Bakanı Menuçehr Mutteki'nin yaptığı bir *konuşmasında* “*Filistin halkının haklarının savunulmasının İran'ın değişmeyen siyasetlerinden biri olduğunu*” vurgulaması, günümüzde olduğu gibi yakın gelecekte de Tahran'ın,

¹⁸³ Muhammad Muslih, **The Foreign Policy of Hamas, Council of Foreign Relations, February 2000**, s.22. (Çevrimiçi), <http://www.cfr.org/content/publications/attachments/Muslih.pdf>, 30 Mart 2008.,(Erişim Tarihi, Ağustos 2011)

¹⁸⁴ Bora Bayraktar, **Hamas**, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2007, s.189

¹⁸⁵ Amira Howeid, **Tough Messages**, Al-Ahram Weekly, Issue No: 791, 20-26 April 2006, (Çevrimiçi), <http://weekly.ahram.eg/2006/791/fr1.htm>, (Erişim, Ağustos 2011)

farklı mekânlarda ve farklı aktörler aracılığıyla, ABD ve İsrail ile olan bölgesel rekabetini sürdürmede kararlı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁶

Lübnan'daki iç karışıklıklar ve İsrail'e karşı faaliyet yürüten örgütlerinde burada konuşlanması devrim ihraç etmek isteyen İran için önemli imkan sağlamıştır. İran Lübnan'daki Şiileri örgütleyerek, Hizbullah'ın temellerini atmıştır. Dini Lider Humeyni, Şiilerin kutsal savaş olan "cihad" için örgütlemesi amacıyla 3000 seçkin Devrim Muhafızını gizlice Lübnan'a göndermiştir.¹⁸⁷ Bu örgütlenme çabaları günümüzde de Hizbullah'ın en güçlü olduğu merkez olan Güney Lübnan'daki Baalbek ve Beka Bölgesi'nde yoğunlaşmış ve burada düzenli gerilla birlikleri yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu bölgede güçlenen Hizbullah, kısa zamanda yoksul Şiilerin yoğun olarak yaşadığı Beyrut'un güney gecekondu bölgelerine ve daha sonra da Batı Beyrut'un tümünde etkin olabilmeyi başarmıştır.

İran, Velayet-i Fakih inancına bağlı olan Hizbullah'a her yıl yaklaşık olarak Tahran'dan 100 milyon dolar yardım verdiği bilinmektedir. 1996 yılında Londra'da yayınlanan "El Vasat" adlı dergi için yapılan bir röportajda, Hizbullah lideri Nasrallah, İran'dan aldığı maddi desteği itiraf etmiştir.¹⁸⁸

3.7. İRAN VE TÜRKİYE

İran, yaklaşık Türkiye'nin iki katı kadar bir toprağa (1.643.000km) ve Türkiye'ninkine yakın bir nüfusa (65.000.000) sahiptir. Zengin petrol ve doğal gaz rezervleri vardır. Yeryüzünün bilinen petrol rezervinin %10'u İran'dadır. Ayrıca Basra Körfezindeki uzun kıyıları dolayısıyla Körfez ve Hürmüz Boğazındaki petrol ulaşım hatlarına etkili olabilir.¹⁸⁹

Türkiye'nin ise İran'a nispetle gelişmiş bir sanayi, Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle ve Avrupa'yla güçlü ilişkileri vardır. Bakü-Ceyhan boru hattı tamamlandığında Doğu-Batı enerji ulaşım hattı önemli bir mevkiye sahip olacaktır. İki ülkenin de uzun bir tarihe dayanan köklü bir devlet geleneği vardır. Her iki ülke

¹⁸⁶ IRNA, **Mutteki: Filistin Halkının Haklarını Savunmak İran'ın Değişmeyen Siyasetidir**, 11 Aralık 2006, (Çevrimiçi), www.irna.com/tr/news/view/menu, (Erişim, Ağustos 2011)

¹⁸⁷ Emin Demirel, **Hizbullah**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s.28

¹⁸⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 38

¹⁸⁹ Türkiye-İran İlişkileri, <http://www.kritik-analitik.com/NewsPopUp.aspx?Id=382> (Erişim Eylül 2011)

de kendi coğrafyalarında kurulmuş ve bölgede egemen olmuş devletlerin tarihi mirasçısıdır. Orta Doğu'da İsrail ve Avrasya'nın bu kesiminde Rusya Federasyonu hariç, Türkiye ve İran'dan başka bölgesel güç olma iddiasında bulunacak başka ülke de yoktur. Bölgesel güç olma iddiası Türkiye ve İran'ı tarih boyunca karşı karşıya getirmiştir

Türk-İran ilişkileri Türklerin tarih sahnesine çıktıkları devirlerde başlar. Horasan'dan Orhun nehrine kadar uzanan ve o zamanlar Turan adıyla anılan Türk ülkesi İran'a komşu olmuş ve bu iki milletin aklımıza gelebilecek her konudaki münasebetleri günümüze değin sürmüştür. İlk ciddi karşılaşmanın Hunlar zamanında olduğu tahmin edilmektedir. Ak Hunlar döneminde çatışmayla başlayan Türk-İran ilişkileri Göktürkler devrinde daha çok pragmatik bir seyir izlemiştir. Sasanilerle birlikte Akhun topraklarını bölüşen Göktürkler İpek yolunun paylaşımı noktasında çıkan anlaşmazlık üzerine bu kez İranlılara karşı Bizans'la anlaşmıştır.¹⁹⁰ Orta Asya Türk dünyasından Bizans'a giden ilk elçinin gündeminde Sasanilere karşı yapılacak olan ittifakın ayrıntıları vardır. Bu süreç Sasanileri zayıflatıp İslam ordularının İran'ı kolayca ele geçirmesine zemin hazırlamıştır.

B.Selçuklu Devleti zamanında Türk-İran ilişkilerinin en yoğun olan zamandır. Devlet, İran coğrafyasında kurulmuş olup Türkmenlerden oluşmaktaydı. Ancak devletin kurulmasından kısa bir süre sonra İran idari gelenekleri benimsenmiş ve Tuğrul Bey kendisine vezir olarak İranlı devlet adamları seçmiştir.¹⁹¹ Yeni kurulan devlette atlı ve göçebe Türkmenler daha çok askeri alanlarda istihdam edilmiştir.

Selçuklu Devletleri zamanındaki uyumlu Türk-İran ilişkileri Osmanlı döneminde sancılı, bir o kadar da komplike bir şekle bürünmüştür. Özellikle, eskiçağlardan beri büyük imparatorlukların bir parçası ya da küçük hanedanların elinde bölünmüş bir yapıda olan İran coğrafyası 1501 yılında Şah İsmail'in Safevi Devletini kurmasıyla müstakil bir devlet olmuş ve tüm İslam dünyasını, Türkler için düşünecek olursak Anadolu'yu etkiler bir mahiyet kazanmıştır.¹⁹² İsmail ülkesinde hem dini hem de siyasi bir lider olarak kabul edilmiş, hükümdar olduğu sırada çok genç olmasına rağmen yarı kutsal bir şahsiyet olarak görülmüştür.

¹⁹⁰ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi Genel Dizisi, İstanbul, s. 25

¹⁹¹ Saray, **a.g.e.**, s. 25

¹⁹² Robert Olson, **Türkiye-İran İlişkileri**, (Çev. Kezban Acar), Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2005, s.50

Şah İsmail hükümdarlığı döneminde Şii doktrinini devletin resmi dini olarak benimsemiş ve bu anlayışı bölgeye dayatmaya başlamıştır.¹⁹³ Bu durum Osmanlı-Safevi ilişkilerinin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Tehlikenin farkında olan Bayezid Han durumu savaş yoluyla halletmeye pek niyetli değildi. Oysa o sırada Trabzon valisi olan Yavuz Sultan Selim durumun ciddiyetini kavramış ve hükümdar olur olmaz kontrolden çıkan bu kitleyi yola sokmak için büyük çaplı bir harekât düzenlemiştir. Şeyhülislamdan fetva da alan Selim 1514'te Çaldıran'da Şah İsmail'in ordusunu dağıtmıştır.¹⁹⁴

Sultan Selim döneminde Safevilere sadece askeri müdahaleler yapılmamış ekonomik ambargo ile İran'a karşı büyük bir boykot da uygulanmıştır. Bu savaş ve sosyo ekonomik politik uygulamalardan sonra Safevilerin Osmanlı karşısına çıkmada giderek itidalli davrandığı, çatışma ve savaşlardan da titizlikle kaçındıklarını görmekteyiz.

Yavuz'dan sonra tahta geçen Kanuni'nin, babasının uyguladığı yıldırıcı ve sert politikaları yumuşatmasına ve ilişkileri düzeltmeye yönelik bir dizi çalışma yapılmıştır. Bunların sonuç vermemesi, bölgeye Irakeyn Seferi diye tarihe geçen bir dizi harekât yapılmıştır.

Bu seferler sonrası Osmanlıların daha önceleri resmi muhatap olarak tanımadığı Safevi Devletiyle ilk hukuki ilişkileri olan Amasya Antlaşması (1555) imzalanmış, dolayısıyla bu devleti resmen tanımıştır. Antlaşmaya Osmanlı açısından maksat hasıl olmuş, Batı seferleri esnasında sürekli ayak bağı olana İran'ı, fethetmekten ziyade kuşatma ve izole etme amacı gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁵

III. Murad devrinde karşılıklı suçlamalarla antlaşma tekrar bozulmuş ve bundan sonra yapılan ve çok uzun süren savaşlar, sınırların Amasya Antlaşmasındaki haliyle tekrar kabulü şeklinde imzalanan muahedelerle son bulmuştur.¹⁹⁶ Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri olan Sokullu Mehmed Paşa aslında bu kısır döngünün farkına Sultan Murad'ın İran'a savaş açtığı esnada varmış ve onu bu niyetinden vazgeçirmeye çalışmıştır.

¹⁹³ Olson, **a.g.e.**, s. 53

¹⁹⁴ Saray, **a.g.e.**, s. 30

¹⁹⁵ Saray, **a.g.e.**, s. 30

¹⁹⁶ Yusuf Halaçoğlu, **Tarihten Günümüze Türk-İran ilişkileri Sempozyumu**, Türk Tarihi Kurunu Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50

Savaşlar sonucunda fethedilen yerlerden elde edilen gelirler bırakın seferlerin masraflarını karşılamayı bölgede istihdam edilecek askerin ulufesini dahi sağlayamamıştır. Öyle ki 1618 yılında imzalanan Serav Barış Antlaşması'nın 1612 yılında kabul edilen İstanbul Antlaşması'ndan yegâne farkı İran'ın her yıl ödediği 200 yük ipeğin 100 yüke indirilmesi olmuştur.¹⁹⁷

Aslında Devlet-i Aliye Doğuyla sadece herhangi bir sorun çıktığında ilgilenmek gibi bedeli ağır olan stratejik bir hata yapmıştır. Osmanlı-Safevi savaşları IV. Murad zamanında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla son bulmuştur.¹⁹⁸ Böylece yaklaşık yüz kırk yıldır iki ülke arasında devam eden hâkimiyet mücadelesi neticelenmiş ve Türk-İran sınırı kabaca bugünkü halini almıştır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'siyle İran arasındaki ilişkiler ilk dönemde bazı sınır problemleri şeklinde ortaya çıkmış, ancak 1926 yılında iki ülke arasında yapılan Güvenlik ve Dostluk Antlaşması ve 1932 yılındaki Hakem Antlaşması'yla bu sorunun halline çalışılmıştır.¹⁹⁹ Cumhuriyet devrinin ilk dönemindeki ideolojik politikalar sonucu, genelde doğuya özelde de İslam ülkelerine yüz çeviren Türkiye'nin İran'la münasebetleri de bundan nasibini almıştı. Bununla birlikte Ortadoğu'da faşist İtalya'nın tehditleri bölge ülkeleri için ciddi bir tehlike oluşturmaya başladığında, İran'ın öncülüğünde ve İngilizlerin teşvikiyle Türkiye, İran ve Irak'tan meydana gelen Sadabad Paktı 1937'de Afganistan'ın da katılımıyla imzalandı.²⁰⁰

3.7.1. İslam Devrimi Sonrası İlişkiler

1979 yılında İran devrimi meydana geldiğinde Türk-İran ilişkilerinin geçmişine bakan herkes ilişkilerin kötüye gideceğini tahmin ediyordu. Ancak ilişkiler kötüye gitmedi aksine daha da iyi bir seyir takip etti. İran'ı terk ederek Sovyet Rusya'nın nüfuzuna girmesine yol açmak istemeyen Türkiye, açıkça İran karşıtı bir tutum içine girmedi. Bu yüzden, Tahran'da bulunan ABD büyükelçilerinin rehin alınmasının ardından, Kasım 1980'de İran'a ambargo koyan ABD'nin uygulamalarını takip etmeyi kabul etmedi. Türkiye'de 1980 Darbesi'nin

¹⁹⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s. 51

¹⁹⁸ Arthur Goldschmidt JR. ve Lawrence Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, (Çev: Aydemir Güler), Doruk Yayınları, İstanbul, 2005, s. 225

¹⁹⁹ JR. ve Davidson, a.g.e., s. 227

²⁰⁰ Halaçoğlu, a.g.e., s. 57

gerçekleşmesiyle bir ara bozulur gibi olan ilişkiler, İran - Irak Savaşı'nın çıkmasıyla tekrar rayına oturdu.²⁰¹ Bu dönemde Türkiye'nin izlediği tarafsızlık siyaseti sonucunda Türkiye, İran'ın en önemli ticari partnerlerinden biri hale geldi.

Bu dönemde Türkiye, İran-İrak Savaşı'nın Türkiye ile ticari ilişkilere zarar vermemesi ve PKK'nın desteklenmemesi yönündeki isteklerini İran'a ilettiler. İran bu konularda hassasiyet gösterdi, hatta savaş döneminde Kerkük - Yumurtaalık petrol boru hattının bulunduğu bölgeleri ele geçirmekten özellikle kaçındı. Fakat savaşın sona ermesiyle, ticari kaygıların gölgesinde sırasını bekleyen kimi sorunlar bir anda patlak vermiştir. Hem ticari ilişkiler önemli bir ölçüde gerilemiş hem de siyasi ilişkiler ciddi bir krize girmiştir.

1979'da İmam Humeyni liderliğinde İran'da meydana gelen devrim bütün İslam dünyasında olduğu gibi Türkiye'de de etkisini gösterdi ve o zamanlar yükselen ideoloji konumundaki İslamcılığa mensup kimseler arasından da sempatanlarını bulmakta gecikmedi. İran'daki bu gelişmelerin bölge ülkelerine etkileri İran'ın komşuları tarafından karşı tedbirlerin alınmasına yol açtı. Hatta aynı dönemde 12 Eylül darbesiyle Türkiye'de askeri bir yönetimin iş başına gelmesini de bu devrimle ilişkilendirenler olmuştur.²⁰² Bundan sonraki süreçte Türk-İran ilişkilerinin Türk kamuoyundaki algılanışı daha çok İran mollaları ile Türkiye'deki laikçilerin ideolojik karşıtlığı şeklinde olmuştur. Türkiye'deki İslamcılar üzerindeki İran etkisi zamanla kaybolma noktasına gelmiştir. İran'ın devrimin ilk zamanlarındaki devrim ihraç etme politikaları, yerini ülkelerarası ortak menfaatlerin ön plana çıktığı normal komşuluk ilişkilerine bırakmıştır diyebiliriz.²⁰³ Türkiye ile İran arasındaki çatışmalardan tarih boyunca her iki taraf da bir kazanç elde edememiş, bilakis zarar görmüşlerdir. Bu bakımdan son zamanlarda her iki tarafta olumlu yönde gelişen politika değişikliklerinin uzun vadeli ve sağlam temeller üzerine oturtulmuş bir yapı kazanması iki ülkenin ve halklarının yanında, bölge ve dünya için de çok hayırlı sonuçlar vereceğini ummak haklı bir beklentidir.

²⁰¹ Türkiye-İran İlişkileri, <http://www.10yazar.com/haber/20090701/Gecmisten-Gunumuze-Turkiye-Iran-Iliskileri.php>, (Erişim Tarihi, Eylül 2011)

²⁰² Şengül Yılmaz , **1979 sonrası tTürk- İran ilişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s.50

²⁰³ Yılmaz , **a.g.e.**, s. 55

3.7.2. Türkiye – İran Güvenlik Sorunları

Türkiye ve İran, Ortadoğu coğrafyasında köklü geçmişe ve önemli stratejik konuma sahip iki devlettir. Bu iki devlet, bölgesel rekabet içinde bulunmaktadır.

Önümüzdeki dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde ABD faktörünün daha etkili olduğu görülmektedir. Amerika ile İran arasındaki soğuk savaşın önümüzdeki günlerde sıcak çatışmaya dönebileceğine yönelik sinyaller mevcuttur. Böyle bir durumda Türkiye, İran'ın Kürt bölgesinde ikinci bir Kuzey Irak muammasıyla burun buruna gelebilir. Türkiye'nin böyle bir durumla karşılaşmaması için bölgedeki gelişmelere her zamankinden fazla yön vermesi gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye'nin jeostratejik konumu nedeniyle içinde bulunduğu ulusal güvenlik kaygısı çok değişik boyutlar alabilir. Türkiye'nin ABD ile İran arasında arabulucu rol üstlenmesinin tartışıldığı şu günlerde bu konuda daha somut adımlar atması için uygun zemin mevcuttur. Kamuoyunda 'Demokratik Açılım' olarak adlandırılan süreçte tıpkı Suriye ile olduğu gibi İran devletiyle de işbirliği yapma ihtiyacı mevcuttur.²⁰⁴ Aksi takdirde oluşan durum PKK'nın İran'a kaymasına zemin hazırlayacaktır. İran-ABD gerginliğinin sıcak bir çatışmaya dönüşmesinden önce PKK-PJAK terör örgütünün İran'daki varlığına son vermesinin sağlanması Türkiye açısından oldukça önemlidir.

3.7.3. Nükleer Silahlar Bağlamında Türkiye İran İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında nükleer silah geliştiren ABD ilk kez bunu Japonya'ya karşı Hiroşima ve Nagazaki'de kullanmıştır. Soğuk savaşın etkisiyle nükleer güce sahip devlet sayısının artması, dünyada güvenlik algılamalarının da değişmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, son yıllarda dünya gündemini en çok meşgul eden konulardan biri de İran'ın nükleer çalışmaları olmaktadır.

Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki stratejik konumu ve kökten dinci rejim ihraç çabası iddialarıyla birlikte İran, "nükleer devlet" olma ötesinde bir anlam kazanmaktadır. İran, "terörizmi desteklemek", "Orta Doğu Barış Sürecini Engellemek", "insan haklarının ihlali", "kitle imha silahları üretmek" suçlamaları ile uluslararası gündemden düşmemiştir. İran bu konularda suçlansa da kapalı bir rejim

²⁰⁴ Türkiye-İran Güvenlik Sorunları, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/guevenlik-ve-teroerizm/1147-tuerkiye-ran-likilerinde-ulusal-guevenlik-kaygs.html>, (Erişim Tarihi, Eylül 2011)

olması ve OPEC’te Suudi Arabistan’dan sonra ikinci sırada petrol ihraç eden ülke olması sebebiyle dünyayı ciddi anlamda endişeye sevk etmemiştir.²⁰⁵

İran’da ilk nükleer çalışma 1957’de ABD’nin desteği ile başlamıştır. ABD’nin İran’a sunmak istediği nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar doğrultusunda olduğu belirtilmiştir. İran, 1957 yılında “Birleşik Devletler Atom İçin Barış” programının bir parçası olarak ABD ile nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. Anlaşma koşul olarak teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum desteği öngörmekte ve barışçıl amaçlı kullanım için araştırma yapma işbirliğini deklare etmiş bulunmaktadır.

ABD ile İran arasında yapılan anlaşmanın ardından 1958’de İran, UAEA’na üye olmuştur. Bu gelişmelerin ardından İran, 5 Mart 1970’te yürürlüğe girmiş olan ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin’in nükleer sahibi olarak kabul edildiği “Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Anlaşması”nın 1 Haziran 1968’de bir parçası olmuş ve 1973 yılında Tahran’da Atom Enerji Kurumu kurulmuştur. Barışçıl amaçlarla nükleer enerjiden yararlanmak isteyen ülkelere bir takım kolaylıklar sağlanması hususunda artık genel bir anlayış mevcuttur. Ancak, anlaşmanın 2007 yılında yapılan Gözden Geçirme Konferansında bir gelişme sağlanamamıştır. Gelecek toplantı 2012 yılında yapılacaktır.²⁰⁶

Sonuçta, nükleer silahlara sahip bir İran bütün dünya için endişe vericidir. Şimdiye kadar NSYÖ anlaşmasını ihlal ettiği için kaçamak yollar kullanmış ve uluslararası çevreyi yanıltmıştır.²⁰⁷ Obama yönetimi bu gelişmeler konusunda kendisinden önceki Bush yönetimi kadar endişelidir. Bununla beraber, Başkan Obama’nın nükleer silahlar konusundaki yaklaşımı ve İran’la müzakereler hem özde hem şekilde farklı olmamıştır. Endişe konusu bir diğer husus da İsrail’in İran konusundaki tutumu ve ABD’nin İsrail’i nasıl durdurabileceğidir. İran’la 1 Ekimde başlayan müzakereler yapıcı olarak nitelendirilmiştir. Bu müzakereler zaman alacak ve zorlu olacaktır.

²⁰⁵ B. Cohen, **Çok Geç Olmadan**, (Çev.M. Göktepe), Tübitak Yayınları, Ankara, 1996, s.50

²⁰⁶ Türkiye- İran İlişkileri, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/68-abdnin-nukleer-silah-politikasi-ve-turkiye-iran-iliskileri>, (Erişim, Eylül 2011)

²⁰⁷ Türkiye-İran İlişkileri, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/68-abdnin-nukleer-silah-politikasi-ve-turkiye-iran-iliskileri>, (Erişim, Eylül 2011)

3.7.4. Türkiye – İran ve Nükleer Kriz

Uluslararası hukuk açısından baktığımız zaman özellikle İran'ın egemen bir devlet olduğunu ve egemen devleti yöneten siyasetçilerin ağzından çıkan sözlerin arkasında duracaklarını ve bu sözlerin ciddi ifadeler olduğunu düşünmemiz gerekir. Dolayısıyla uluslararası hukuk açısından, Türkiye İran'ın uluslararası anlaşmalardan doğan ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması yönünde olduğunu söylediği çalışmalarını anlayışla karşılamak ve açıklamaları bu şekilde kabul etmekten başka bir seçeneğe sahip değildir.

Nükleer enerji, sahip olunan aynı teknoloji, aynı bilim adamı, bilimsel birikimle ve aynı ekipmanla, tümüyle barışçıl amaçlı, kısmen ya da tümüyle askeri amaçlı kullanılacak bir alt yapıdır. Bu sebeple nükleer enerji 'ikiyüzlü' bir enerjidir. Bir yüzü barışçıl bir yüzü askeri olabilecek bir teknolojidir. Türkiye'nin İran'la ilgili olarak endişeleri, ABD ve İsrail başta olmak üzere uluslararası gündemi ziyadesiyle meşgul eden niyetleri konusundadır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, İsrail'le ilişkilerinin bozulduğu bir dönemde İran'a yaptığı ziyaret bu anlamda dünya kamuoyunda ses getirmiştir.²⁰⁸

New York Times "Türkiye ile Batı arasındaki gerginlik artıyor" derken, The Guardian, "Türkiye Ortadoğu'da çok olumlu yeni bir rol oynuyor" değerlendirmesini yapmıştır. Financial Times ise "Ankara'nın İsrail'e karşı sert tutumu, Ahmedinejad'tan övgü getirdi" görüşünü dile getirmiştir. Le Monde bu konudaki haberinde "Bu dostluk gösterisi Türkiye'nin bazı müttefiklerini sinirlendiriyor" diye yazmıştır.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İran ziyareti enerjide somut bir adımla sonuçlandı; 2.5 yıldır masada olan doğalgaz mutabakatına imzalar atıldı. Türkiye ile İran arasında imzalanan enerji antlaşmasında üç ana esas bulunuyor. Anlaşma ile Güney Pars sahasındaki bazı doğalgaz sahaları TPAO'ya tahsis edilecek, İran doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya, Türkmen doğalgazı İran üzerinden Türkiye'ye taşınacak.

Başbakan Erdoğan, İran'da yaptığı basın toplantısında İran ziyaretinin herhangi bir arabuluculuk niyetiyle değil ikili ilişkiler, bölgesel sorunlar ve küresel

²⁰⁸ Türkiye-İran İlişkileri, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/68-abdnin-nukleer-silah-politikasi-ve-turkiye-iran-iliskileri>, (Erişim, Eylül 2011)

sorunlarının değerlendirmeye yönelik bir görüşme olduğunu belirtirkeni İan'ın nükleer enerji programı hakkındaki soruya da Şöyle cevap verdi: “Her Şeyden önce bir defa Türkiye Şu anda nükleer silahlanma noktasında nerede olursa olsun bunun engellenmesine yönelik bir tavrın içindedir.”

Erdoğan, bu yöndeki görüşlerini 64. BM Genel Kurulu erevesindeki BM Güvenlik Konseyi toplantısında da dile getirdiğine işaret ederek, “zellikle nükleer silahların yayılmasının engellenmesi konusunda daimi üyelerin ilk adımlarını atması gerektiğini hepsinin huzurunda söyledim, onlar bu adımları atacak ki, nükleer silahların dünyamızda yayılmasını engelleme çabaları ilgi, rağbet görsün. İsani amaçlarla nükleer enerjiyi kullanmak her ülkenin en tabii, doğal hakkıdır. Bu İan’ında hakkıdır, Türkiye’nin de hakkıdır.” dedi.²⁰⁹

Sonuç olarak İan'ın nükleer enerji programı konusunda tartiŐmaların hararetle süreceği ortadadır. Özellikle ortadoğuda taŐlar yerinden oynarken ve ABD'nin konjonktürel hesapları doğrultusunda Türkiye Ortadoğu coğrafyasında daha fazla söz sahibi olmak durumundadır. Yıllardır bölgesel aktörlük anlamında Türkiye'nin bir numaralı rakibi olduğu gibi Türkiye'nin en az sorunu olan sınır komşusu da İan'dır. Dolayısıyla Türkiye'nin “batılı” duruşu ve komşuları ile ilişkileri bağlamında hassas bir çizgide olduğu ortadadır. Son zamanlarda çokça konuŐulan “eksen kayması” konusu noktasında da İan'ın Nükleer Enerji Politikası'na Türkiye'nin duruşu ve bölgesel politikalarda yaptığı atılımlar dikkat çekecektir.

Günümüzde Türkiye ve İan arasında geniş bir ekonomik işbirliği ve yüksek bir ticaret hacmi mevcuttur. Ayrıca her yıl çok sayıda İan vatandaŐı turist olarak Türkiye'yi ziyarete gelmektedir.

²⁰⁹ Türkiye- İan İlişkileri, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/68-abdnin-nukleer-silah-politikasi-ve-turkiye-iran-iliskileri>, (Erişim, Eylül 2011)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada İran'ın 20. ve 21. yüzyıl'da geçirdiği ve halen devam eden siyasi, sosyal evrelerinden bahsedilmiştir. Önceliğimiz İran İslam Devrimi olmuştur, İyi niyetler ile başlayan, zorluklarla devam eden, diğer etkenlerin aktif olduğu, iyi niyetlerin kötü sonuçlar doğurduğu bir devrim sürecinden sonra İran bugünkü şeklini almaya başlamıştır. Şubat 1979 devrimi sonucunda kurulan İran İslam Cumhuriyeti, tarihte daha önce benzeri görülmemiş bir olgu idi. Bu devrimle İran, Şiiğin devlet dini olduğu ve devletin tam anlamıyla Şii-İslami ilkeler üzerine kurulduğu, cumhuriyet rejimli tek ülke konumuna gelmiştir.

İslam Devrimi, Şah'a karşı yapılmıştır ve sonucunda monarşi yıkılmıştır. Olayların ve sürecin yöneticisi ya da parçası Şah (Monark Aile) olmadığı sürece; yaşananları “karşı devrim” olarak nitelemek, esasen teknik olarak mümkün değildir. Buna karşın, memnuniyetsiz kitlelerin, pragmatik birliktelik kültürleri, İran'da önemli bir politik belirleyendir ve yaşananlar bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ayetullah Humeyni liderliğindeki yeni yönetim, devrimin daha ilk günlerden itibaren dış politika hedeflerinin Pan-İslamcılık ve üçüncü dünyanın devrimci hareketlerinin desteklenmesi yönünde oluşturulacağını açıkça ifade ederek başta ABD olmak üzere iki kutuplu dünyaya meydan okumaya başladı.

Bu durum İran'ın dış politikasına da yansımıştır. Dış politikada farklı şekillerde güvenlik stratejileri belirlemeye başlamıştır. Batıya karşı farklı ülkelerle işbirliği içersine girmiştir. Bu durum İran'ın dünyayla entegrasyonu konusunda bir takım sorunlar çıkarmaktadır. Bu da İran'ın dış politikasında agresifleşmesine neden olmaktadır. Yapılan devrim, revizyonist bir yaklaşımdan statükocu bir yaklaşıma kaymıştır. Bunun dışında İran'ın iç dinamiklerine değinilmiştir. Etnik çeşitlilik önemli konulardan biridir. İran'ın bulunduğu coğrafya farklı kimlikleri birlikte yaşamaya zorlamıştır. Bu durum etnik grupların bazen kendi içlerinde, zaman zaman da mevcut yönetimle ilişkilerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Diğer bir önemli konuda İran'ın başlatmış olduğu enerji amaçlı uranyum zenginleştirme projesi, bu konuda gündemde halihazırda yer alan bir takım iddialar söz konusudur. Gerçekten nükleer enerji mi üretilmekte ya da nükleer silah yapımı mı başlatılmıştır? Henüz

belirsizliğini korumaktadır. Fakat gerçek şu ki, İran bu konuda hem dünyaya hem de komşularına ciddi endişe vermektedir.

İran'ın, komşularıyla Ortadoğu'yla ilişkilerine yer yer değinilmiş, Türkiye'yle ve her fırsatta düşmanlığını belirtmekten ifade etmekten kaçınmadığı Amerika'yla ilişkileri detaylandırılmıştır. Özellikle İran'ın güvenlik yapılanmayla ilgili bölümde bu konulara yer verilmiştir. İran'ın sadece bulunduğu konum onu önemli hale getirmemiştir, dünyanın en önemli petrol ve doğalgaz üreticilerinden biri olması ayrıca onu odak noktası haline getirmiştir. İran'ın devlet politikasının başlangıç olarak, batıya önyargı ile yaklaşan bir yapıdan çıkıp ılımlı realist değerlendirmeler çerçevesinde şekillenmesi gerekir. İran, terörist örgütlere verilen desteğin geri çekilmesi ve sivillere yönelik eylemlerin mümessillerinin cezalandırılmasını sağlamalı ve aşırı uç silahlı gruplara olan tavrını net olarak ortaya koymalıdır. Halkın terörist gruplara verdiği desteği azaltmak için halkın değer verdiği kişiler vasıtası ile bilgilendirme faaliyetleri yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Abrahamian Edward, (2008), *Modern İnan Tarihi*, (Çev: D. Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

Ahmedi Hamid, (2009), *İnan Ulusal Kimlik İnşası*, (2009) İstanbul: Küre Yayınları,

Algar Hamid, (1988) *İslam Devrimi'nin Kökleri*, (Çev: M. Ç. Demirhan), Ankara: İşaret Yayınları,

Alkan Mustafa Nail, (1995), *İnan'ın Batı ile İlişkileri*, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1,

Altunışık M., (1999), *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik*, İstanbul: Boyut Yayınları,

Amuzegar Jahangir, (2006), *Nuclear Iran: Perils and Prospects*, Middle East Policy, Vol: XIII, No:2,

Arı Tayyar, (2004), *İrak, İnan ve ABD (Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Yayınları,

Arı Tayyar, (2009), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: Alfa Yayınları,

Aydın Dilek, (2008), *İnan'ın Ortadoğu Politikasının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri*, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,

Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, (2009) *İnan'ı Anlamak*, (Araştırma Raporu) İstanbul,

Balbay Mustafa, (2006), *İnan Raporu*, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları,

Bayraktar Bora, (2007), *Hamas*, İstanbul, Karakutu Yayınları,

Blanchard Christopher M., (2006), *İslam: Sunnis and Shiites*, CRS Report For Congress November,

Brenda, S. (2008). *Sınırlar ve Kardeşler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,

Cağatay Soner, Eroğlu Zeynep, *The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S. – Turkish relations*,

- Cankara Yavuz, (2005), *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık,
- Celalifer Ekinici Arzu, (2009), *İran Nükleer Krizi*, Ankara: Usak Yayınları,
- Clarity James F., (1976), *Tehran Denies Plans to Use Atom Plant for Nuclear Arms*, The New York Times,
- Cohen B, (1996) *Çok Geç Olmadan*, (Çev.M. Göktepel), Ankara: Tübitak Yayınları,
- Dağcı K., Sandıklı A., (2007), *Satranç Tahtasında İran*, İstanbul: Tasam Yayınları,
- Dağı D. İhsan, (1998), *Orta Doğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitap: İstanbul,
- Demirel Emin, (2001), *Hizbullah*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,
- Encyclopaedia Iranica, (1973), *iran Tarihi*, Columbia University Press,
- Esmailian Malm-Shora, (2007), *Iran on the Brink*, London: Pluto Press,
- Fekri Amir Ahmad, (2011), *İran Devrimi*, İstanbul: Mızrak Yayınları,
- France and Iran Sign \$ 4 Billion Accord; Shah Will Receive 5 Nuclear Reactors*, The New York Times,
- Goldschmidt JR. Arthur ve Davidson Lawrence, (2005), *Kısa Ortadoğu Tarihi*, (Çev: Aydemir Güler), İstanbul: Doruk Yayınları,
- Gölpınarlı Abdulkakıy, (1997) *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul: Der Yayınları,
- Halaçoğlu Yusuf, (2003), *Tarihten Günümüze Türk-İran ilişkileri Sempozyumu*, İstanbul: Türk Tarihi Kurunu Yayınları,
- Hallidy F., Skocpol. T., (1992), *İran Devrimi Din Anti-Emperyalizm ve Sol*, Der: Serpil Üşür, İstanbul: Belge Yayınları,
- Hans M. Kristensen, Robert S. Norris, *Federation of American Scientists and Natural Resources Defense Council*,
- Hosseini Mir, Tapper Z., (2006), *İslam and Democracy in Iran*, London and Newyork: I.B. Tauris,
- Howeidy Amira, (2006), *Tough Messages*, Al-Ahram Weekly, Issue No: 791, 20-26 April,

Humeyni Ruhullah, (2002), *Islamic Government: Governance of the Jurist*, (Çev. H. Algar), The Institute For Complotion and Publication of Imam Khomeini's Works, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (Yeni Düzenlemelerle) (1996), (Çev. Abdullah Ünlü, Evrensel Yayıncılık: İstanbul,

İzzeti İzetullah, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, (Çev. H. Uygur), İstanbul: Küre Yayınları,

James Risen ve Judith Miller, *CIA Tells Clinton an Iranian A-Bomb Can't be Ruled Out*, New York Times

Kasımoğlu Alaattin, (2011) *Düşük Yoğunluklu Çatışma Konseptinde PKK'nın Siyasallaşma Hareketleri ve Kent Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul,

Keddie Nikki , *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, London: Yale University Press,

Keddie Nikki, (1990), *Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union and the United States*, (Ed, M. J. Gasiorowski), London: Yale University Press,

Keskin Arif, (2006), *İran-ABD Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik*, Cilt 8, *Stratejik Analiz*, İstanbul,

Kıbaroğlu Mustafa, (2006), *Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power*, Middle East Journal, Vol. 60, No: 2,

Linzer Dafna, (2005) *Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy*, The Washington Post,

Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi Genel Dizisi,

Michael Eisenstadt, (1996), *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions*, Washington D.C: The Washington Institute for Near East Policy,

Mutlu İsmail, (1995), *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, İstanbul: Mutlu Yayıncılık,

N. Kashef Asl, (2009), *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkiler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2009

Oğuz S. Çakır R., (2000), *Hatemi'nin İran'ı* , İstanbul: İletişim Yayınları,

- Olson Robert,(2005), *Türkiye-İran İlişkileri*, (Çev. Kezban Acar), Ankara: Ebabil Yayıncılık,
- Oya Akgönenç Mughisuddin, (1995), *Humeyni'den sonra İran'ın Dış Politikasında Eğilimler*, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1,
- Özgür Salih, (2006), *Geleceğe Yönelen Tehdit: Kitle İmha Silahları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları,
- Rajae Farhang, (1993), *The Iran-Iraq war: The Politics Aggression*, Florida: University Press of Florida,
- Roskin Michael G.,(2009), *Çağdaş Devlet Sistemleri; Siyaset Coğrafya Kültür*, (Çev.B. Seçilmişoğlu), Ankara: Adres Yayınları,
- Rubin Michael, *What Are Iran's Domestic Priorities?*, Middle East Review of International
- Rustamov Rafig, (2004), *İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika Kontrüktivist Bir inceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara,
- Şahin Mehmet, (2006), *Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller*, Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt:1, 2006, Sayı:1
- Wright Robin, (2003), *Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran*, (Çev. Ş. Türkömer), İstanbul: Doğan Yayıncılık,
- Yılmaz Şengül, (2001), *1979 sonrası Türk- İran ilişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,
- Yinanç Refet, Taşdemir Hakan, (2001), *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Seçkin Yayıncılık,

İnternet Kaynakları

(Çevrimiçi), <http://weekly.ahram.org.eg/2006/791/fr1.html>, (Erişim, Ağustos 2011)

Ahmedi Abdulrahman Hacı, *PJAK*, <http://www.4rojhelat.org/files/print.php>, (Erişim, Haziran 2011)

Amerika Müeelefet Ba PKK Muafeket Ba PJAK, <http://www.dw.world.de/dw/article>, (Erişim Tarihi, Haziran 2011)

Antik Tarih, <http://www.tr.hukol.net/themenreihe.p?c=Antik%20tarih>, (Erişim Haziran 2011)

Beylik İzzet, <http://www.makaleler.com/bahce-makaleleri/zend-hanedani.htm>, (Erişim Haziran 2011)

IRNA, *Mutteki: Filistin Halkının Haklarını Savunmak İran'ın Değişmeyen Siyasetidir*, 11 Aralık 2006, (Çevrimiçi), www.irna.com/tr/news/view/menu, (Erişim, Ağustos 2011)

İran Ekonomi, <http://www.mehrrnews.com/tr/newsdetail.aspx?NewsID=1375994>, (Erişim, Haziran 2011)

Keskin Arif, *İran Nasıl Yönetiliyor*, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1310.html>, (06.06.2011)

Keskin Arif, *PJAK*, <http://www.turksam.org/tr/a1377.html>, (Erişim, Haziran 2011)

Kortptur Hosrov, *Hezb-e Pjak Der Kordestan-e erag*, <http://www.voanews.com/persian>, (Erişim, Haziran 2011)

Mahmut Nozhetzade, *Mogiiyet-e Kununi-e PJAK ve Çaleşhay-e Ruderuy-e An*, <http://www.akhbar-rooz.com>, (Erişim, Haziran 2011)

Mahmut Nozhetzade, *Mogiiyet-e Kununi-e PJAK ve Çaleşhay-e Ruderuy-e An*, <http://www.akhbar-rooz.com>, (Erişim, Haziran 2011)

Medler, <http://www.turkish-media.com/forum/topic/185239-iran-tarihi/> (Erişim tarihi 2011)

Medya Devleti <http://www.turkish-media.com/forum/topic/185239-iran-tarihi>, (Erişim Haziran 2011)

Mervan Şureş, *PJAK*, <http://www.urumiye.com>, (Erişim, Haziran 2011)

Muhtedi Salaheddini, *PPK ve Bqazi-e godret Der Mentege*, <http://www.dw.world.de/dw/article>, (Erişim Tarihi, Haziran 2011)

Muslih Muhammad, *The Foreign Policy of Hamas, Council of Foreign Relations, February 2000*, s.22. (Çevrimiçi, <http://www.cfr.org/content/publications/attachments/Muslih.pdf>, 30 Mart 2008.,(Erişim Tarihi, Ağustos 2011)

Parthlar, <http://forum.bilgenesil.com/tarih-cografya/118824-pers-krali-ii-kambises-kimdir-kayip/>

PJAK'ın Tüzüğü, <http://garela.blogfa.com/85081.aspx>. (Erişim, Haziran 2011)

PJAK'ın Tüzüğü, <http://garela.blogfa.com/85081.aspx>. (Erişim, Haziran 2011)

Remarks by Shah on Iran's Policies and Plans, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb268/index.htm>, (Erişim, Ağustos 2011)

Resources Defense Council, http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/stockhis.pdf, (Erişim Tarihi, Haziran 2011)

Sasaniler erken dönem, <http://tarihci.mylivepage.com>, (Erişim haziran 2011)

Sasaniler, <http://tarihci.mylivepage.com>, (Erişim Haziran 2011)

Turkish Relations, <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2617> (Erişim, Haziran 2011)

Türkiye-İran Güvenlik Sorunları, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/guevenlik-ve-teroerizm/1147-tuerkiye-ran-likilerinde-ulusal-guevenlik-kaygs.html>, (Erişim Tarihi, Eylül 2011)

Türkiye-İran İlişkileri, <http://www.kritik-analitik.com/NewsPopUp.aspx?Id=382> (Erişim Eylül 2011)

Türkiye-İran İlişkileri, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/68-abdnin-nukleer-silah-politikasi-ve-turkiye-iran-iliskileri>, (Erişim, Eylül 2011)

World Energy Outlook 2010, <http://www.iea.org/w/bookshop/add.aspx?id=422>, (Erişim, Eylül 2011)

ÖZGEÇMİŞ

6 Nisan 1986 tarihi Van ili doğumluyum. İlköğretim ve lise öğrenimini aynı ilde tamamladım. 2004 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümüne kaydoldum. Bu bölümden 2008 yılında mezun olduktan sonra, öğretmenlik mesleğine başladım. 2008 yılında Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında tezli yüksek lisans öğretimine başladım. Bildiğim diller İngilizce ve orta düzeyde Farsça'dır.

Arife KARAKAŞ